

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'DA BİREY

Yüksek Lisans Tezi

SELÇUK CELEPOĞLU

İZMİR- 2019

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'DA BİREY

Yüksek Lisans Tezi

SELÇUK CELEPOĞLU

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ HAKKI KARAŞAHİN

İZMİR – 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “KUR’AN’DA BİREY” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

25/11/ 2019

SELÇUK CELEPOĞLU

 TS EN ISO 9001:2015	T.C. İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü	
	TEZ SINAVI TUTANAK FORMU	Dok. No: FR/604/21
		İlk Yayın Tar.: 03.10.2017
		Rev. No/Tar.: 00/..
		Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi Selçuk CELEPOĞLU ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih: Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı
Sayı :

İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen “Kur’an’da Birey ve Toplum ” başlıklı yüksek lisans / doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz 30.10.2019 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi tez sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında **GYÇOKLUĞU/OYBİRLİĞİ** ile aşağıdaki karar verilmiştir.

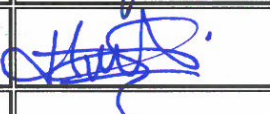
KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / Doktora tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
- ii)Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
- iii)Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
- iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisansta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Dr.Öğr. Üyesi Hakkı KARAŞAHİN	
Üye	Dr.Öğr. Üyesi Süheyl ÜNAL	
Üye	Dr.Öğr. Üyesi Halil İbrahim ŞENAVCU	
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN'DA BİREY

Selçuk CELEPOĞLU

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma Kur'an'da "birey" konusunu din sosyolojisi açısından ele almaktadır. Bireycilik düşüncesinin temel mantığı olan "bireysel varoluş" Kur'an'ın yasakladığı veya engellediği bir husus değildir. Aksine Kur'an, insanları atalarının düşüncelerine tabi olmamalarını, düşünmelerini isteyen bir kitaptır. Kur'an'ın öngördüğü birey, özgür iradesini bir hedef ve amaç uğrunda kullanan, sorumlu bireydir.

Çalışmanın teorik kısmı olan birinci bölümde, birey ve bireycilik kavramları üzerinde durulmuş, bu kavramların geçirdiği tarihi süreç Reformasyon Çağı ve Aydınlanma Çağı ile sınırlı tutularak anlatılmış, bireycilik düşüncesini tanımlamada kullanılacak özellikler verilmiş ve son olarak ta bireycilik ve modernite ilişkisine değinilmiştir.

Çalışmamızın uygulama kısmı ise iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde bireyin Kur'an'daki konumu özellikleri ile tespit edilmeye çalışılmış, ikinci bölümde de inanç özellikleri bakımından Kur'an'da yapılan Mü'min, münafık ve kafir tiplerinin bireysel özelliklerine değinilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Din sosyolojisi, Birey, Bireycilik, Kur'an

ABSTRACT

Master Thesis

INDIVIDUAL IN THE QURAN

Selçuk CELEPOĞLU

İzmir Katip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Studies

The notion of individual in Quran which taken about a task in this study with respect of religious sociology. 'Individualist existence' which is the fundamental dialectic of individualism is not forbidden or impeded issue by Quran on the contrary, Quran is the book invites people to think instead of believing to their ancestors'. In Quran as a concept of individual is described who uses his/her own free will for a certain purpose, is a responsible one as well.

In the theoretical section of the study, 'individual and individualism' as a concept is emphasized and the evolution of the concepts in time is restricted to the periods of Reformation and Age of Enlightenment and additionally, the data and particulars used for describing the idea of individualism are given and finally the relationship between the individualism and modernism is referred.

The implementation section of our study is divided into two parts. In the first part; the status of individual in Quran with the characteristics is established and in the second part; from the point of view faith properties in Quran such as believer, hypocrite, infidel and their characteristics are mentioned.

Key Words: Sociology of religion, individual, individualism, Quran

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TEZ SINAVI TUTANAK FORMU	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

BİREY VE BİREYCİLİK

1.1. BİREY VE BİREYCİLİĞİN TANIMI	6
1.1.1. Bireyin Tanımı:	6
1.1.2. Bireyciliğin Tanımı:	8
1.2. BİREYCİLİĞİN TARİHÇESİ	11
1.2.1. Hristiyan Reformasyonunda Bireycilik	11
1.2.2. Aydınlanma Çağında Bireycilik.....	15
1.3. BİREYCİLİĞİN BELİRLEYİCİ ÖZELLİKLERİ.....	20
1.3.1. Eşitlik:	20
1.3.2. Özerklik:.....	22
1.3.3. Sorumluluk.....	23
1.3.4. Mahremiyet	24
1.3.5. Kendini Geliştirme	25
1.3.6. Özgürlük.....	25
1.4. BİREYCİLİK VE MODERNİTE İLİŞKİSİ	28

II. BÖLÜM

BİREYİN KUR'AN'DAKİ KONUMU

2.1.ÜSTÜN BİR DEĞERE SAHİP OLMASI	36
2.2.HALİFE OLMASI	40
2.3.EŞİT OLMASI	43
2.4.ÖZGÜR İRADE SAHİBİ OLMASI	48
2.5.SORUMLULUK SAHİBİ OLMASI.....	53

III. BÖLÜM

İNANÇ ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN KUR'AN'DA BİREY TİPLERİ VE ÖZELLİKLERİ

3.1.MÜ'MİN BİREY	64
3.1.1. Sorgulayıcı (Tahkiki)	65
3.1.2. Etkin Emr-i Bi'l Ma'ruf Nehy-i Ani'l Münker	67
3.1.3. Söz Ve Davranış Uyumuna Sahiptir	69
3.1.4. İsar Duygusuna Sahiptir	71
3.1.5. Ahiret Bilinciyle Hareket Eder.....	72
3.1.6. Toplumsal Gelişmeyi Sağlar	75
3.1.7. Toplumsal Birliği Sağlar	77
3.2.MÜNAFİK BİREY	79
3.2.1. İnatçı.....	79
3.2.2. Riyakar	80
3.2.3. Kurnaz	81
3.2.4. Menfaatçi ve Egoist.....	82
3.2.5. İkiyüzlü	82
3.2.6. Toplumsal Düzeni Bozar.....	83
3.2.7. Toplumsal Birliği Bozar.....	84
3.3.KAFİR BİREY	84
3.3.1. Ata Dinini Kabul Ederler (Taklidi)	85
3.3.2. Sapkın.....	86
3.3.3. Kibirli	87
3.3.4. Saldırgan	88
3.3.5. Asabiyet Duygusuna Sahip	89
3.3.6. Toplumsal Baskıyla Hareket Eder	89
3.3.7. Toplumsal Çatışmaya Sebep Olur.....	90
SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	97
ÖZGEÇMİŞ.....	106

ÖNSÖZ

Çalışmamızın ana temasını Kur'an'da birey kavramı oluşturmaktadır. Birey kavramı eşitlik idealiyle ortaya çıkmış, kişinin özgürlüğünü ve özerkliğini hedeflemiş, bireyleri özgür eylemlerinden sorumlu tutmuş ve bireye mahrem bir alan tanıyarak kendini gerçekleştirmesini sağlamıştır.

Kur'an'da insana üstün bir değer atfetmiş, meleklerin bile ona secde ettiğini anlatmış, insanı yeryüzünün halifesi ilan etmiş ve onun özgür bir irade sahibi olduğunu haber vererek, yaptığı en küçük şeyden bile sorumlu olacağını bildirmiştir.

Çalışmamız bu doğrultuda din sosyolojisi alanında birey konusundaki kuramsal yaklaşımlar ile Kur'an'da tanımlanan bireyin sosyolojik özelliklerini tespit etmeyi ve karşılaştırmayı hedeflemektedir.

Girişte çalışmanın konusu ve problemi, amacı ve önemi, kapsam ve sınırlılıkları ile yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde ise kavramsal izahlar yapılmış, teorik altyapı kurulmaya çalışılmış, birey kavramının tarihi, reformasyon ve aydınlanma çerçevesinde anlatılmış ve birey kavramının belirleyici özelliklerine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise Kur'an'da birey kavramı sosyolojik olarak analiz edilmeye çalışılmış, bireyin kişisel, sosyal ve ideal özellikleri; 'üstün bir değere sahip olması', 'halife olması', 'eşit olması', 'özgür irade sahibi olması', ve 'sorumluluk sahibi' olması başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümü ise Weber'in ideal tip kuramı üzerine inşa edilmiştir. İdeal tipler bireysel davranışları ve fikirleri anlamak için bir vasıta olan sistemlerdir. Tipleştirme ile hem bir anlama yöntemi inşa edip kavramlara varırız, hem de bu genellere göre tekrar tikelleri inceleriz. Bizde çalışmamızın bu bölümünde Mü'min, münafık ve kafir birey tiplerinin özelliklerini tespit etmeye ve Kur'an'da yapılan bu tiplerle birey kavramıyla birlikte değerlendirmeye çalıştık.

Tezimizin sonuç kısmında ise birey ile ilgili kuramsal yaklaşımlar ile birlikte Kur'an'ın anlattığı bireyin sosyolojik özellikleri genel olarak değerlendirilmiş, Mü'min, münafık ve kafir tiplerinden hangisi/hangileri “birey” ile uyuyor? Bu sorunun cevabı verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamın bu aşamaya gelmesinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hakkı Karşahin'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Yine yaptığı eleştirilerle araştırmamı yönlendiren Dr. Öğr. Üyesi Süheyl Ünal hocama da teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmamı yürüttüğüm zaman diliminde her türlü fedakarlığı yapan sevgili eşime de teşekkür ediyorum.

Selçuk CELEPOĞLU

İZMİR/2019

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ:

Değişim, gelişim, bütünleşme, ayrışma, çöküş gibi toplumsal süreçlerin temel dinamiği olan birey, toplumun en küçük yapı taşı olduğu için sosyolojinin konusudur. Bununla beraber batı dünyasında ortaya çıkan birey-toplum karşıtlığı ve bunun neticesinde yeni bir anlam kazanan “birey” de modern sosyolojinin konusudur. Bizim de çalışmamızın temelini birey-toplum karşıtlığında “müstakil bir varlık”¹ anlamı yüklenen “birey” kavramı oluşturmaktadır.

“Bireycilik” ise tarihi süreç içerisinde, toplumsal şartlar tarafından, batı dünyasında oluşturulmuş² ve genel manada “sosyal bir tutuma”³ dönüşmüş bir ideoloji ve yaşam biçimidir.

Avrupa’da ortaya çıkmasına rağmen geniş bir alana yayılan bu ideoloji İslam dünyasındaki toplumları da etkilemiş ve Müslümanlar da anomik bir durum meydana getirmiştir. Bu sebeple birey kavramının İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’an’ın bakış açısıyla incelenmesi bir ihtiyaç olarak gözükmüş ve tezimizin konusu olarak seçilmiştir.

Böyle bir konunun seçimi iki zorluğu beraberinde getirmiştir. Öncelikle yaptığımız çalışma bir Kur’an sosyolojisi çalışmasıdır. Sosyolojik bir çalışma olması sebebiyle değer yargılarından uzak olmayı ve objektifliği gerektirmektedir.⁴ Bu sebeple yapılması gereken genel sosyolojinin tekrarına düşmeden, ahlaki değer yargılarından uzaklaşarak, yorumlar, analizler ve karşılaştırmalarla,⁵ Kur’ani terminolojinin kendi anlam örgüsü içerisinde din sosyolojisi açısından birey

¹Mehmet Süheyl Ünal, *Dinsel Bireycilik*, Açılım, İstanbul, 2011, s. 41.

² Steven Lukes, *Bireycilik*, (Çev. İsmail Serin), Ark, Ankara, 1995, s. 7.

³ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 17.

⁴ Lütfullah Cebeci, “Kur’an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, (1987), 5-38

⁵Samiye Mustafa Haşşab, *İslam Sosyolojisi*, (Çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen), Çamlıca, 2015, s. 65.

kavramının tespitidir.⁶ Bu başarıldığı takdirde “olması gereken” ile “olanın” tahlili kolaylaşacak, bireyin sosyolojik özellikleri tespit edilebilecektir.⁷

İkinci sebep ise Kur’an sosyolojisi üzerine yeteri kadar tartışmanın yapılmamış ve buna bağlı olarak da henüz bir metodolojinin ortaya konulamamış olmasıdır.⁸ Bu durumun, böyle bir çalışmayı yapmamıza engel teşkil etmeyeceğini, aksine bu alanda yapılacak her bir çalışmanın, tartışmaya sebep olacağını ve böylece uygun metodolojinin üretilebileceğini düşünmekteyiz.

Tezimizin temel kavramı olan “birey” üzerine günümüze kadar sosyolojik birçok çalışma yapılmıştır. Bunlara örnek olarak bizimde çalışmamızda çokça ifade ettiğimiz şu kaynakları verebiliriz: Steven Lukes, *Bireycilik*, Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*,⁹ Peter L. Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*,¹⁰ Anton C. Zijderveld, *Soyut Toplum*,¹¹ Zeynep Özlem Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, Mehmet Süheyl Ünal, *Dinsel Bireycilik*. Bu çalışmalarda birey kavramının tarihi süreç içerisinde geçirdiği anlam zenginliği, özellikleri, farklı şekilleri ve eleştirisi incelenmiş ve yapılan bu çalışmalarda Hıristiyan kaynaklarında birey kavramının ne şekilde ele alındığına da değinilmiştir. Buna karşılık Kur’an’da birey kavramına değinen olmamıştır. Bu çalışma, Kur’an’daki birey kavramını din sosyolojisi açısından inceleyecek olmasından dolayı bu konudaki bir eksikliği gidermeye aday görülebilir.

Konumuza Kur’an çalışmaları açısından baktığımızda ise birey dini, ahlaki, psikolojik özellikleri bakımından çokça incelenmiştir. Fakat bu incelemeler genelde ilahiyat alanında yapılan çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalarda da kuşkusuz insanın bireysel varoluşunu ilgilendiren konular bulunmaktadır. Örnek verecek olursak insanı inceleme alanı yapan konulu bir tefsir çalışmasında insanın özgür iradesi ve bireysel sorumluluğu gibi konulara değinilmektedir.¹² Fakat bu tarz çalışmalar insanın ve Kur’an’ın anlaşılabilmesi için önemli olsa da modernleşme ile hayatımıza giren birey kavramını çözümlenmemektedir.

⁶ Mehmet Bayyığıt, “Sosyolojinin Din Serüveni ve İslam (Kur’an) Sosyolojisi”, *Kur’an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*, (Ed. Mehmet Bayyığıt), Yediveren, Konya, 2003, s. 23.

⁷ Yümnü Sezen, *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1994, s. 30.

⁸ Bayyığıt, “Sosyolojinin Din Serüveni ve İslam (Kur’an) Sosyolojisi”, s. 7.

⁹ Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis, İstanbul, 2015

¹⁰ Peter L. Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar, İstanbul, 1985

¹¹ Anton C. Zijderveld, *Soyut Toplum*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar, İstanbul, 1985

¹² H. Emin Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge, İstanbul, 2004

Burada yapılması gereken bu kavramın Kur'an sosyolojisinin bakış açısıyla incelenmesidir. Birey kavramı bu şekilde incelenmediği gibi Kuran sosyolojisi başlığı altında yapılan çalışmalarda da değinilmemiştir. Zaten din sosyolojisi ve İslam sosyolojisinden sonra, bir iç uzmanlaşma olan Kur'an sosyolojisi¹³ sahasında yapılan çalışmalar da maalesef sınırlıdır ve bu alan yeni yeni gelişme göstermektedir. Tezimizde de istifade ettiğimiz bu çalışmalar şunlardır: *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*, (Editör: Mehmet Bayyığıt), Mustafa Tekin, *İslam Sosyolojisinin İmkani*,¹⁴ Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*,¹⁵ Celalettin Çelik, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*,¹⁶

Kaynak ve örnek bakımından kısıtlı bu konunun seçilmesinin sebebi Kur'an'ın normatif ilkeler bütünü olduğu algısının kırılıp, bunun çok ötesinde insanın varoluşsal gerçekliğiyle uyumlu bir rehber olduğunun anlaşılmasını sağlamaktır. Çünkü Kur'an bütün insanlara ve bütün zamanlara hitap eden bir mesajdır. Ve bu mesaj insanın hem kendisi, hem kendisinin yaratıcısı olan Allah, hem de yaşadığı çevre ve insanlar hakkında hakikatleri bildirir. Ve bireyin hayatını nasıl ve hangi anlama göre inşa edeceğini gösterir.¹⁷

2. ARAŞTIRMANIN AMACI:

İnsanın anlam dünyasının oluşumunda yaşadığı toplumun etkisi büyüktür. Bununla beraber toplumları ve o toplumların kültürlerini oluşturanlarda yine bireylerdir. Yani birey toplumun ve bu toplumun bir parçası olarak kendisinin kurucusudur.¹⁸ Kur'an'da da bu hususa işaret eden birçok ayet vardır. Bu ayetlerde insan yeryüzünün halifesi olarak adlandırılır.¹⁹

Yeryüzünün halifesi konumunda olan ve tercihleriyle hayatını şekillendirme imkanına sahip insanın birincil hedefi mutlu ve huzurlu bir toplumdur. İnanan bir insan için bu mutluluk ancak İslam'a uygun bir toplum içerisinde mümkündür. Böyle

¹³ Bayyığıt, *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*, s. 7.

¹⁴ Mustafa Tekin, *İslam Sosyolojisinin İmkani*, Rağbet, İstanbul, 2015

¹⁵ Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan, İstanbul, 2015

¹⁶ Celalettin Çelik, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İnsan, İstanbul, 1996

¹⁷ Tekin, *İslam Sosyolojisinin İmkani*, s. 14-15.

¹⁸ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 143.

¹⁹ Kur'an-ı Kerim Meali (Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2012, En'am, 6/165.

bir toplumun inşası da Kur’ani yaşam tarzına sahip bireylerle sağlanabilir. Çünkü Kur’an insana hitap eder ve insanın davranışlarını yönlendirmek ister. Muhataplarına dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayabilecek bir yaşam tarzı sunar.

Bizde bu çalışmamızda modernite ile İslam toplumlarının da hayatına giren birey kavramının ve bireycilik düşüncesinin Kur’an’daki karşılığını ve aralarındaki farklılıkları tespit etmeyi amaçladık.

Üçüncü amaç olarak da Kur’an’ın ideal tip olarak sunduğu Mü’min, münafık ve kafir tiplerinin özelliklerini tespit ederek inancın bireysel varoluş üzerindeki etkisini belirlemeye gayret gösterdik.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ:

Kur’an sosyolojisi din sosyolojisinin alt dalı olan özel ve yeni bir alandır.²⁰ Bu husus araştırmacı için konu çeşitliliği bakımından avantaj olarak gözükmeye de kaynak ve metodoloji bakımından zorluklara sebebiyet vermektedir. Bu sebeple yapmış olduğumuz çalışma eksikleriyle beraber bu yeni alana sunacağı katkıdan dolayı önem arz etmektedir.

4. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR:

Araştırmamız bir Kur’an sosyolojisi çalışmasıdır. Bu sebeple araştırmamızda her ne kadar bireyi teorik olarak anlamak ve Kur’an’daki birey ve birey tipleriyle alakalı ayetleri yorumlayıp açıklayabilmek için hadis, tefsir ve bilimsel kaynaklardan istifade edilse de çalışma alanı olarak Kur’an metninin dışına çıkılmamıştır.

Burada vurgulamamız gereken diğer bir hususta ele aldığımız “birey” kavramının mutlak anlamda bireyciliği kastediyor olmasıdır. Nitekim bireyciliğin metodolojik, ekonomik, siyasal, ahlaki, dini gibi birçok çeşidi vardır.²¹ Bu bireycilik türlerinin ortak yanları bulunmakla beraber temel konularda ayrıştıkları da unutulmamalıdır. Örnek verecek olursak mutlak anlamda bireycilik dini dışlayan bir yapıda iken dinsel bireycilik ise ideolojisini dinin üzerine kurgulamıştır. Bu ve bunun

²⁰Bayyigit, *Kur’an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*, s. 7.

²¹Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 59-60.

gibi bireycilik türleri konumuzun sınırları dışında tutulmuş, yapılan incelemeler, karşılaştırmalar, eleştiriler mutlak bireycilik üzerinden değerlendirilmiştir.

5. YÖNTEM VE TEKNİKLER:

Sosyoloji toplumsal öğeleri bilimsel yöntemlerle analiz eden bir alandır. Kur'an ise ilahi ve mutlak olduğuna inanılan bir kitaptır. Bu sebeple Kur'an'daki birey ve bireyle ilişkili olabilecek sosyolojik öğeleri kendi bilimsel kavramlarımıza uyarlamak yerine, kendi terminolojisiyle değerlendirip, sosyolojik bakış açısıyla açıklamayı uygun gördük.

Araştırmamızda anlama yöntemini kullanarak birey kavramının tarihi sürecinde tartışılan eşitlik, özgürlük, sorumluluk ve insanın üstün değeri gibi konuları Kur'an'ın bakış açısıyla değerlendirmeye gayret gösterdik. Bunu yaparken de anlayıcı yaklaşımın metin okuma tekniğini uygulamaya çalıştık. Bu yöntemin Kur'an gibi kutsal bir kitapta uygulanmasının ne kadar zor olduğunu da çalışma boyunca hissettik. Çünkü anlayıcı yaklaşımla beraber ifade edilen “zihne gitmek” ve “niyeti bulmak” gibi hedefleri Kur'an üzerine uygulamak önemli bir sorumluluğu beraberinde getirmiştir. Anlamacı yaklaşımın bu ilkeleri çalışmamız boyunca sürekli şu soruyu sordurdu: Bunları sen mi söylüyorsun yoksa Kur'an mı? Bu farkındalık ve endişeyle ifade ettiğimiz kavramları Kur'an'da çözümlenmeye çalıştık.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz bir diğer yöntem ise karşılaştırma yöntemidir. Bu yöntem kullanılarak batı dünyasının ürettiği “birey” ile Kur'an'da ifade edilen “birey” arasındaki benzerlikler ve ortak alanlar tespit edilmiş, farklılıklar gösterilmiştir.

I.BÖLÜM

BİREY VE BİREYÇİLİK

1.1.BİREY VE BİREYÇİLİĞİN TANIMI

1.1.1. Bireyin Tanımı:

Günlük konuşma dilinde kişi ve şahısla birlikte, toplumdaki insanlardan herhangi birini ifade etmek için kullanılan tek varlık, fert anlamında bir kelimedir. Terim olarak kullanıldığında ise biyoloji, felsefe, mantık, sosyoloji, psikoloji gibi ilim dallarına göre anlam zenginliği bulunmaktadır.²²Bu bilimlerin tanımlamalarına ek olarak birey, 19.yüzyıl'dan ²³ sonra birçok felsefi ve siyasal tartışmanın merkezinde olan, üzerine ideolojiler üretilen ve anlam derinliğini bu tarihten sonra yakalayan bir kavramdır.²⁴

Bizimde çalışmamızda konu edindiğimiz “birey” kavramının hangi anlamda kullanıldığının açıklanması kavramsal çerçevenin çizilmesi açısından önemlidir. Çalışmamızda ele aldığımız “birey”, Avrupa'nın tarihi sürecinde doğan ve devamında bireycilik gibi bir akımla sonuçlanan, özünde ise özerklik ve özgürlük manalarını barındıran bir kavramdır.

Sosyolojik olarak bireyi tanımlayacak olursak birey toplumu oluşturan en küçük yapı taşıdır.²⁵ Bu tanımlamada da ifade edildiği gibi sahip olunan bireylik için toplumun bir parçası olmak gerekir. Zaten insan diğer insanlarla beraber yaşamak üzere yaratılmış bir varlıktır. Aristo insanın bu sosyolojik yönünü ‘zoon politikan’ (sosyal varlık) tabiriyle dile getirmiştir.²⁶ Sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen İbn-i Haldun da bu gerçekliği “insan doğuştan medenidir” ve “insan toplumu zaruridir”²⁷ diyerek ifade eder.

²²Türk Dil Kurumu, *Tükçe sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011, s.354.

²³Lukes, *Bireycilik*, s. 9.

²⁴ Zeynep Özlem Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, Büke, İstanbul, 2003, s. 17.

²⁵ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 41.

²⁶ Veli Urhan, “Aristoteles’in Siyaset Felsefesinde Anayasal Yönetim”, Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı 27, (2016), 211-230

²⁷İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah, İstanbul, 2018, s. 213.

“Birey” kavramının sahip olduğu özerklik, toplumdan ayrı bir yaşamı veya toplumu dışlamayı gerektirmez. Buradaki özerklik toplumun içinde var olup toplumun dayatmaları ve kalıpları içinde erimemeyi kastetmektedir.²⁸ Kültürel öğelerin şekillendirdiği bir kişi olmamayı, kendi özgür kararları neticesinde varlığını ortaya koyabilmeyi, düşünce ve eylemlerinde herhangi bir baskı ve denetime tabi olmadan özyönetim sergileyebilmeyi ifade etmektedir.²⁹

Birey kavramının bugünkü anlamı sancılı bir tarihi süreçle ortaya çıkmıştır. Yöneticilerin halka uyguladığı baskılar, ekonomik kısıtlamalar, toplum içerisinde bazı sınıfların üstünlüğü, dini kurumların tutumu ve bütün bunlarla beraber bireyin bilincine ve eylemlerine getirilen dayatmalar zaman içerisinde özgür ve eşit “birey” idealinin oluşmasını sağlamıştır.³⁰

Geleneksel toplumlarda “toplum” için var olan bireyler Rönesans ile birlikte bütün bu kısıtlayıcı unsurlardan kurtularak kendisini gerçekleştirmek istemiş³¹ ve modernitenin bir sonucu olarak bireysel akıl ön plana çıkmış “bize karşı ben” değer kazanmıştır.³² Modern öncesi toplumda bütünün bir parçası olan kişi modern dönemde toplumun öznesi konumuna yükselmiştir.

Antik yunandan bu yana tartışılan ve Aydınlanma Çağıyla birlikte bugünkü anlamda kavramsal özelliklerini kazanan bireyin tanımlayıcı özellikleri eşitlik, özerklik, özgürlük ve bunların neticesi olarak sorumluluktur. Bu öğretileri savunan, topluma karşı bireyin yanında olan akıma da bireycilik denir.

²⁸ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 42.

²⁹ Lukes, *Bireycilik*, s. 59.

³⁰ Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 212.

³¹ Kasım Küçükalp, Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi (Felsefi Temeller)*, İsam, İstanbul, 2014, s. 120.

³² Philippe Corcuff, *Bireyciliğin Meselesi*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Ankara, 2016, s. 19.

1.1.2. Bireyciliğin Tanımı:

Bireyciliğin Batı kökenli bir kavram olması, Avrupa toplumlarının dini ve kültürel yaşantısıyla yakından ilişkilidir. Bireycilik Batı'da yaşanan monarşi, kilise hiyerarşisi ve insan haklarının yoksunluğuna karşı bireyin bağımsızlığını ön plana çıkartan ve topluma karşı bireyi önceleyen bir anlayıştır.³³

Geniş kitleleri etkisi altına alan bu kavram modern anlamda ki eşitlik ve özgürlük anlamlarını tarihi süreç içerisinde elde edebilmiştir. Bireyciliği savunan ilk düşünürler dahi köleleri, işçileri, yabancıları, kadınları birey olarak görmekten kaçınmışlardır. Bu sebeple bireycilik savunduğu düşünceleri ancak demokrasinin yaygınlaşmasıyla hayata geçirebilmiştir.³⁴

Antik Yunanda Stoa Okulu gibi çağının çok ilerisinde bir anlayışla, kişinin iç özgürlüğünü savunup, baskıcı tutumlara yanlış diyebilen, köleliğe karşı çıkan bir öğretinin dışında insanın bir kişi olarak düşünüldüğü birey kavramı bulunmamaktadır. Bu tarihlerde karşımıza çıkan otonomi³⁵ kavramı ise sitenin sahip olduğu otonomidir. Kişinin yaşamı ve mutluluğu sitenin devamlılığına ve menfaatlerine bağlı tutulmuştur.³⁶

Roma hukukunda ise bir gelişme olarak bireye hukuki anlamda hak ehliyeti tanınmıştır. Yalnız bu ehliyet hür ve vatandaş olan kişiler için geçerlidir. Köleler bu sistemin içerisinde bir şahıs olarak görülmemiş eşya konumunda değerlendirilmiştir. Hür vatandaşlar içinde birtakım statülerle özgürlükleri kısıtlanmıştır. Bu statüler üç kategoride değerlendirilmiştir. Bunlar kişinin hür ve köle olması, hür olan kişinin Roma vatandaşı olup olmaması, hür ve Roma vatandaşı olan kişinin başkasının hakimiyeti altında olup olmaması.³⁷ Bu durumda Roma hukuk sisteminde ifade edilen eşitlik ancak statü içerisinde ki eşitliktir. Modern anlamda özgür olabilecek bireyler aile reisleridir. Aile reisi de ancak kendisine tanınan haklar çerçevesinde rolünü yerine getirmektedir.³⁸

³³ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karahan, Adana, 2016, s. 47.

³⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say, İstanbul, 2017, s. 80.

³⁵ Otonomi: (Özerklik) Kişinin kendisinin koyduğu yasalarla kendisini yönetmesi durumu. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 342.

³⁶ Üskül, *Bireyseliğe Tarihsel Bakış*, s. 24-29

³⁷ Paul Koschaker, *Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, (Kitabı Yeniden Elden Geçiren: Kudret Ayiter) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1977, s. 76.

³⁸ Üskül, *Bireyseliğe Tarihsel Bakış*, s. 20.

Ortaçağ'a geldiğimizde ise Aquino'lu Thomas ve Ockham'lı William dışında genel olarak kolektivist ve tanrısal meşruiyet zeminine dayalı bir anlayışla karşılaşırız.³⁹ Bu çağda bireysel şahsiyetten ziyade mensup olunan cemaatin değeri ön planda tutulmuştur. Aquino'lu Thomas bu devirde insanı doğal birey ve siyasal vatandaş olarak iki sınıfta değerlendirmiştir. Kişi doğal birey olarak, din gibi şahsi konularda özel bir alana sahipken yurttaş olarak siyasal alanda yaşadığı toplumun kurallarına uymak zorundadır. Aquino'lu Thomas'a göre siyasal alandaki yasalar bireye göre değil ortak yarara göre çıkarılmalıdır. Bu düşünceleriyle kişiye “doğal alan”da dahi olsa özgürlük tanıyarak “birey”e artı bir değer katan Aquino'lu Thomas, eşitlik anlayışında ise köleler ve hürleri, kadınlar ve erkekleri farklı değerlendirerek modern bireyciliğin çok gerisinde bir anlayış ortaya koymuştur.⁴⁰ Ockham'lı William ise toplumsal alanda sadece tikel varlıkların var olabileceğini söyleyerek modern anlamda bireye ışık tutmuştur.⁴¹

Rönesansa kadar bir takım kazanımlar elde eden bireycilik düşüncesi bilinçli olarak ilk defa bu dönemde dile getirilmiştir. Kişilere uygulanan kısıtlamalar ve bunun neticesinde bireylerde oluşan kişisel özgürlük ve biriciklik düşüncesi biriken bir özlem olarak bu dönemde yaygınlık kazanmıştır. Rönesans döneminde bireyler de gözüken aşırı hırs ve ‘göze çarpma’ isteğinin temelinde bireycilik düşüncesinin ‘biriciklik’ fikri yatmaktadır.⁴²

Terim olarak “bireycilik” ise ilk defa Fransa’da Fransız devrimi ve aydınlanmaya karşı çıkanlar tarafından ‘tehlikeli’ bulunan kimselerin fikri için kullanılmıştır.⁴³ Bu kişiler için bireycilik toplumsal ahlaktan kopuk, toplumsal hedeflere ilgisiz bir yaşam biçimi demektir. Toplumcu düşünürler “bireycilik” fikrine kapılan kişileri kural tanımayan, toplumsal dayanışmadan uzak ‘bencil’ kişiler olarak tanımlamışlardır.⁴⁴

Toplumcu düşünürler için tehlikeli olarak görülen bireycilik yine toplumsal sebeplerden ortaya çıkmış bir kavramdır. Toplumun içerisindeki sınıfsal üstünlükler,

³⁹ M. Ahmet Tüzen, “Hiyerarşik Varlık Zincirinden Modern Bireyin Doğuşuna”, *Mavi Atlas Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, (2018), 107-125

⁴⁰ Üskül, *Bireyselleşme Tarihsel Bakış*, s. 37.

⁴¹ Lukes, *Bireycilik*, s. 55.

⁴² Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 211.

⁴³ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 47.

⁴⁴ Lukes, *Bireycilik*, s. 23.

ticarete getirilen kısıtlamalar, kilisenin tahammül edilmez baskıcılığı, köylü nüfustan istenen ağır işler ve yerel yönetimlere getirilen dayatmalar birey için özgürlük idealini doğurdu. Bireycilik düşüncesine göre bu kısıtlamalar toplumun bir kesimini korumak için vardır. Buda yapay bir eşitsizlik sebebidir. Birey toplumsal ve kişisel ilişkilerinde bütün bu kısıtlamalardan kurtulursa doğa yasasının bir gereği olarak aynı göklerdeki uyum gibi kusursuz bir insanlık ortaya çıkacaktır.⁴⁵

İdealde durum bu iken pratikte ise özgürlüğün gerekçesi olan eşitlik, özgürlükle beraber eşitsizliğe dönüşebilmektedir. Sınırsız özgürlüğe sahip zengin ve güçlü bireyler fakir ve zayıf bireyler üzerinde yeni bir baskı aracı olabilmektedir. Gerçek hayatta üstü kapalı olarak var olan özgürlük ve eşitlik çelişkisi on dokuzuncu yüzyılda Romantizm tarafından yeni bireycilik fikrini doğurdu.⁴⁶ Bu yeni tip bireyciliğe göre mevcut anlayıştaki “bireycilik” kısır bir düşüncedir ve tek biçimselliği gerektirmektedir. Romantiklerin ileri sürdüğü bireycilik ise birbirinden bağımsız, özgür ve biricikliği içeren bir anlayıştır.⁴⁷ Bu anlayış insan varlığı için ifade edilen eşitlik fikrinin tersine eşitsizliği savunur. İki tip bireycilik anlayışının ortak noktası ise özgürlüktür.⁴⁸

“Eşit bireysel haklar”, “sınırlı hükümet”, “doğal adalet”, “fırsat eşitliği” ve “bireysel özgürlük” gibi kavramlarla kendini bulan bireycilik düşüncesi Amerikan toplum yapısında kilit bir kavramdır. Amerikan bireyciliği Batı’daki gibi ahlaki ve dini değerlerle yüceltilen bir bireycilik değildir aksine kendine güvenen ve gelişmiş bireylerin oluşturduğu doğal bir düzendir. Bu bireyciliğin toplum ideali de mülkiyetin korkak ve tembellerden, cesur ve çalışanlara geçtiği adil bir düzendir. Bu düzende herkes kendisi için elinden geleni yapmaya çalışacak ve toplum hızlı bir şekilde ilerleme gösterecektir.⁴⁹

Modern dünyada siyasi ve toplumsal ideolojilerin temelini oluşturan bireycilik düşüncesi görüldüğü gibi farklı temellendirme ve kullanımlarıyla topluma karşı bireyi önelemekte, bireyin haklarını korumakta ve bireyin özgürlüğünü savunmaktadır.

⁴⁵Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 212-214

⁴⁶Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 215.

⁴⁷Lukes, *Bireycilik*, s. 25.

⁴⁸Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 215.

⁴⁹Lukes, *Bireycilik*, s. 33-36

1.2.BİREYCİLİĞİN TARİHÇESİ

1.2.1. Hıristiyan Reformasyonunda Bireycilik

Rönesans'la birlikte Batı toplumunun siyaset, felsefe ve ahlak anlayışındaki değişiklik, din alanındaki etkisini ise XV. ve XVI. yüzyıllarda reformasyonun ortaya çıkmasıyla göstermiştir. Dinde reform düşüncesinin arka planında Ortaçağ'da hareketlenmeye başlayan bireyci felsefe ve kilisenin uygulamaları neticesinde oluşan bireysel dindarlık düşüncesi yatmaktadır.⁵⁰

Roma Katolik kilisesinin ücret karşılığında günah çıkartma işlemi yapıp toplanan paralarla ticaret yapması ve papaların kendi çıkarları için kullanıp aşırı zenginleşmesi kiliseye karşı duyulan saygıyı yıkmıştı. Kilisenin dinden kopuk ve yozlaşmış bu şekli papalığın yanılmazlığı fikrini, papazlık hiyerarşisini, kilisedeki ritüelleri ve ayinleri sorgulanır hale getirdi ve bir tepki olarak reformasyon hareketi ortaya çıktı.⁵¹

Reformasyon hareketi başlangıçta yeni bir mezhep kurmak hayaliyle yola çıkmış değildir. Reformasyonun asıl amacı kiliseyi yeniden yapılandırıp asli mesajına geri dönmesini sağlamaktır. Bu hedefle reform hareketinin öncüsü olan Martin Luther 1517 yılında kilisenin kapısına 95 maddelik tezini asmış fakat Katolik Roma Kilisesi istenilen bu reformları reddetmiş ve Hıristiyanlar iki kutba ayrılmıştır. Bunun neticesinde de Katolik kilisesine karşı çıkanlar Protestan olarak isimlendirilmiştir. Katolikler ve Protestanlar arasında ortaya çıkan bu çatışma süreci de Batı dünyasını yıkıp kavuran otuz yıl savaşlarıyla sonuçlanmıştır.⁵²

Martin Luther kilisenin bu bozuk düzenine ve uygulamalarına karşı “sade İncil”i, papalık kurumuna karşı ise bireyi savunmuştur. Böylece birey kilisenin geleneklerinden ve papanın aracılığından kurtularak yalıtılmış dine kavuşacaktır.⁵³ Luther'in Hıristiyanlık düşüncesinde papalık gibi ruhani bir kurum anlamsızdır. “Bütün müminlerin papazlığı” öğretisi gereğince inanan her birey tanrıyla doğrudan

⁵⁰Küçükkalp, Cevizci, *Batı Düşüncesi (Felsefi Temeller)*, s. 124.

⁵¹ Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Say, İstanbul 2015, s. 240.

⁵²Salihe Esen, “Karşı Reform Hareketi Ve Dominikenler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 52, (2017), 111-130

⁵³GunnarSkirberk, NilsGilje, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (Çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu), Kesit, İstanbul, 2013, s. 188.

ilişki kurmalı, bütün uluslar kutsal metinleri tercüme etmeli, bireysel olarak okumalı ve yorumlamalıdır. Luther bu tutumuyla Katolik kilisesinin “kurumsal mekanizması” yerine “bireysel hakikat arayışı”nı önceler.⁵⁴ Protestan mezhebinin bu düşüncesi bireycilik ve bireyciliğin en temel özelliği olan özgürlük için önemli bir kazanımdır.

Dinde eşitlik anlayışını savunan Luther’e göre ruhani bir takım özellikler yüklenen insanlar ile sıradan insanlar din konusunda aynı otoriteye sahiptirler. Din adamları ancak seçenler adına çalışan seçilmiş vekillerdir ve yaptıkları işlerden dolayı diğer insanlara karşı üstün de değillerdir. Bu şekilde Luther bireycilik düşüncesinin önünde engel olarak gözüken toplumsal eşitsizlik ve hiyerarşik düzen anlayışını yıkarak bireyci evrenin temellerini atar.⁵⁵

Luther’in dini dünyadan çeken reform anlayışı modern dünyanın şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. “Dinin dünyadan çekilmesi” kilisenin dünyevi işlere müdahale etmemesi demektir. Bu anlayış sekülerleşmenin başlangıcı olarak kabul edilse de buradaki çekilme sekülerleşmenin dışlamasından farklıdır.⁵⁶ Luther’e göre din toplumsal alanda olmamalı ama inananlar Hıristiyanlığa sıkı sıkı bağlı kalmalıdır.⁵⁷ Kişiler dünyevi işlerde kilisenin baskısına maruz kalmadan istediği gibi düşünüp hareket edebilmeli dini de kendi anlayışına göre bireysel olarak yaşayabilmelidir. Luther’in bu anlayışı laiklik fikrinin başlangıcı olarak kabul edilebilir.⁵⁸

Hıristiyan reformunun diğer önemli bir ismi olan John Calvin’de genel olarak Luther’in fikirlerini savunsa da kadercilik anlayışıyla Luther’den ayrılmaktadır. Calvin’de Luther gibi kurtuluşu kendi elinde gören Katolik kilisesine itiraz etmektedir. Fakat Luther’den farklı olarak doğru dini inanca götürecek yeni bir kilise fikrini savunmaktadır.⁵⁹ Luther ‘memur tipi’ insan modelini sunarken Calvin her an Allah’ın rızasını kazanmak için çalışan ‘tacir tipi’ insan modelini savunmuştur.⁶⁰

Katolik kilisesinin birtakım eylem ve ibadetlerle imanı kutsamasına karşılık Protestan mezhebi ahlaki disiplin ve çok çalışıp yaşadığı toplumun refahını

⁵⁴ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 243.

⁵⁵ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 40.

⁵⁶ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 26.

⁵⁷ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 41.

⁵⁸ Küçükalp, Cevizci, *Batı Düşüncesi (Felsefi Temeller)*, s. 126.

⁵⁹ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 42.

⁶⁰ Küçükalp, Cevizci, *Batı Düşüncesi (Felsefi Temeller)*, s. 125.

yükseltmeyi kutsallaştırmıştır ve kişinin kurtuluşunu dünyadaki başarısına bağlamıştır. Katolik kilisesi Ortaçağ boyunca maddi hırsları ve ticari başarıları dinden uzaklaştıran sebepler olarak algılamasına karşılık Protestanlık'la beraber kişinin iş hayatındaki başarısı dini anlamda yükselmesini sağlayan çabalar olarak görülmüştür.⁶¹

Max Weber'e göre Katolik ve Protestan mezhebinin birbirine zıt bu tutumları ekonomik anlamda da bu mezheplere inanan toplumları farklılaştırmıştır. Calvinizm'e göre kişi tanrının ideal tabiat düzenini sağlamak için dünyaya gönderilmiştir. "Dünyaya dönük zahitlik" olarak isimlendirilen bu ödev inananların dünya nimetlerinden faydalanma ve zenginleşme fikrine sebep olmuştur. Luther'in de iş hayatında ki başarıyla Allah'ın seçkin kulları arasına girmesini sağlayacak "meslek ahlakı" düşüncesi de kişileri dünya nimetlerine yöneltmiştir. Weber Protestan mezhebinin yaygın olduğu ABD, İngiltere ve Hollanda gibi yerlerin ekonomik olarak gelişmişliği, Protestan olmayan yerlerin ise geri kalmışlığı gerçeğini sunarak tezini desteklemektedir.⁶² Protestanlık dini bir hareket olarak maddi açıdan toplumların refahını arttırırken paradoksal olarak dünyevileşmenin ve dinden uzaklaşmanın önemli bir dayanağı olmuştur.⁶³

Buraya kadar reform hareketinin bireycilik düşüncesine kattığı değeri açıklamaya çalışsak da reformun öncüleri olan Luther ve Calvin'in bütün fikirlerinin günümüz bireycilik anlayışıyla aynı doğrultuda olduğunu söylemek konunun diğer bir yüzünü görmemek olacaktır. Ne Luther ne de Calvin kişilere gerçeğe giden yolda serbestçe seçme hakkı tanımazlar. Protestanlar da Katolikler gibi doğruyu sadece bir yerde (İncil'de) göstererek düşünme hürriyetini yok saymışlardır. Calvin'ciler kendileri en ağır işkencelere maruz kalmalarına rağmen yönetimi ellerine aldıklarında silaha sarılmaktan ve zulmetmekten geri durmamışlardır.⁶⁴

Luther'in günah çıkartma ayinlerine karşı çıkıp kişinin bağışlanmasını aracısız bir şekilde, tanrı ile inanan kişi arasında olması gerektiğini söylemesi bireysel özgürlük düşüncesi için (günün şartlarında) önemli bir gelişme iken "asli

⁶¹ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 243-244.

⁶² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan, İstanbul, 2014, s. 435.

⁶³ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 244.

⁶⁴ Albert Bayet, *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi*, (Çev. Cemal Süreya), Varlık, İstanbul, 1970, s. 68.

günah” fikrini savunması bireysel sorumluluk düşüncesine ters düşmektedir.⁶⁵ Luther’in iki rejim öğretisiyle içsel tutumlar ile dışsal davranışları ayırması ve içsel tutumları seküler rejim anlayışıyla koruması bireycilik düşüncesinde bir ilerleme olarak görülebilecekken seküler rejimi tanrısallaştırması ve yaptığı her faaliyeti meşrulaştırması bireycilik fikrine aykırıdır.⁶⁶

Modern bireycilik düşüncesinde devlet müdahalesi en alt seviyede iken Luther’in anlayışında liderler düzeni sağlamak için kılıç dahi kullanılabilir ve bu tanrısal bir hizmettir. Luther köylüler ile prensler arasında çıkan mücadelede de yönetimden yana tavır sergilemiş ve köylülerin en ağır şekilde cezalandırılmalarını istemiştir. İçsel alandaki özgürlük düşüncesinde de tutarlı davranamayan Luther “*Yahudiler ve Onların Yalanları Üzerine*” adlı eserinde Yahudilerin evlerini yıkmanın, Yahudi gençliğini zorunlu olarak çalıştırmanın ve sinogogları yakmanın Hıristiyanlar açısından dini bir görev olduğunu söylemiştir. Luther’in bu sertliğinin ve aşırı fikirlerinin günümüz bireyciliğiyle uyuşmadığı açıktır.⁶⁷

Calvinde iktidarı ilk günahın neticesi olarak görür. Calvin’e göre insan kötüdür ve tutkularına göre davranır buda insanları karşılıklı ilişkilerinde hayvanlardan daha kötü hale düşürür. Bundan dolayı insanların toplum halinde yaşamalarını sağlayacak bir iktidar fikri zorunludur. İnsan’ın sapkın ve kötüye yönlendiren iradesini sınırlayacak bir otorite ve bu otoritenin koyduğu yasalar insanları karmaşadan koruyacaktır. Calvinde Luther gibi her türlü sivil otoriteye tanrısal bir değer yükler ve kim olursa olsun yöneticilere itaat edilmesi gerektiğini söyler.⁶⁸ İktidara tanınan bu aşırı serbestlik konusunda Calvin Luther’den bir adım daha ileri giderek yöneticilere kişilerin dini inançlarını koruma ve geliştirme hakkı da tanımaktadır.⁶⁹

Calvin fikir düzeyindeki bu öğretilerini Cenevre kentinde dinsel karışıklıklar esnasında kente çağrılmasıyla uygulama şansı bulmuş ve bir takım kararnameler yayınlamıştır. Bu kararnamelerle din birliğini sağlamak için dini eğitimi ve ayinlere

⁶⁵ Muhsin Akbaş, “Reformasyon Düşüncesinde Eskatoloji: Martin Luther’de Kurtuluş ve Ahiret”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, (2017), 23-30.

⁶⁶ Maurice Barbier, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, (Çev. Özkan Güzel), Kaknüs, İstanbul, 1999, s. 45.

⁶⁷ Skirberk, Gilje, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, s. 190-191.

⁶⁸ Barbier, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, s. 42.

⁶⁹ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 42.

gitmeyi zorunlu hale getirmiştir. Başka inançlara yaşam hakkı vermeyen Calvin Hıristiyanlarında sivil yaşamlarını giyim kuşamlarına varıncaya kadar düzenlemiştir.⁷⁰

Görüleceği gibi Reform hareketi tarihi olarak baskıcı bir karakter sergilemesine rağmen yüzyılların geçmesiyle “özgür-düşünce” ve bireyciliğe katkı sağlayan bir atılım olmuştur.⁷¹

1.2.2. Aydınlanma Çağında Bireycilik

Avrupa insanının bireysel ve toplumsal hayatını yeniden şekillendirme çabası olarak niteleyebileceğimiz “aydınlanma” 1688 İngiliz Devrimiyle başlayıp 1789 Fransız Devrimine kadar devam eden entelektüel bir harekettir.⁷² Aydınlanma yaşanıp deneyimlenen tarihi bir dönem mi yoksa devam eden entelektüel bir süreç mi? Veya olumlu bir kazanım mı, yoksa insanların başına bela olan fikirlerin kaynağı mı? Bunun değerlendirmesini yapmak doğru olmayacaktır. Çünkü Aydınlanma bütün bu zıtlıkları kapsayan zengin ve bir o kadar da belirsiz bir kavramdır.⁷³ Örneğin Rousseau kimine göre Aydınlanma'nın en büyük yazarlarından biri iken kimine göre de en ateşli muhaliflerindedir. Bu sebeple Aydınlanma akımını tek bir tanımın içerisine sıkıştırmaya çalışmak “Aydınlanma” mantığına ters tutarsız bir çaba olacaktır. Yapacağımız her bir tanım “özgür düşünce”nin ürünü olan farklı fikirleri tanımın sınırları dışında bırakacaktır.⁷⁴ “Aydınlanma” İngiltere, İskoçya, Almanya, Fransa ve Rusya'da farklı şekillerde yaşanan ve birbirine zıt birçok düşünceyi bir arada bulunduran toplumsal, siyasal ve kültürel bir fenomendir.⁷⁵

Aydınlanmanın amacı insanları “kötü” ve bu sebeple “köleleştirici” olduğuna inanılan mit ve hurafelerle kurulmuş dinin “eski düzen”inden “iyi” ve “özgürleştirici” olduğu kabul edilen “akıl düzeni”ne sokmaktır. Aydınlanmadaki her türlü felsefi ve toplumsal proje akli ilkelerle somutlaşan bir yapıdadır. Bu sebeple

⁷⁰Üskül, *Bireyselleşme Tarihsel Bakış*, s. 42-44.

⁷¹Bayet, *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi*, s. 69.

⁷² A. Kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı (2006) 25-34

⁷³ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, Say, İstanbul, 2017, s. 11.

⁷⁴ Norman Hampson, *Aydınlanma Çağı*, (Çev. Jale Parla), Hürriyet Vakfı, İstanbul, 1991, s. 12.

⁷⁵ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s. 48.

Aydınlanma aynı zamanda “Akıl Çağı” olarak isimlendirilmektedir.⁷⁶ Akıl geleneksel düzenin yıkılmasında Aydınlanma düşünürlerinin en güçlü silahı olmuştur. Bu düşüncenin bir gereği olarak “akıl” din, sanat, kanun ve kutsal metinleri yargılamada temel kriterken kendisinin başka kriterler tarafından yargılanması söz konusu değildir. Kant “*Aydınlanma Nedir*” adlı çalışmasında Aydınlanma kavramını kişinin aklını başkasının kılavuzluğu olmadan kullanabilmesi olarak tarif eder ve akılla elde edilen olgunlaşmayla birlikte insanlığın çocukluk döneminden kurtulabileceğini işaret eder.⁷⁷

Teolojik eski dünya düzeniyle birlikte 17. yüzyılın rasyonalist metafiziğine de karşı çıkan Locke Aydınlanma’nın kurucu düşünürü olarak kabul edilir. Locke’a göre insan zihni boş bir levha gibidir. İnsan aklını kullanarak deneyimler yoluyla bilgiye ulaşabilir.⁷⁸ Din ve metafizik ise bilimsel bilginin önündeki en büyük engeldir. Bilimsel bilgiyi ortaya çıkaracak olanda aklını kullanan cesaretli bireylerdir. Bu bireyler bilimsel bilginin yaşamını sürdürebilmesi için “akılla” kurulan yeni bir düzene ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle dinsel anlamlar üzerine kurulu olan devletler yerini insanların rızalarıyla oluşturulan ve hakim güç olarak bilimin var olduğu devletlere bırakmalıdır. Bu da ancak insanların bireyselleşmesi ve toplumların gelişmesiyle mümkün olacaktır.⁷⁹

Locke’un anlayışında tanrı bize bir zihin veriyse bu zihni kullanarak eylemlerimizi yönlendirmemizi istemiştir. Öyleyse bizler özgür bireyler olmalı ve eylemlerimizi özgür iradelerimizle hayata geçirebilmeliyiz. Locke buradan kişinin çalışması neticesinde elde ettiğinin doğal bir hakkı olduğunu savunur. Locke bireyin toplumdan ayrı çıkarlarının olduğunu düşünmektedir ve insan haklarıyla korunan alanda bireysel hakların ön planda tutulması gerektiğini söylemektedir. Locke’a göre yasa devleti korumak için değil, bireyin haklarını korumak için vardır.⁸⁰

Özel mülkiyete önem veren Locke devletin görevini bireysel özgürlüğün maksimizasyonunu sağlamak olarak görür. Locke’a göre bireylerin katılımıyla düzenlenmiş siyasal bir toplum despotizm değildir. Bu toplumda bireyler sınırsız

⁷⁶ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, Dedalus, İstanbul, 2017, s. 16.

⁷⁷ Küçükalp, Cevizci, *Batı Düşüncesi (Felsefi Temeller)*, s. 146.

⁷⁸ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 328.

⁷⁹ Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, 25-34

⁸⁰ Üskül, *Bireyselleşme Tarihsel Bakış*, s. 52-53.

özgürlüğe sahip bir yaşam sürerler. Bu sistemde insanlar birbirleriyle gönüllü olarak sözleşmeler yapan kişilerdir. Adil toplumsal düzen ancak bu sözleşmeler neticesinde ortaya çıkacaktır.⁸¹ Locke'un ileri sürdüğü bu fikirler bireylerin kendi kaderlerini belirleme hakkı olduğunu göstermektedir.⁸²

Sınırsız özgürlük, eşitlik ve özel mülkiyet gibi konuların savunucusu olan Locke bu fikirleriyle bireyciliğe önemli bir katkı yapsa da yoksullara seçme hakkı tanımaması ve köleleri toplumun bir üyesi olarak görmeyip “özel mülkün” içine dahil etmesi bireycilik felsefesine ters düşen yönleridir.⁸³

Dönemin aykırı filozofu Rousseau medeniyetin insanı bozduğunu ve insanlar arasında eşitsizliğin yayılmasının da sebebi olduğunu söyler. İnsanların eşit bir hayat yaşadıkları “tabii durum”dan koparak medeniyetin gerekleri olan güç ve statüye sarılmaları insanlar arasında adaletsizliğe sebep olmaktadır. Rousseau “tabii durum”dan medeniyete geçişte insanın yaşayacağı bu olumsuzlukları toplum sözleşmesi ile geriletebileceğini düşünmektedir. Bireyi meşru politik bir özne olarak gören Rousseau var olan politik yapıları baskıcı oldukları için kabul etmemektedir. Eşitlik ve hürriyet taleplerini dile getiren, tahakküme karşı devrimi önceleyen düşünceleriyle Rousseau, Aydınlanma çağında “cumhuriyetçi” talepleri dile getiren ilk düşünürdür.⁸⁴

Rousseau toplumsal sözleşme ile toplumdaki her bir bireyin canını, malını ortak bir güçle savunmayı ve kendi buyrukları ile hareket edebilecekleri özgür bir ortamı oluşturmayı hedeflemektedir. Toplumsal sözleşme bu haliyle Rousseau'nun bireyin varlığını yok saymayan bir düşünür olduğunu göstermektedir.⁸⁵

Bireysel çeşitliliği güçlü bir hassasiyetle savunan Rousseau'ya göre insan bütün dış etkilerden kurtularak kendi içine yönelmeli ve iç mutlaklığına sarılmalıdır. Bu şekilde kendisi olan bireyler ahlaki bakımdan daha değerli ve sahici olurlar.⁸⁶ Rousseau'ya göre en değerli başvuru kaynağı kişinin vicdanıdır.⁸⁷ Bu vicdan iyilik ve

⁸¹Skirberk, Gilje, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, s. 284-286.

⁸²Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 54.

⁸³Skirberk, Gilje, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, s. 286.

⁸⁴Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, s. 54-55.

⁸⁵Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 55.

⁸⁶Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 214.

⁸⁷Lukes, *Bireycilik*, s. 15.

mutluluğun çeşmesidir. İyimser bir filozof olan Rousseau'nun kendine yönelmesi bencillikle değil başkalarını da düşünebilecek bir iyilikle sonuçlanacaktır.⁸⁸

Helvetius ise yararlı bir filozof olarak bireysel çıkarlara önem veriyordu. Helvetius'a göre insan ancak "öz-çıkarcı"ları hakkında bilgi sahibi olabilirdi. Ona göre insanlar kişiyi zevke ve acıya götüren şeyleri bilebilirler ve bunun neticesinde zevke giden yolu seçerler. "İyi" olarak niteleyebileceğimiz şeyde zevkin ötesinde bir şey değildir. O halde her insan "iyi" olanı tercih ederse herkes mutlu olacaktır.⁸⁹ Aydınlanma döneminde ortaya atılan bu tez her ne kadar gerçeklikten uzak olsa da ileride ortaya çıkacak aşırı bireyci düşünceler için bir temel olmuştur.

Aydınlanma Çağındaki bireyi en iyi ifade eden kişilerden biride Goethe'dir. Goethe'nin Faust karakteri kendi tarzında yaşayan iflah olmaz bir bireyciydi. Faust eski düzenle aydınlanma döneminde ortaya çıkan değişimleri bir arada yaşayan bir şahsiyetti. Büyüyü meslek haline getirmesiyle eskiyi, akademik bilimlerin yayılması için gösterdiği gayretle de yeniyi sergileyen bir karakterdi.⁹⁰

Aydınlanmanın en tepe noktasındaki Kant da insanın bilgi ve eyleminin temel ilkelerini dışarıdan müdahale olmadan kendisinin keşfedebileceğini ve hayatını bu ilkelere göre yaşayabileceğini savunan beşeri özerklik filozofuydu. Kant tanrının var olduğunu metafizik bir şekilde temellendiremeyeceğimizi bu sebeple onu bilmemizin imkansız olduğunu ama ona inanmamız gerektiğini söyler. Dini, ahlaklılık üzerine kuran Kant'a göre ahlaklılığı mümkün kılabilmek için Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü ve irade özgürlüğü düşüncelerinin olması zorunluluktur. Bu düşünceler olmadığı taktirde kişi değer sistemini kuramaz, erdemli davranamaz ve yaşadıklarını temellendirip meşrulaştıramazdı.⁹¹

Kant'ın doğal hukuk anlayışında sınırsız özgürlük hakimdir. Her bir birey insan olmaktan kaynaklanan kendi kendisinin efendisi olma hakkına sahiptir. Kant'ın özgür bireyi başkasının elinde kukla olamaz. Ona göre insan kendi kararlarını alma yeteneğine sahip bir varlıktır. Kant'ın kendi rızasıyla kabul ettiği şeye kendiliğinden

⁸⁸Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 214.

⁸⁹Skirberk, Gilje, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, s. 320.

⁹⁰Ian Watt, *Modern Bireyciliğin Mitleri*, (Çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2016, s. 30.

⁹¹Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 396-402.

uyması demek olan bu otonomi anlayışı bireyciliğe doğru bir adım olarak değerlendirilmektedir.⁹²

Aydınlanma temel olarak bireyi entelektüel, iktisadi ve siyasi alanda özgürleştirmeyi amaçlayan bir dönemdir. Aydınlanma düşünürlerine göre kamusal alan bireye hiçbir düşünceyi mutlak hakikat olarak dikte edemez. Kişi inanç ve ahlaki düşüncesinde istediği gibi inanmakta özgürdür. Siyasi yönetimin görevi ise bireyin yaşam, hürriyet ve mülkiyet hakkını korumaktır. Aydınlanma felsefesinde bireyin mutluluğu politik dünyanın merkezine yerleştirilir.⁹³

Aydınlanma düşüncesinde mekanik evren fikri temel düşüncedir. Aydınlanma düşünürleri her şeyin mekanik ve matematiksel yasalarla açıklanabileceğini savunmuşlardır. Bu da varlık alanındaki her şeyi maddi olarak görme her şeyi maddi olarak düşünme anlamına geliyordu.⁹⁴ Aydınlanma filozoflarına göre insanın bu şekilde düşünmesine engel olan ve insanın özgürlüğünü kısıtlayan bütün fikirler ortadan kaldırılmalıydı.⁹⁵ Bu sebeple dini düşünce eleştirilmiş papalık modası geçmiş bir put olarak nitelenmiş, din sahtekarların kurduğu bir birlik olarak görülmüştür.⁹⁶

Kierkegaard ise farklı bir yaklaşım ortaya koyarak birey kavramının ortaya çıkışını insan ırkının evrimiyle birlikte anlatır. Diyalektik bir faktör olarak halk imparatorlukları yıkan bir güçken bazen de asilleri ve din adamlarını yıkmak için krallar tarafından kullanılan bir güç olmuştur. Kimi zaman asiller din adamlarını ortadan kaldırmak için halkı kullanırken kimi zaman da din adamları asilleri yıkmak için halkı kullanmıştır. İnsanlığın son evresinde ise halk kendi kendisini yıkacak ve “tekil birey” hüküm sürecektir.⁹⁷ Aydınlanma insanlığın bu evresine işaret eden bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde insanlar kendi aklına güvenmeye, kendi kaderini kendisi çizebileceğine inanmaya başlamış bireysel özgürlük düşüncesi toplumlara hakim olmuştur.

⁹²Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 60-63.

⁹³ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s. 38-40.

⁹⁴Küçükalp, Cevizci, *Batı Düşüncesi (Felsefi Temeller)*, s. 148.

⁹⁵AlainTouraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Yapı Kredi, İstanbul, 2018, s. 70.

⁹⁶Bayet, *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi*, s. 94.

⁹⁷SorenKierkegaard, *Günlüklerden ve Makalelerden Seçmeler*, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka, İstanbul, 2005, s. 354.

1.3.BİREYCİLİĞİN BELİRLEYİCİ ÖZELLİKLERİ

1.3.1. Eşitlik:

Her bireyin eşit bir şekilde yaratılması ve eşit bir değere sahip olması anlamındaki eşitlik fikri bireycilik düşüncesinin başlangıç noktasıdır. Bireycilik düşüncesinin temellerinin atıldığı dönem olarak kabul ettiğimiz reformasyon seçilmişlik ve ruhani otorite fikrini reddetmiş ve her bireyin dinini kendi vicdanıyla yaşayabileceğini savunmuştur. Reformasyonun öncüsü olan Luther'e göre ruhani kişilerle dünyevi kişiler arasında bir fark yoktur. Bunun da ötesinde papalığın ruhani bir otorite olduğu fikride anlamsızdır. Kademelenmeyi ortadan kaldıran Luther dini anlamda her bir bireyi eşit düzeyde ruhani bir otorite olarak kabul etmektedir.⁹⁸

Hıristiyan reformasyonuna göre tanrının verdiği her bir ruh tanrıdan dolayı yüce bir değere sahiptir. Bu sebeple tanrının gözünde bütün bireyler kurtuluş yolunda eşit ve değerlidir.⁹⁹ Hıristiyan düşüncesinde bireylere tanrının çocukları oldukları için saygı gösterilmesi ilkesi, onların eşit olarak saygıyı görmesini zorunlu kılmıştır. Bu da Batı dünyasında Hıristiyan reformasyonundan bu yana eşitlik idealinin arka planındaki temel düşüncedir.¹⁰⁰

İnsanların bir arada yaşayabilmelerini sağlayacak toplumsal sözleşme kuramından bahseden Hobbes'de bu sözleşmede eşitlik vurgusu yapar. Hobbes'e göre bu sözleşmeyi yapan insanların eşit insanlar olması gerekir. Çünkü ancak eşit insanlar ortak kararlar alabilirler ve bir toplum kurabilirler. Hobbes'in ortaya koyduğu bu eşit toplum eşit birey tasarısı doğal hak anlayışının özünü oluşturan fikirlerdir.¹⁰¹

Eşitlik ve hürriyet fikirlerini yüksek sesle dile getiren Rousseau da *Toplum Sözleşmesi*'nde bir toplumun içerisinde yaşayan bütün bireylere eşit hakların tanınmasını ve eşit yasaların uygulanmasını söylemiştir. Rousseau'ya göre cemaatin üyesi olan her bir birey meşru hakkı olarak eşit düzeyde politik bir öznedir.¹⁰² Doğal yaşama döneminde insanların eşit bir şekilde yaşadıklarını öne süren Rousseau'ya

⁹⁸Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 40.

⁹⁹Lukes, *Bireycilik*, s. 54.

¹⁰⁰Lukes, *Bireycilik*, s. 132.

¹⁰¹Tüzen, "Hiyerarşik Varlık Zincirinden Modern Bireyin Doğuşuna",s. 118.

¹⁰²Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, s. 54.

göre toplumsallaşmayla birlikte eşitlik bozulmuş çatışma başlamış ve insanlar özgürlüklerini kaybetmişlerdir. Bu sebeple eşitlik toplumsal yaşamın ilk şartıdır.¹⁰³ Özgürlük ve eşitlik beraber olduklarında anlamlı olan kavramlardır. Eşitliğin olmadığı yerde özgürlük, özgürlüğün olmadığı yerde de eşitlik tesis edilemez. Çünkü “İnsan, başkalarının aracı olarak basitçe onlara hizmet edemeyecek kadar soyludur.”¹⁰⁴

“Tanrısal özne” fikrinden “insan özne” fikrine geçiş dönemini sonlandırıp modern dönemin başlangıcı olarak kabul edilen ve bireycilik düşüncesi için önemli bir metin olan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi de özü itibariyle insanların eşit ve özgür doğduklarını bu sebeple de özgür ve eşit bir yaşam sürmeleri gerektiğini anlatır. Bildirgeye göre bireyler zamanaşımına uğramayan ve kaybolmayan eşit doğal hakların sahibi kişilerdir.¹⁰⁵

Modern toplumların ideal yönetim şekli demokrasidir. Demokrasinin kurallarını uygulayacak ve işleyişini sağlayacak olanda bürokrasidir. Bürokrasi birlikte yaşamı sağlayabilmek için devletin, idarenin ve teker teker her bireyin ihtiyaç duyduğu, kuralları yasalarla belirlenmiş yapılardır. Bürokratik yapıların oluşturulma sebebi de toplumsal olarak kabul edilen bu yasaları her bir bireye eşit bir şekilde uygulamaktır.¹⁰⁶ Modern dönemin bu yapıdan beklediği hiyerarşik düzeni ortadan kaldırıp genel adalet beklentisini sağlayabilmektir.¹⁰⁷

Bireyciliğin en temel ilkesi olan eşitlik düşüncesi bu tarihi gelişimiyle bireyler üzerinde baskıya ve adaletsizliğe sebep olan bütün yapay eşitsizlikleri ortadan kaldırmak istemektedir. Bunlardan kurtulan ve eşit fırsat özgürlüğünü elde eden bireyler kusursuz insan hedefine ulaşacaktır. Çünkü bu düşüncenin bir devamı olarak eşitliğini elde eden birey kendi özgürlüğünü ve kendi benliğini keşfetmesiyle bu duyguları başkalarında da hissedecek, eşitliğini ve özgürlüğünü onlarla paylaşacaktır.¹⁰⁸

¹⁰³ Ahmet Gürbüz, “J. J. Rousseau ve Toplum Sözleşmesi Kuramı'nın Değeri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, (2003)

¹⁰⁴ Lukes, *Bireycilik*, s. 57.

¹⁰⁵ Üskül, *Bireyselleşme Tarihsel Bakış*, s. 66.

¹⁰⁶ Gamze Aksan, Özlem Çelik, “Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, (2011), 1-10

¹⁰⁷ Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*, s. 63.

¹⁰⁸ Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 212-214.

1.3.2. Özerklik:

Özerklik bireyin düşüncesinin ve eyleminin herhangi bir aracı ve denetim olmadan kendisine ait olmasıdır. Bu düşünceyi ilk defa dillendiren Aziz Thomas Aquinas'a göre birey Ortaçağ döneminde doğru veya yanlış eleştirisi yapma şansı olmadan kiliseye ve adil olup olmamasına bakılmaksızın yöneticilere boyun eğmeye zorlanıyordu. Thomas'a göre kişi vicdanının onaylamadığı şeyi yapmamalı ve kendi eylemlerini bilginin ışığında oluşturmalıdır.¹⁰⁹

Din alanındaki özerkliğe ilk vurgu da Luther'den gelmiştir. Papalığın dini otorite fikrini reddeden ve her bir bireyin kendisinin rahibi olduğunu söyleyen Luther inanan bütün müminlerin kendi incili, kendi inancı ve kendi ayini olduğunu söylemiştir. Kilisenin dindarlığı fikrinden bireyin özerk dindarlığına geçişi sağlamıştır.¹¹⁰

Kant'ın felsefesinde önemli bir yer tutan otonomi kavramı da bireyin kendi koyduğu kurallara kendisinin uyması demektir. Ona göre insan bir araç olarak değerlendirilemez, başkasının kuklası olamaz, insan kendi başına karar alıp uygulayabilme yeteneğine sahip bir varlıktır.¹¹¹ “Öz-yeterlilik” ve “öz-yönetim” kavramlarıyla tanımladığımız otonominin arka planını oluşturan esas ise “öz-düşünüm”dür. Bu sebeple kişinin otonom olabilmesi, yaşadığı toplumun kültüründen, geleneklerinden, inançlarından sıyrılıp kendi aklıyla karar verebilmesiyle gerçekleşecektir. Bunu başarabilen insanlar kendi eylem planını kendi normlarıyla oluşturabilecek ve özerkliği sağlayacaktır.¹¹²

Modern dönem de, ilerleme fikrini özerk bireyler üzerine inşa etmiştir. Bu dönemde düşünen ve üreten özerk bireylerin varlığı hem ideal hem de zorunluluktur. Modern düşünceye göre eğitimi, kültürü ve dini taklitten ibaret olan bireyler koşullandıkları bilgilerle tekrarlayan bir makineden farksızdırlar. Tekrarlamadan ve kopyalamadan kurtulup taze bilgiler elde eden bireyler ise mutlulukla dolacak ve oluşan soyut toplumun içerisinde varlığını devam ettirebilecektir.¹¹³

¹⁰⁹Lukes, *Bireycilik*, s. 59.

¹¹⁰Lukes, *Bireycilik*, s. 59.

¹¹¹Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 60.

¹¹² Hakan Çörekçioğlu, “Otonomi Sorunu: Eleştirel Mesafe ve Düşünüm”, *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Cilt: 9, Sayı: 1, (2016), 97-105

¹¹³ J. Krishnamurti, *Birey ve Toplum*, (Çev. Mihriban Doğan), Omega, İstanbul, 2013, s. 27.

Sir Isaiah Berlin *İki Özgürlük Kavramı*'nda özerklikle eşdeğer gördüğü özgürlüğü "bireyin kendi efendisi olma arzusu" olarak tanımlar ve özerklik hakkında şu ifadeleri kullanır: "Yaşamımın dış güçlere değil kendime bağlı olmasını isterdim. Diğer insanların değil kendi amacım olmak isterdim. Nesne değil, özne olmak; Hiç kimse değil, bir kimse olmak isterdim."¹¹⁴

1.3.3. Sorumluluk

Ödev ve görev kavramlarıyla ifade edilen sorumluluk düşüncesi insanın özgürlüğünün ve özerkliğinin bir sonucudur. Bu düşünceye göre kişiden beklenen seçimlerinden ve eylemlerinden doğan sonuçları kabullenmesidir. Geleneksel dönemde bireyler kader anlayışının arkasına sığınıp toplumun kendisine çizdiği sınırlara razı olurken modern dönemde insanlar bireysel bir yaşam kurmaya mecburdur.¹¹⁵ Kendi özerk yaşamındaki her birey özgürce aldığı kararlardan yine kendisi sorumlu olacaktır.

Kant özgürlüğünü elde eden insanın ahlaki insan olacağını ifade eder. Ona göre kişinin otonom olmasını sağlayan özgürlük, ödev ve görev duygusunun kaynağıdır. Ahlaksal eylemlerini özgürce yerini getiren birey, özgürlüğünün bir neticesi olarak yaptıklarından sorumlu tutulur. Kant'ın düşüncesine göre kişinin otonom olması ona yasalara uymama hakkını getirmez. Kişi kendi isteği ile kabul ettiği yasalara uyduğu gibi kendisini de bu yasalara uydurmakla görevlidir. Bunun aksi bir durumda birey işlediği suçun cezasını çekmeye katlanmalıdır.¹¹⁶

Bireysel özgürlüğü tek değer olarak kabul eden Libertaryanlar'da kişinin yaptıklarından dolayı sorumlu olduğunu belirtmektedir. Onlara göre kişinin karşılaştığı bir olumsuzlukta suçlu arama çabası doğru değildir. Böyle kişilerden oluşan bir toplum her şeyi devletten bekler bu ise doğru bir yaklaşım değildir. Libertaryanlar'a göre her bir birey başarıda da başarısızlıkta da kendisinden sorumludur.¹¹⁷

¹¹⁴Lukes, *Bireycilik*, s. 62.

¹¹⁵ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 33.

¹¹⁶Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 62.

¹¹⁷Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 179.

1.3.4. Mahremiyet

Mahremiyet bireylerin kendi çizdikleri sınır içerisinde istedikleri gibi düşünüp hareket edebildikleri bir alandır. Bu alana kimsenin müdahale hakkı yoktur. Birey başkalarıyla ilişki düzeyine kendisi karar verecektir. Bireyin mahremiyet hakkı kendisi dışındakileri dışlamasını gerektirmez. Mahremiyet sadece bireyin kendi hayatını başkalarıyla ne kadar paylaşmak istediğini ifade eden bir durumdur. Kavramsal olarak bu düşünceye geleneksel toplumlarda rastlanmaz mahremiyet olgusu birey kavramının toplumda yaygınlaştığı modern dönemde ortaya çıkmıştır.¹¹⁸

Modern anlamda kişinin kamu hayatına katılıp katılmama hakkı olarak tarif edilen mahremiyet, modern yaşamın içerisinde bir ihtiyaç olarak ortaya çıkar. Bürokrasinin katı yapısı ve toplumun kişiyi bunaltacak seviyeye çıkan talepleri özel yaşamı birey için bir sığınak haline getirmiştir. Bu sebeple modern toplumda kişinin özel dünyasına çekilmesi topluma uyum sağlamanın bir yolu olmuştur.¹¹⁹

Tarihsel gelişimi itibariyle mahremiyet düşüncesi ilk defa reform hareketinde dini anlamda dillendirilmiştir. Bu dönemde kişinin tanrıya yakınlığı dışarıdan azade olup kendisine yönelmesiyle mümkün görülmüştü. Bu düşüncenin devamı niteliğinde mahremiyet olgusunu geliştiren bir diğer husus da kişinin özel mülkiyetini koruma düşüncesidir. Maddi ve manevi olarak toplumdan kopuşu kapsayan bu düşünceler birey kavramının gelişimiyle birlikte kamusal müdahalenin olmadığı mahremiyet düşüncesine kaynaklık yapmıştır.¹²⁰

Mill'e göre kişinin mahremiyetine yapılacak müdahalelerle toplum sıradan kişilerden oluşan bir yapıya dönüşecektir. Buda toplumda üretkenliği ve ilerlemeyi bitirecektir. Her eylemi ve düşüncesi sorgulamaya tabi tutulan ve denetlenen bireyler de bireyselliğini kaybedecek ve ortalama bir varlığa dönüşecektir. Toplumsal yaşamın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için kolektif düşüncenin

¹¹⁸ Mehmet Yüksel, "Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, (2003), 181-213

¹¹⁹Zijderveld, *Soyut Toplum*, s. 153.

¹²⁰Lukes, *Bireycilik*, s. 68-72

bireye müdahalesinin sınırı olması gerekmektedir.¹²¹ Bu sebeple Liberalizm insanın dilediği gibi yaşadığı bir insan tasvirini vazgeçilmez kabul etmiş hatta kutsamıştır.¹²²

1.3.5. Kendini Geliştirme

Toplumun kendisine verdiği imkanlarla yetinmeyen birey, modern dönemde bireyciliğin yaygınlaşmasıyla kendini keşfetmenin peşine düşmüş, yeteneklerini geliştirmeye ve sınırlarını zorlamaya daha fazla zaman harcamıştır. Uzmanlaşmanın arttığı ve bireylerin kendi özel hayatına çekildiği toplumda bireyler uzmanlık alanında en üst seviyeye çıkararak kendilerini toplumda göstermek istemişlerdir.¹²³

Kendini geliştirme fikrinin kökeni romantiklere aittir. Yine bu fikrin sanat ve yaşama uygulanmasını sağlayanlar da romantiklerdir. Bu fikri en uç noktada yaşayan romantiklerden Novalis “klasik olan hiçbir şeyin bireysel olmadığını” ifade etmiş ve insanın gelişiminin bir gereği olarak aşkınsal kişiliğe sahip olması gerektiğini öne sürmüştür. Schleiermacher de “her insanın içindeki insanlığı dilediği biçimde ve bu insanlığın öğelerini kendine özgü harmanlayarak göstermesi gerektiğini” söylemiştir.¹²⁴

Kendini geliştirme fikri modern düşünürler tarafından toplumların ilerlemesi ve bireylerin gelişimi için önemli bir kriter olarak gözükmese de sebep olduğu olumsuz egoist tavırlar ve bencil duygular sebebiyle eleştirilmiştir.¹²⁵

1.3.6. Özgürlük

Lukes’ın tespitleriyle insana insan olduğu için gösterilen saygı bireylerin eşitliği düşüncesine kaynaklık yapan bir fikirken; özerklik, mahremiyet ve kendini geliştirme fikirleri de kişinin özgürlüğünü oluşturan kavramlardır. Özgürlük bu üç düşüncenin hem kaynağı hem de sonucudur. Kişiye gösterilen saygıdan başlayarak, eşitlik, özerklik, sorumluluk, mahremiyet, kendini geliştirme ve özgürlük fikirleri

¹²¹ Mehmet Yüksel, “Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 1, (2009), 275-298

¹²² Lukes, *Bireycilik*, s. 69.

¹²³ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 58.

¹²⁴ Lukes, *Bireycilik*, s. 74-75.

¹²⁵ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 221.

birbirleri ile mantıksal ve kavramsal olarak bağlantılı düşüncelerdir.¹²⁶ Bu sebeple Lukes'in yaptığı sıralamayı takip ederek özgürlüğü eşitlikten sonra ikinci özellik olarak değil de özerklik, mahremiyet ve kendini geliştirme fikirlerinin bir sonucu olarak sona bıraktık.

Yüksek zümrelere gösterilen imtiyazlar, ekonomik alandaki bunaltıcı denetim, kilisenin inananlar üzerindeki baskıcı ve sömürücü tutumu, devletin bireylere uyguladığı kısıtlamalar bireyin kendini yeterli hissetmesini engelleyen ve yeteneklerini körelten bir durumdu. Biriken bu baskıcı tutumlar evrensel bir talep olarak özgürlük fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu fikre göre yapılması gereken, insanın özünü tahrip eden baskılardan kurtararak varlığının cevheri olan “birey”e ulaşmaktır.¹²⁷

Aydınlanma düşüncesinde aydınlanmayı sağlayacak ilk adım kişinin kendi aklına yönelmesi olarak görülmüştür. Kant'a göre bunu sağlayacak olan şeyde insanların hür bir şekilde hareket edebilme kabiliyetidir. Bunu elde etmiş aklını kullanan bireyler kamusal alanda aydınlanmayı hazırlayacak olan kişilerdir.

Kant'ın felsefesinde ihtilaller düşünceleri değiştiremez, düşüncelerin varlığını ve gelişimini sağlayacak olan şey hürriyettir.¹²⁸ Kant geleneksel felsefe ve teolojiden kurtulmanın da aydınlanmanın bir gereği olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre kişinin kendi kendisinin efendisi olması için sınırsız özgürlük fikrinin ilk şart olarak ele alınması gerekir.¹²⁹

Özgürlüğü kendisine ölçü olarak kabul eden Kant etik ve politik düşüncelerini bu kavram üzerine bina etmiştir. Ahlak yasası bireyin dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın kendi aklıyla koyduğu bir yasadır. Bu durum kişinin içsel özgürlüğünü ifade etmektedir. Bu alanda dışsal hiçbir zorlama kabul edilemez. Hukuksal anlamda ise özgürlük kişinin eylemlerinin dışsal boyutuyla ilişkilidir. Buna göre kişi kamusal alanda davranışlarıyla başkalarını etkilemediği sürece özgürdür. Bu sınırı aşan kişide belli bir düzeyde zorlamayı kabul etmelidir.¹³⁰

¹²⁶Lukes, *Bireycilik*, s. 131.

¹²⁷Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 212-213.

¹²⁸Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, s. 101-102.

¹²⁹Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 60-63.

¹³⁰Elif Çetinkıran Balcı, “İsteme Özgürlüğünden Eylem Özgürlüğüne: Kant'ın Özgürlük Görüşü”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 1, (2018), 20-32

Bireycilik düşüncesinde toplum insanın hedeflerine ulaşması ve bireye en yüksek zekayı verecek özgürlüğü kazandırması için vardır.¹³¹ Bu sebeple modern düşüncede bireylerin üretebilmesi ve yenilikleri keşfedebilmesi için özgürlük en önemli etkidir. Bu özgürlük sadece kişilere uygulanan maddi anlamdaki baskılar olarak anlaşılmalıdır. Kişiyi zihni olarak bir yere bağlayan her türlü dini, kültürel öğede bireyin özgürlüğünü kısıtlayan faktörlerdir. Modern birey dünyaya, bütün doğmalara karşı serbestliğini kazanmış “masum” bir zihinle bakabilen kişidir.¹³²

Bireyin ruhsal ve bedensel varlığı kendisine aittir. Kant’ın ifadeleriyle İnsan başkası için araç değildir. Bu sebeple başkalarının kuklası da olmamalıdır.¹³³ Akıl sahibi her bireyin kendini yönetmesi gerektiğini söyleyen Locke’da insanın özgürlüğünü “başkalarının iradelerine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içerisinde eylemlerini düzenleyebilme ve tasarrufta bulunabilme yetkinliği” olarak ifade etmiştir.¹³⁴ Modern dönemin insanına tanınan bu hak bireye kendi yaşamını ve kendi kişiliğini oluşturma fırsatı sağlayacaktır.¹³⁵

Modern dönemin yönetim şekli olarak kabul edilen Cumhuriyetçi düşüncenin felsefesi de Rousseau’nun ifade ettiği “eşitlik içinde özgürlük” anlayışına dayanmaktadır. Rousseau eşitliğin başkalarına karşı bağımlılığın ortadan kalkmasıyla oluşacağını söylemiştir. Bunu sağlayan eşit yurttaşlar arasında da özgürlük anlayışı yaygınlık kazanacaktır. Böylece “genel irade”nin bir parçası olduğuna inanan bireyler toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi için var güçleriyle çalışacak ve toplum bir “bütün” oluşturacaktır.¹³⁶

Bireyin düşüncelerine ve eylemlerine tanınan bu “sınırsız” özgürlük anlayışı “belirsizlik” ve “tehdit” oluşturabilme boyutlarıyla eleştirilmiştir. Belirsizlikten kastedilen bireyin nereye kadar özgür olabileceği sorundur. Özgürlüğün en zirvede seslendirildiği modernite bu sorunu aşıp özgürlük anlayışında en “mükemmel”e ulaşmak istemiştir. Fakat bu hedefini gerçekleştirmek isterken de kurduğu düzen ve

¹³¹Krishnamurti, *Birey ve Toplum*, s. 21.

¹³²Krishnamurti, *Birey ve Toplum*, s. 11.

¹³³Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 60.

¹³⁴Tüzen, “Hiyerarşik Varlık Zincirinden Modern Bireyin Doğuşuna”,s. 119.

¹³⁵Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 222.

¹³⁶Fikret Çelik, “Modern Dönemde Cumhuriyetçi “Özgürlük” Anlayışı”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, (2013), 125-163

koyduğu standartlarla bir paradoksun içine düşmüştür.¹³⁷ Özgürlüğün tehdit boyutuyla eleştirilmesi ise, düşüncelerin bağımsızlığı ve aklın egemenliği fikriyle yola çıkan özgürlüğün, aileyi, dini, toplumu reddeden bir boyuta ulaşıp arzuların ve kişisel taleplerin tatminine bir kılıf haline gelmesi ile ilgilidir.¹³⁸

1.4.BİREYCİLİK VE MODERNİTE İLİŞKİSİ

Modernite kesin tarihsel aralığını verebileceğimiz bir dönem değildir. Modernite veya modernleşme fikri Rönesans ve Reformla başlayıp Aydınlanma ile felsefi temelleri atılan¹³⁹ kavramsal olarak XIX. yüzyılda tartışılan ve etkisi hala devam eden bir süreçtir. Moderniteyi önceki dönemlerden ayıran özellik ise modernitenin yaşanmışlığı ifade ediyor olmasıdır. Batı dünyası modernliği, Aydınlanmada hayalini kurduğu özgür ortamın “devrim”i olarak düşünmüş ve hayata geçirmiştir.¹⁴⁰

Tarih, kültür ve din gibi bütün “eski” fikirlerden kurtulmuş bağımsız “özerk birey” ve bilimsel düşüncenin ürünü olan teknolojik gelişmelerle maddi olarak refahın sağlanacağı “ilerleme fikri” moderniteyi tanımlayan kavramlardır.¹⁴¹Modernite birçok farklı düşüncüyü ve zıtlıkları bir arada barındıran bir dönem olsa da rasyonalite fikri ortak payda olarak gözükmektedir. Bu dönemin düşünürlerine göre “Akıl” modernitenin yargılayıcı gücü ve felsefi istikametini çizen tamamlayıcı ruhudur.¹⁴²

Akılcılaşmayı tercih eden kişi için aklın dışındaki metafizik dünya anlamsızdır. Birey aklın önderliğinde kendi varlığının anlamını düşünecek ve kendi kaderini kendisi çizecektir. Bu sebeple özgürlük modern bireyin olmazsa olmaz özelliğidir. Özgürlük, ahlaki bir nesnelliğin olmaması demektir. Bireyler kendi iyi

¹³⁷ Ahmet Ayhan Koyuncu, “Özgürlüğün Bir İmkani Olarak Belirsizlik: Bauman Bağlamında Eleştirel Bir Değerlendirme”, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı:77, (2019), 21-38

¹³⁸Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 327.

¹³⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 305.

¹⁴⁰Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 28.

¹⁴¹Skirberk, Gilje, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, s. 574.

¹⁴² Ahmet Çiğdem, *Bir İmkani Olarak Modernite*, İletişim, İstanbul, 2015, s. 178.

anlayışlarını herhangi bir sınır ve müdahale olmadan kendisi belirlemelidir.¹⁴³ Rasyonalist ve düşünen birey modern düşüncenin genel hedefidir.¹⁴⁴

Modern düşüncenin insan zihnini sil baştan inşa etme çabasının arkasında, geleneğin kişileri mantıksız korkulara ve koyu bir cehalete mahkum ettiği fikri yatmaktadır. Bu düşüncede birey yüce bir tanrıya boyun eğmez, sadece doğal yasalara tabi olur. Bu sebeple toplumun merkezindeki din olgusu bu dönemde eleştirilmiş ve (en iyimser görüşlerle) bireyin özel hayatıyla sınırlandırılmıştır.¹⁴⁵

Modern dönemde insan ahlaki ve siyasi alanda bağımsız ve kendine yeten otonom bir varlık olarak tasarlanmıştır. Otonomi ile bir toplumun içerisinde yaşayan bireyin yasalara uyması çelişmez. Birey kamusal alanda kendi iradesi ile kabul ettiği yasalara uyacak fakat özel alanında bağımsız bir şekilde karar verip istediği gibi yaşayabilecektir. Bireyin bu dönemde elde ettiği otonomi kavramı iki açıdan değerlidir. Birincisi kişinin bireyselliğinin tanınıp seçme hakkına sahip olması ikincisi ise yapılan seçimin sonucunun kötü dahi olsa bireye ait olmasıdır. Aralarında uygulama farklılıkları olmasına rağmen modernitenin bütün kuramları bireyin otodeterminasyon hakkını kabul etmişlerdir.¹⁴⁶

Modern düşünce siyasi alanda ise genel adaleti sağlayacak bürokratik bilincin hakim olması gerektiğini söyler. Buna göre bürokratik prosedürler sabittir ve kişiye göre değişmezler. Kamusal alanda herkes eşit muamele görmeli bürokrat her ne sebeple olursa olsun herhangi birine öncelik ve ayrıcalık tanımamalıdır.¹⁴⁷ Bu dönemin düşünürlerine göre bürokrasinin güçlü yapısı toplumların ilerlemesi ve kamusal alanda eşitliğin yaygınlaşması için önemli bir kriterdir.

Bireyi öncüleyen modernite anlayışı devletin gerekli olduğu alanları da bireyin yararına olacak şekilde sınırlamıştır. Buna göre devlet bireyin yaşam, özgürlük ve mutluluğunu arama haklarını sağlamak ve bireyler arasındaki eşitliği korumakla yükümlüdür. Geleneksel yaşam tarzında devlet bireyi kontrol altında

¹⁴³Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 131.

¹⁴⁴Küçükalp, Cevizci, *Batı Düşüncesi (Felsefi Temeller)*, s. 151.

¹⁴⁵Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 26.

¹⁴⁶Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 128.

¹⁴⁷Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*, s. 63.

tutup yönlendirme hakkına sahip iken modern düşüncede birey devleti değiştirme ve dönüştürme hakkına sahip olmuştur.¹⁴⁸

Modern düşünceye göre sosyal tabakalaşma değişimin önünde bir engeldir. Sınıf değiştirmenin imkansıza yakın olduğu geleneksel yaşam tarzında insanların kişiliğinin bir önemi yoktur. Özerk birey anlayışına ters olan bu durum modern düşüncenin kabul etmediği bir husustur. Bu sebeple modern toplum sınırları net çizgilerle çizilmiş statüleri, sınıfları ve topluma katı bir yapı kazandıran egemen güçleri dışlamıştır. Bireyler arasında farklılaşmanın artmasıyla da geleneksel anlayıştaki toplumsal sınıflar anlamını yitirmiştir.¹⁴⁹

Modern düşünceyi ifade eden bir diğer özellikte kamusal alan ve özel alan ayrımıdır. Özel alan kişinin aile ve arkadaş çevresinden seçtikleri ile kamunun müdahalesi olmadan yaşayabileceği rahat ve özgür bir ortamı ifade eder.¹⁵⁰ Bireyin kamusal hayatının dışında ki boş vakitleriyle oluşan bu alan daha fazla tercih hakkına sahip olduğu ve kendisini gerçekleştirme imkanı bulunduğu bir yerdir.¹⁵¹ Modern düşüncede kişi kendi yaşamını kendisi planlayan özgür ve özerk bireydir.¹⁵²

Modernitenin sunduğu bu mahremiyet düşüncesi bir yandan bireyi özgürleştirirken bir yandan da yapay bir karaktere büründürmüştür. Kendi kabuğuna çekilen ve yalnızlaşan bireyler birbirinden uzaklaşmış ve yabancılaşmışlardır. Kamusal alanda davranış şekli değişen bireyler sessiz ve duygusuz bir hal almışlar, başkalarının kişiliğinin okunmasını engelleyecek bir tavır sergilemişler ve özel alanı dışındaki kişilerle konuşmaktan dahi çekinmişlerdir. Geleneksel dönemde kamunun bireylere uyguladığı zorunlulukları ortadan kaldırmak için üretilen mahremiyet düşüncesi kamusal olanın varlığını yok saydığı için istenilen hedefe ulaşamamış, soğuk ve yapay bireylerden oluşan bir toplumla sonuçlanmıştır.¹⁵³

Zijderveld'e göre modern toplumda bireyin karşılaştığı bir diğer sorun ise kişiliğini inşa etme problemiydi. Geleneksel toplum bireye doğumundan itibaren bir kişilik kazandırırken modern zamanda insan çeşitli kurumların içerisinde kendi

¹⁴⁸Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 173.

¹⁴⁹Anton C. Zijderveld, *Soyut Toplum*, Pınar, İstanbul, 1985, s. 123.

¹⁵⁰Lukes, *Bireycilik*, s. 69.

¹⁵¹Skirberk, Gilje, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, s. 574.

¹⁵²Peter L. Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*, s. 91.

¹⁵³Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz), Ayrıntı, İstanbul, 2019, s. 45.

kişiliğini kendisi inşa etmek zorunda kalmıştır. Modernitenin ürettiği farklı yapılardaki bürokratik kurumlar bireyden kendi normlarına göre hareket etmesini istemiş bu da bireyde çoğulcu bir kişiliğin oluşmasına sebep olmuştur. Üniversitenin değerlerini benimseyen bir birey orduya geçtiği zaman farklı bir dünya ile karşılaşmışçasına yabancılık hissetmekte ordudaki bir bireyde askeriye dışında iletişim sıkıntıları yaşamaktadır. Karşılaştıkları farklı durumlara göre farklı roller oynayan birey kendine yabancılaşmakta ve kişiliğini inşa etmekte zorlanmaktadır. Zijderveld'e göre modern toplumun bireyin kişiliği üzerinde ki bir diğer olumsuz etkisi de moderniteyle beraber ortadan kalkan rol, statü ve sınıf gibi kavramların yerine işçi ve yöneticiler arasında oluşan farklılıkta, bireyin davranışlarını ve yerini belirleme sıkıntısıdır.¹⁵⁴

Moderniteye getirilen eleştirilerin bulunduğu ortak bir noktada özgürleşme vaadiyle dini, tarihi, gelenekleri yok sayan ve onların yerine geçen rasyonelitenin bu vaadini gerçekleştirememiş olmasıdır. İnsanları sınırlayan din veya geleneğin yerini modernite ile birlikte rasyonel değerler almış toplum ise matematiksel olarak hesaplanabilir bir nesneye indirgenmiştir.¹⁵⁵ Birey de mutlak anlam, kesin gerçek ve sınır tanımayan bir özgürlük arayışına köle edilmiştir. “Tanrı'nın ölümü” ile birlikte birey kendini putlaştırmış kendi tarihi ve kendi varlığından oluşan bir çemberin içine kendisini hapsedmiştir.¹⁵⁶ Bu durumda modern insan Jung'un tespitleriyle kendi ruhuna yönelmiştir. Fakat bu ruh aşkın bir varlık anlayışını ve tanrısal iletişimi kabul etmez. Çünkü modern bilinç yine Jung'un ifadeleriyle “imandan ve de bunun mantıksal bir neticesi olarak imana dayalı dinlerden nefret eder.” Modern düşünce kişiye istikamet verme, istikametini koruma görevlerini tanrıdan alıp ruha yüklemiştir.¹⁵⁷

Özgür ve özerk birey düşüncesini temele alan modernite fikriyle ortaya çıkan bir diğer kavramda “çoğulculuk”du. Modern çoğulculuk fikri toplumun bütünlüğünü ve realitesini kaybetmesine sebep oldu ve soyut bir toplum oluştu. W. I. Thomas'ın tespitleriyle dünya daha karışık bir yapıya büründü, ortak değerler kayboldu ve

¹⁵⁴Zijderveld, *Soyut Toplum*, s. 122-124.

¹⁵⁵ Pelin Önder Erol, “Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 33, (2016), 49-66

¹⁵⁶Zijderveld, *Soyut Toplum*, s. 270.

¹⁵⁷ Martin Buber, *Tanrı Tutulması*, (Çev. AbdüllatifTüzer), Lotus, Ankara, 2013, s. 103-108

insanlar oturup birbirleriyle konuşamayacak hale geldi.¹⁵⁸ Dünya, yaşam, toplum, bireysel kimlik gibi kavramlar sorgulandı, akliselim bilgi zarar gördü. Yapılan her bir yorum farklı bir eylem şekline sebep oldu. Bu durum sınırsız bir özgürlüğe ve yeni yaşam şekillerine imkan tanıyarak, eskinin baskıcı kalıplarından kurtarıp sorgulanamaz bir yaşam tarzını tecrübe etme şansı tanıdı. Bununla beraber değer sistemlerini ortadan kaldıran ve hızlı bir şekilde ortaya çıkan bu çoğulculuşma süreci bireyler üzerinde baskıya dönüştü. Anlam dünyasını kurmakta güçlük çeken bireyler de alternatif hayat şekilleri arasında kayboldu ve yönsüzleşti.¹⁵⁹

Sonuç olarak bireycilik düşüncesi açısından bu dönemin değerlendirmesini yapacak olursak “modern dönemin insanı” bir kazanım olarak “biz” olmaktan kurtulup “birey” olabilme kimliğini elde etti. Bununla beraber aşırı bireyselleşmenin neticesi olarak huzursuz, yalıtılmış, standartlaştırılmış, yabancılaştırılmış, kayıtsızlaştırılmış bireyler türedi. Sınırları çizilemeyen özgürlük ve bütün değerlerden soyutlanmış özerklik anlayışı modern bireyin mutsuzluğuna sebep oldu.

160

¹⁵⁸Zijderveld, *Soyut Toplum*, s. 129.

¹⁵⁹ Peter L. Berger, Thomas Luckman, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*, (Çev. Mustafa Derviş Dereli), Heretik, Ankara, 2016, s. 60.

¹⁶⁰ Nilüfer Talu, “Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey” *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2, (2010), 141-171

II. BÖLÜM

BİREYİN KUR'AN'DAKİ KONUMU

Kur'an insanların bireysel ve toplumsal hayatlarını düzenleyen, aynı zamanda inanan kişilerin ebedi hayatlarını nasıl kazanacaklarını gösteren ilahi bir rehberdir.¹⁶¹ İnsanı merkeze alan ve insana hitap eden Kur'an¹⁶² insanların mutluluğunu ve kurtuluşunu hedefleyen¹⁶³ "saadet kaynağı bir kitaptır."¹⁶⁴

Bu doğrultuda Kur'an'ın birincil hedefi Allah'ı tanıyan, ahiret bilincine sahip, ahlaki duyarlılığı yüksek bireyler oluşturmaktır.¹⁶⁵ Bu yüzden o, kainatı veya toplumu değil insanı kendisine tanıtarak işe başlar ve teker teker her bir ferdin yaratılışına dikkat çeker.¹⁶⁶ "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak" dan yarattı."¹⁶⁷

Kur'an'ın ilk ayetinin ve emrinin "Oku" olması ve devamında insana dikkat çekmesi insanın Kur'an'daki asli unsur ve temel gaye olduğunu göstermektedir. Buradaki "Oku" emri düşünmeyi de içine alan bir kavramdır. Kur'an'daki birey düşünen,¹⁶⁸ akleden¹⁶⁹ ve kendisini tanıyan bireydir.

Kur'an, insana kendi konumunu birbirine zıt gibi gözüken iki gerçeğe gösterir. Birinci gerçek: İnsanın topraktan yaratılmış olup, değersiz bir sudan nesli devam eden ve zayıf yönleri olan bir varlık oluşudur.¹⁷⁰ "Ey insanlar! (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık

¹⁶¹ Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve İnsan*, Kitap Dünyası, Konya, 2009, s. 9.

¹⁶² H. Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge, İstanbul, 2004, s. 14.

¹⁶³ Kur'an, Bakara 2/97.

¹⁶⁴ Kur'an, Sad 38/29.

¹⁶⁵ Mualla Selçuk vd., *Kur'an ve Birey (Radikal Söylem Üstüne)*, Turhan, Ankara, 2010, s. 11.

¹⁶⁶ Muhammed Said Ramazan el-Buti, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, (Çev. Resul Tosun), Risale, İstanbul, 2007, s. 33.

¹⁶⁷ Kur'an, Alak 96/1-2.

¹⁶⁸ Kur'an, Furkan 25/62.

¹⁶⁹ Kur'an, Bakara 2/44.

¹⁷⁰ Buti, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, s. 34.

anlatalım.”¹⁷¹ Kur’an’da insanın bu yönüne dikkat çekilmesinin amacı kişinin rabbini tanımmasını sağlamak ve yaratılışı itibariyle diğer varlıklardan kendisini üstün kılabacak bir yönünün olmadığını¹⁷² insana hatırlatmaktır.

İkinci gerçek ise, “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi.”¹⁷³ Ayetinde ifade edilen “emanet”i üstlenen insanın diğer varlıklara karşı elde ettiği üstün değerdir. Ayette geçen “emanet” diğer varlıklarda olmayan akıl, fikir ve işleri yönetme becerisidir.¹⁷⁴

Dünyayı yönetme ve imar etme sorumluluğu¹⁷⁵ verilen insan yaratılışı itibariyle değersiz bir balçık olmasına rağmen Allah’ın ruhundan üflemesi ve yeryüzündeki halifesi seçmesi¹⁷⁶ sebebiyle yaratılanların en şerefli sayılmıştır.¹⁷⁷ “Hani Rabbin meleklere, "Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin" demişti.”¹⁷⁸

İnsanın, meleklerin dahi secde etmeye mecbur bırakıldığı bu değerinin anlaşılması ‘Kur’an’da bireyin konumu nedir?’ sorusunun cevabı olacaktır. Allah’ın yeryüzünde halifesi olan insanın, bu üstünlüğünün en önemli sebebi irade hürriyetine sahip olmasıdır. İnsan düşünen, eyleyen ve yaptıklarından sorumlu olan bir varlıktır. Bu büyük bir sorumluluktur.

Kur’an insana bu sorumluluğu asabiyet ve kabileciliğin hakim olduğu bir toplumda, “ibtidai müşterek şuurla” mücadele ederek vermeye çalışmıştır. Ve netice itibariyle kabile düzenindeki sıradan ve değersiz insanları, kendini tanıyan,¹⁷⁹ bireysel bir şahsiyete¹⁸⁰ sahip olan bireylere dönüştürmüştür.¹⁸¹

Sosyoloji de uzun uzadıya tartışılan toplum mu bireyi etkiler, birey mi toplumu etkiler tartışmasına gelecek olursak Kur’an’ın bu husustaki görüşü

¹⁷¹ Kur’an, Hac 22/5.

¹⁷² Kur’an, Secde 32/8.

¹⁷³ Kur’an, Ahzab 33/72.

¹⁷⁴ Buti, *Kur’an’da İnsan ve Medeniyet*, s. 35.

¹⁷⁵ Kur’an, Hud 11/61.

¹⁷⁶ Kur’an, Bakara 2/30.

¹⁷⁷ Osman Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, Ark, İstanbul, 2017, s. 22.

¹⁷⁸ Kur’an, Hicr 15/28-29.

¹⁷⁹ Kur’an, Haşr 59/19.

¹⁸⁰ Kur’an, İsra 17/15.

¹⁸¹ Yümnü Sezen, *İslam’ın Sosyolojik Yorumu*, İz, İstanbul, 2004, s. 81.

Charney'in tespitleriyle; sosyolojik açıdan, siyaset ve metot itibariyle, toplum insandan sonradır. Kur'an'ın bakış açısında, teker teker fertler iyi olursa toplumda iyi olacaktır anlayışı hakimdir.¹⁸²

Peygamberimizin putperest kabile liderlerini İslam'a davet ettiği bir sırada yanına gelen bir amayı bekletip kabile liderlerini (inanmaları durumunda halklarını da etkileyebilir düşüncesiyle) irşada devam etmesi Peygamberimizin uyarılmasına sebep olmuştur.¹⁸³ “Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; Sen, ona yöneliyorsun.(İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah'a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırılmıyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur'an) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır.”¹⁸⁴ Ayetlerinde ifade edildiği gibi Kur'an ferde öncelik vermekte ve hangi konumda olursa olsun bireyin ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁸⁵

Amiran Kurtkan'ın tespitleriyle Kur'an'ın birey anlayışı “*ferdi bir parça haline getiren bütünlük anlayışı da değildir, ferdi bencillığe iten bir ferdiyetçiliğe de elverişli olmaz. Kendi öz değerlerine sahip bir ferdiyetçi karakteri vardır.*”¹⁸⁶ Kur'an'da ki birey hürriyet ve sorumluluk kavramları üzerine inşa edilmiştir. Barr'ın dediği gibi Kur'an'da fert dini bir baskı grubunun üyesi değildir¹⁸⁷ veya sınırsız bir bencillik anlayışıyla başıboş da değildir.¹⁸⁸

¹⁸² Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, s. 80.

¹⁸³ Kur'an, Abese 80/1-2.

¹⁸⁴ Kur'an, Abese 80/5-12.

¹⁸⁵ Sema Çınar, “Kur'anî Sorumluluklarda Birey ve Toplum Dikotomisi”, *Journal Of Analytic Divinity*, Cilt: 2, Sayı:1, 2018, 162-180

¹⁸⁶ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz, İstanbul, 1985, s. 89.

¹⁸⁷ Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, s. 82.

¹⁸⁸ Kur'an, Kıyamet 75/36.

2.1.ÜSTÜN BİR DEĞERE SAHİP OLMASI

Allahu Teala'nın her şeyden önce insanı muhatap olarak kabul edip bütün insanlığa hitap eden bir kitap göndermesi¹⁸⁹ Kur'an'ın zâtı itibariyle insana değer verdiğini göstermektedir.¹⁹⁰ Allah'a muhatap olmaktan önce insanı değerli kılan bir diğer hususta Allah'ın insanı yokluktan varlık alemine çıkarmasıdır.¹⁹¹ Sebepsiz yere hiçbir şeyi yaratmayan¹⁹² Allah'ın insana bir değer yükleyip en güzel bir surette¹⁹³ yaratmasıdır.¹⁹⁴

Allahu Teala ile melekler arasında geçen diyalog insanın neden diğer varlıklardan üstün olduğunu göstermektedir. "Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti."¹⁹⁵ Ayette ifade edildiği gibi Allah'ın yeryüzünde hükümlerini uygulayıp adaletini sağlaması¹⁹⁶ için insanı meleklerde dahi olmayan özelliklerle donatıp yaratması insanı değerli kılmaktadır.

Kur'an, diğer varlıklara verilmeyen akıl, irade ve bilgi üretme gibi kabiliyetlerin insana verilerek¹⁹⁷ insanoğlunun şerefli kılındığını¹⁹⁸ ve bütün kainatın insanın hizmetine sunulması¹⁹⁹ insanın kullanması için karada ve denizde ulaşım imkanları sağlandığını ve yeryüzünde çeşit çeşit rızıklar lütfedilerek insanın üstün bir değere sahip olduğunu bildirmektedir.²⁰⁰

İnsanın yaratılış esnasında kendisini hakir kılacak bir eksikliğin olmaması da insanoğlunun değerli bir varlık olduğunu gösteren önemli bir husustur.²⁰¹ "Biz,

¹⁸⁹ Kur'an, Yusuf 12/104.

¹⁹⁰ Vehbe Zuhayli, *Fert ve Topluma Kur'an'ın Mesajı*, (Çev. Halil İbrahim Kutlay), Risale, İstanbul, 2017, s. 231.

¹⁹¹ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2018, s. 77.

¹⁹² Kur'an, Kamer 54/49.

¹⁹³ Kur'an, Tin 95/4.

¹⁹⁴ Kur'an, Haşr 59/24.

¹⁹⁵ Kur'an, Bakara 2/30.

¹⁹⁶ Buti, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, s. 37.

¹⁹⁷ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, s. 31.

¹⁹⁸ Kur'an, İsra 17/70.

¹⁹⁹ Kur'an, Casiye 45/13.

²⁰⁰ Kur'an, İsra 17/70.

²⁰¹ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, s. 32.

gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”²⁰² Ayetinde ifade edilen “güzellik” sadece insanın fiziki güzelliğiyle ilgili değildir; irade etme ve eyleme kabiliyetini de sağlayan bir güzelliştir.²⁰³ “Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı.”²⁰⁴ Yani insanın üstünlüğü soyundan veya fiziki güzelliğinden değildir. İnsanın üstünlüğü bilgidir. ²⁰⁵ Nitekim bunu anlayamayan Şeytan kendi yaratılışının insandan daha üstün olduğunu iddia ederek "Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattığın insan için saygı ile eğilemem."²⁰⁶ Diyerek insanın çamurdan yaratılma yönünü görmüş ve Allah'a isyan etmiştir.²⁰⁷ Oysaki ayette de ifade edildiği gibi insan ilahi ruhun kendisine üflenmesi ile değer kazanmış çift kutuplu bir varlıktır.²⁰⁸

Kur'an'ın bakış açısıyla insanı değerli kılan bir diğer hususta insanın yoktan var edilmesidir. Tekamülcü ve maddeci anlayışla insan başka canlıların devamı niteliğinde bir varlık iken, Kur'an'da Hz. Adem'in yaratılışı “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi.”²⁰⁹ ayetiyle ifade edildiği gibi olağan üstü ve başlangıcı olmayan bir şekilde Allah'ın iradesiyle gerçekleşmiştir. İnsan başka bir varlığın oluşmuş, değişmiş, dönüşmüş hali değildir. Farabi'ye göre insan, ruhsal ve fiziksel özellikleri olan bir varlıktır. İnsanın bu iki farklı boyutu arasında da zıtlık değil uyum vardır. Dolayısıyla insan tesadüfen bir araya gelmiş mekanik bir yapı değildir.²¹⁰

“Kur'an'ın verdiği bilgilerden çıkan sonuca göre Âdem topraktan yaratılmıştır. Konuyla ilgili âyetlerden, bu yaratılışın belli bir gelişme seyri takip ettiği ve süresi bilinmemekle birlikte belli bir zaman içinde tamamlandığı sonucu da çıkarılabilir. Ancak bu gelişme hiçbir zaman, ilâhî irade ve kudretin tesiri olmaksızın tabii bir tekâmül şeklinde anlaşılmalıdır. Bütün ilgili âyetlerde Âdem'in yaratılması olayında Allah'ın irade ve kudretinin etkisine özellikle dikkat çekilmiştir. Ayrıca Âdem'in herhangi bir başka canlıdan

²⁰² Kur'an, Tin 95/4.

²⁰³ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, s. 32.

²⁰⁴ Kur'an, Secde 32/9.

²⁰⁵ Ali Şeriatî, *Toplumbilimi Üzerine*, (Çev. Kenan Sökmen), Bir, İstanbul, 1988, s. 81.

²⁰⁶ Kur'an, Hicr 15/33.

²⁰⁷ Kur'an, Hicr 15/31.

²⁰⁸ Şeriatî, *Toplumbilimi Üzerine*, s. 79.

²⁰⁹ Kur'an, Al-i İmran 3/59.

²¹⁰ Kadir Canatan, *İslam Sosyolojisi*, Beyan, İstanbul, 2005, s. 75.

tekâmül suretiyle değil, topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk atası, yeryüzünde, öteki bütün canlı ve cansız varlıkların aksine, yükümlü ve sorumlu tutulan ve bunun için gerekli mânevî, ahlâkî, zihnî ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmış bir varlık olarak yaratıldığı, tartışmaya yer vermeyecek şekilde açıklanmıştır. Bu sebeptir ki insanın yaratılışının bu özel yanını bütünüyle reddederek onu bayağı canlılar seviyesine indiren teorileri İslâm inançları ile bağdaştırmak mümkün değildir.”²¹¹

Tanrı fikrini reddeden bu maddeci anlayış insanı et ve kemik yığını olan bir bedenden ibaret görüp, hayvani bir düzeye indirgemıştır. Metafizik alanı reddeden ve insanın kalp ve ruhi yönünü görmezden gelen bu bakış açısı insanı dünyevi zevkleri peşinde koşan²¹² ve ahlaki özelliklerini unutan²¹³ bir varlık haline getirmiştir. Kur’an bedeni hazlarını ve şahsi çıkarlarını kendine değişmez doğru olarak kabul eden bu bireycilik anlayışını kabul etmez ve bu tarz bireyleri “Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü?”²¹⁴ diyerek eleştirir ve metafizik dünyayı reddedip akılları ile hareket ettiğini iddia eden bu bireylerin düştüğü yanılgıyı hatırlatır. “Yoksa sen onların akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun?”²¹⁵

Kur’an yaratılış amacını idrak edememiş, kendisini tanıyamamış ve akli ile çıkarlarını bir tutmuş bu bireylerin düştükleri durumu şöyle tasvir eder. “Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.”²¹⁶ Çünkü Fazlur Rahman’a göre “Allah’ı unutmak gerek şahsi, gerekse toplumsal insan şahsiyetini yok eder.”²¹⁷ ve Allah’ın sınırlarını aşan bireyler kendilerine yazık etmiş olurlar.²¹⁸

Hıristiyanlık ve Budizm gibi dinlerin insanların maddi ihtiyaçlarını ve isteklerini yok sayıp,²¹⁹ sabahtan akşama kadar insanları manastırda ibadete zorlamaları da Kur’an’ın kabul ettiği bir durum değildir. Kur’an’a göre insan dünya-

²¹¹ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul, 1989, 358-359

²¹² Enver Uysal, *Ahlaki Varlık Olarak İnsan*, Emin, Bursa, 2013, s. 32.

²¹³ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 240.

²¹⁴ Kur’an, Furkan 25/43.

²¹⁵ Kur’an, Furkan 25/44.

²¹⁶ Kur’an, Furkan 25/44.

²¹⁷ Fazlur Rahman, *Ana konularıyla Kur’an*, (Çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara Okulu, Ankara, 2018, s. 67.

²¹⁸ Kur’an, Talak 65/1.

²¹⁹ Hasan Elik, *İnsan Eksenli Din*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2011, s. 35

ahiret dengesini kuran, ruh-beden bütünlüğüne sahip bireydir.²²⁰ Kur'an'ın hedeflediği birey ne dünyası için ahiretini²²¹, ne de ahireti için dünyasını feda etmez.²²²

Avrupa'nın tarihi sürecine baktığımızda bireye çizilen bu aşırı düzeydeki roller bireyi mutlu etmemiş ve insanlığın huzurunu sağlayamamıştır. Eski Roma dünyanın zenginliklerini elde edebilmek için bir yandan kan dökmüş bir yandan da gladyatör dövüşleri ve benzeri etkinliklerle eğlencenin sınırlarını zorlamıştır. Dünyeviliğin en üst seviyede yaşandığı bu zamanda peygamber olarak gönderilen Hz. İsa insanlara ahireti hatırlatmış fakat Hz. İsa'nın ölümüyle onun mesajını doğru anlayıp aktaramayan kilise insanları inzivada ibadetle geçen bir hayata yönlendirmiştir. Dünyevi istekleri yok sayılan birey, bu duruma da itiraz etmiş ve modern dönemde bireye Chandel'in tespitleriyle bütün ömrünü hayatta kullanacağı araçları üretmekle geçireceği anlamsız, ruhsuz, gayesiz dünyevi yeni bir rol çizilmiştir.²²³ Fakat bu durumda insanlığı mutlu etmemiştir.

Bireyin aradığı mutluluğu sağlayacak, insanlığın mutlak yararını gözetecek ve insanın saygınlığını koruyacak tek yol Kur'an'ın bireyler için belirlediği prensipler ve kurduğu ilahi nizamdır.²²⁴ Bu nizam da birey Allah'ın emanetini taşıyan,²²⁵ şerefli²²⁶ ve değerli²²⁷ bir varlıktır. Aynı şekilde bu nizamda her bir birey Allah'ın verdiği canı taşıdığı için hürmete layıktır. Nitekim Kur'an bu hususu şöyle ifade eder: "Kim bir cana kıymamış veya yeryüzünde fesat çıkarmamış birisini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de birisini diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur (Yani, kim de bir canı kurtarırsa, bütün insanları kurtarmış gibi olur."²²⁸

²²⁰ Uysal, *Ahlaki Varlık Olarak İnsan*, s. 33.

²²¹ Kur'an, İnsan 76/27.

²²² Kur'an, Kasas 28/77.

²²³ Şeriati, *Toplumbilimi Üzerine*, s. 85-86.

²²⁴ Zuhayli, *Fert ve Topluma Kur'an'ın Mesajı*, s. 234.

²²⁵ Şeriati, *Toplumbilimi Üzerine*, s. 87.

²²⁶ Kur'an, İsrâ 17/70.

²²⁷ Kur'an, Bakara 2/34.

²²⁸ Kur'an, Maide 5/32.

2.2.HALİFE OLMASI

"Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"²²⁹ İnsan sebepsiz ve gayesiz bir şekilde başıboş²³⁰ yaratılmış bir varlık olabilir mi? Öyleyse hiçbir şeyi sebepsiz yaratmayan Allah'ın insanı yaratma sebebi nedir?

Kur'an'ı Kerim bu soruları insanın ilk yaratılış aşamasını anlattığı ayetlerle cevaplamaktadır. "Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti."²³¹ Bu ayetin açıklama mealini yapan Elmalılı M. Hamdi Yazır insanın halife olarak yaratılmasından maksadı şöyle izah eder:

*"Kendi irademden kudret ve sıfatımdan ona bazı salâhiyetler vereceğim, o, bana izâfeten, bana vekâleten mahlûkatım üzerinde bir takım tasarrufa sahip olacak, benim namuma hükümlerimi icra edecek, fakat bu hususta asil olmayacak, kendi zatı ve şahsı adına asâleten hükmedecek değil, ancak benim bir vekilim, bir kalfam olacak, iradesiyle benim iradelerimi, benim emirlerimi, benim kanunlarımı tatbik memur bulunacak."*²³²

Allah'ın halifesi olarak irade sahibi olan insan, yeryüzünde yapma veya yıkma gücüyle donatılmış tek varlık olacaktır.²³³ İnsana yüklenen bu emanet büyük bir sorumluluktur. Ve insan bu emaneti güzel kullanabilecek midir? Yeryüzünde böyle yüksek irade hürriyetinin sonuçlarından çekinen melekler²³⁴ "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti.²³⁵ Burada meleklerin bilmediği ve öğrenmek istedikleri hikmet neydi?

Allahu Teala insanın yaratılış hikmetini şöyle açıklar: "Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yok. O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı."²³⁶ Ayette de ifade edildiği gibi İnsan meleklerdeki kulluk görevine ilave olarak yeryüzünü imar etmekle de sorumlu

²²⁹ Kur'an, Mü'minun 23/115.

²³⁰ Kur'an, Kıyamet 75/36.

²³¹ Kur'an, Bakara 2/30.

²³² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad. İsmail Karaçam vd.), Azim, İstanbul, Cilt: 1, s. 258.

²³³ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, s. 45

²³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s. 259.

²³⁵ Kur'an, Bakara 2/30.

²³⁶ Kur'an, Hud 11/61.

tutulmuştur. Bu görev sağlam bir İslam toplumunu ve medeniyetini oluşturma görevidir. İmar kelimesi maddi-manevi²³⁷ bütün alanları kapsayan bir imardır. Bu ağır görevi kabul eden de sadece insandır. Bu sebeple Allah onu Halifesi olarak seçmiş ve şereflendirmiştir.²³⁸

Kendi iradesiyle baş başa bırakılan ve yeryüzünü imar etmekle görevlendirilen insan bu vazifenin altından nasıl kalkacaktır? Farabi "mükemmel insanın" bunu ancak Tanrının evrensel yönetimini taklit ederek başarabileceğini söyler. Ona göre erdemli toplum da tabii kanunları iradi bir şekilde uygulayan toplumdur. Bu düzeni oluşturacak insanlar ise başka birisinin hükmü altına girmeyen ve başkası tarafından da yönetilmeyi kabul etmeyen, muhayyile kabiliyeti yüksek bireylerdir.²³⁹

Farabi'nin yönetim konusunda söylediği, Allah'ın halifesi olarak tabiat kanunlarından bilgi üretilip kullanabilme hususu, Kur'an'da insanın yaratılış hikmeti olarak anlatılır. İnsanın ilk yaratılış anını anlatan o ayetlere bir bütün olarak tekrar bakacak olursak eşyanın mahiyetini tasvir edebilme ve bilgiye dönüştürebilme kabiliyetinin melekler tarafından da secde edilerek takdir edildiğini ve önemsendiğini görürüz.²⁴⁰ "Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti. Allah Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi. Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin" dediler. Allah şöyle dedi: "Ey Adem! Onlara bunların isimlerini söyle." Adem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, "Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?" dedi. Hani meleklere, "Adem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen

²³⁷ Uysal, *Ahlaki Varlık Olarak İnsan*, s. 17.

²³⁸ Buti, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, s. 19-20.

²³⁹ Yaşar Aydın, *Farabi'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İz, İstanbul, 2014, s. 185.

²⁴⁰ Rahman, *Ana konularıyla Kur'an*, s. 53.

saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştur.”²⁴¹

Allah, insana yüklediği bu görevi yerine getirebilmesi için bütün kainatı hizmetine sunmuş ve insanı da bu kainatta yetkili kılmıştır.²⁴² Kur’an’ı Kerim insanın bu konumunu şu ayetlerle açıklar: “Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir.”²⁴³ “Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi.”²⁴⁴ Kur’an’ı Kerim’de bu hususu anlatan daha birçok ayet olmasına rağmen²⁴⁵ bir bütün olarak Allah “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak)”²⁴⁶ insanın hizmetine vermiştir.

Yüklenen halifelik görevi ve verilen bunca nimet insanın hem Allah’a, hem kendisine, hem de diğer insanlara karşı haklarını “kendi iradesiyle” en mükemmel şekilde yerine getirme gerekliliğini ortaya çıkartır.²⁴⁷ Bu Kur’an’da bireylerden istenilen bir husustur. “Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”²⁴⁸ Bu adaleti sağlayabilen bireyler insanlığını gerçekleştirmiş, yaratılış amacına uymuş olurlar.²⁴⁹

İnsan dünyada ki halifelik vazifesini ve insanlara karşı adaletle davranabilmeyi yine Allah’ın koyduğu kurallarla sağlayabilir.²⁵⁰ Bu hususta Kur’an bireyin en önemli rehberi ve yardımcısıdır. Nitekim Kur’an’ın hükümleri iki kısma ayrılır. Bir kısmı Allah’ın hukuku iken bir kısmı da kulların hukukudur.²⁵¹

²⁴¹ Kur’an, Bakara 2/30-34.

²⁴² Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, s. 45.

²⁴³ Kur’an, İbrahim 14/32-33.

²⁴⁴ Kur’an, Nahl 16/13.

²⁴⁵ bkz. Lokman 31/20, Fâtır 35/13, Zümer 39/5.

²⁴⁶ Kur’an, Casiye 45/13.

²⁴⁷ Demirci, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s. 114.

²⁴⁸ Kur’an, Sad 38/26.

²⁴⁹ Uysal, *Ahlaki Varlık Olarak İnsan*, s. 17.

²⁵⁰ Muhammet Fatih Kesler, *Kur’an’ı Kerim’de (Maun ve Kevser Surelerinde) İnsan Tipleri*, Akçağ, Ankara, 1995, s. 10.

²⁵¹ Buti, *Kur’an’da İnsan ve Medeniyet*, s. 21.

Kur'an'ın bireye getirdiği bu hükümler bireyin iradesini ortadan kaldırmaz. Sadece bireye yol gösteren temel prensipler ve sınırlardır. Nitekim bazı insanlar Allah'ın verdiği hür iradeyi Kur'an'ın çizdiği sınırlar dahilinde kullanmamış ve kendilerine zulmetmişlerdir.²⁵² Kur'an bireyden “Kul” olarak varlık içerisindeki konumunu ve yaratılmışlığını, “Halife” olarak da özgürlüğünü, kabiliyetlerini ve sorumluluğunu fark etmesini istemiştir.²⁵³

2.3.EŞİT OLMASI

Eşitlik her bir insanın din, dil, ırk, grup, sınıf ayrımı yapılmaksızın insan olması hasebiyle kanunlar önünde bir tutulması ve bunun fiilen hayata geçirilmesidir. Eşitlikten maksat farklılıkların yokluğu değil hak ve hürriyetlerin birliğidir.²⁵⁴ Avrupa'da Reform hareketi ile başlayan modern dönemde de “İnsan Hakları” diye isimlendirilen bu talep “bireyin yalnızca bir insan olduğu için sahip olduğu haklar” olarak tanımlanır.²⁵⁵

Medeniyetlerin insan tasavvurları, o medeniyetin ahlak, din ve hukuk gibi farklı alanlarını yönlendiren temel unsurdur. Bu sebeple insanlar arasındaki eşitlik kavramı doğrudan medeniyetlerin insan tasavvuru ile ilgili bir husustur. Bir medeniyette hakları teslim edilmiş “evrensel insan kategorisi” yoksa eşitlik anlayışı da olmayacaktır.²⁵⁶

Mesela Hinduizm'deki Kast sisteminde her kastın ontolojik mekanı farklıdır. Bu dine inananlar tarafından bütün insanları aynı kategoride değerlendirmek imkansızdır. Çünkü bir parya ile bir brahman Hinduizm inançları açısından aynı haklara sahip olamazlar. Yine Hinduizm ve Budizm'deki ruh göçü inancında insanlar arasındaki eşitlik fikrini yok etmektedir. Bu fikre göre insan gelecek hayatında bir hayvana bile dönüşebilmektedir.²⁵⁷ İnsanlığın değerini yok sayan ve eşitlikten

²⁵² Kur'an, Ahzab 33/72.

²⁵³ Elik, *İnsan Ekseni Din*, s. 87.

²⁵⁴ İzzet Er, *Sosyal Gelişme ve İslam*, Rağbet, İstanbul, 1999, s. 65.

²⁵⁵ Recep Ardoğan, “Kelâmî Açından İnsan Haklarının Temellendirilmesi”, *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, (Ed. Muhsin Demirci), Ensar, İstanbul, 2014, s. 57.

²⁵⁶ Recep Şentürk, “Farklı Dünya Medeniyetlerinde İnsan Hakları: İnsan Hakları Bildirgelerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, (Ed. Muhsin Demirci), Ensar, İstanbul, 2014, s. 23.

²⁵⁷ Şentürk, “Farklı Dünya Medeniyetlerinde İnsan Hakları: İnsan Hakları Bildirgelerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, s. 23.

yoksun olan bu anlayışlar aynı zamanda kişilerden içinde buldukları toplumsal kriterlere razı olup görevlerini yerine getirmelerini isteyerek bir nevi eşitsizliği kutsamışlardır.

“Eşitlik” savaşının verildiği ve insan hakları beyannamelerinin yayınlandığı Batı’ya bakacak olursak evrensel anlamda insanın eşit olduğu ilkesi ilk defa Birleşmiş Milletler’in kuruluşuyla Batı’nın Hukuk belgelerine girmiştir. Bunun öncesindeki Batı hukukunda Yunan’lı ile barbar ayrımı, Ortaçağ Avrupa’sında Hıristiyan ile Hıristiyan olmayan ayrımı, özgürlükler ülkesi olarak lanse edilen Amerika’da beyazlarla siyahlar arasında ki ayrım bu kültürlerde evrensel anlamda eşit insan fikrinin olmadığını gösterir.²⁵⁸ Adalet kavramını eşitlikle bir tutan ve adaleti, “sürekli ve düzenli bir şekilde herkese hakkını vermek” olarak tanımlayan Roma Hukuku’da herkese eşit hak ehliyetini tanımamıştır. İnsanın ifade edilen medeni haklara sahip olabilmesi için özgür olması, Roma vatandaşı olması ve aile reisi olması gerektiğini söylemiştir.²⁵⁹ Yine Batı’da sömürge halkları ile sömürgeci olan kendileri arasındaki ayrım insanların eşitliği fikrine uymayan hususlardır.²⁶⁰

Avrupa’nın tarihinde özgürlük savunucusu olarak bilinen insanlar bile bağlı oldukları medeniyetin fikirlerinden kopamamış ve insanların özgürlüğünün temel şartı olan eşitlik ilkesinde sınıfta kalmışlardır. Mesala özgürlük konusunda “akıl sahibi olan her birey özgür olmalıdır” diyen Aquino’lu Thomas eşitlik konusuna gelince insanlar arasında iki çeşit hiyerarşik düzen olduğunu belirtmektedir. Birinci hiyerarşi köleler ile hürler arasında olan hiyerarşidir. Thomas’a göre köleler bir günahın neticesi olarak köle olmaya mahkumdurlar, İkincisi ise kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıktır. Bu farklılığın sebebi de akıldır. Thomas doğanın erkeği akıl bakımından daha üstün bir şekilde hazırladığını belirtmektedir.²⁶¹

İslam medeniyeti açısından konuya bakacak olursak, bütün insanların Allah’ın hitabına muhatap olmaları İslam’ın evrensel manada eşitlik düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. İslam da Müslüman-kafir, beyaz-siyah, kadın-erkek,

²⁵⁸ Şentürk, “Farklı Dünya Medeniyetlerinde İnsan Hakları: İnsan Hakları Bildirgelerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, s. 24.

²⁵⁹ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 31.

²⁶⁰ Şentürk, “Farklı Dünya Medeniyetlerinde İnsan Hakları: İnsan Hakları Bildirgelerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, s. 24.

²⁶¹ Üskül, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, s. 37.

zengin-fakir ayrımı yapılmaksızın insanlar zimmet ve ehliyet sahibidir. Bu sebeple İslam’da insanlar haklar bakımından eşit konumdadır.²⁶²

Bununla birlikte insanların haklar bakımından eşit olmaları, farklılıkları ortadan kaldırmaya sebep teşkil etmez. Bireylerin kendi kabiliyetleri ve çabalarıyla elde ettikleri farklılıklar toplumda eşitsizliğe değil, işbölümüne ve sosyal gelişmeye sebep olur. Bir toplumda herkesin zengin olmasını, herkesin işveren olmasını düşünmek o toplumda sosyal hayatın işlerliğini imkansız hale getirecektir. Veyahut da herkesin aynı zekaya sahip olup mühendis olması insanların menfaatine bir durum değildir. Nitekim insanlar arasında ortaya çıkan, bir kısmı tabii bir kısmı sosyal farklılıklar insanların hayatlarını kolaylaştırmak ve işlerin yürüyebilmesini sağlamak için zaruridir.²⁶³

Kur’an bu sosyal kanunu şu ayetlerle açık bir şekilde ifade etmiştir: “Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık.”²⁶⁴ Ayette de ifade edildiği gibi bütün insanları maddi yönden bir seviyeye getirme çabası doğru değildir. İnsanlar arasında ki bu sosyal farklılıkları belirleyen ancak Allah’tır. O zaman Beyzavi’nin tefsiriyle ne zengin zenginliği cihetinden bir kemali, ne de fakirin fakirlik bakımından bir eksikliği vardır. Ayetin “birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık” kısmı içinse Şeyhzade, dünyanın nizamının bozulmaması, alemin harap olmaması için bunun bir zorunluluk olduğunu bildirmiştir. Bu durum zenginlerin mallarını çalıştırabilmek, fakirlerinde geçimlerini sağlayabilmek için insanlara kolaylıktır.²⁶⁵ Görüldüğü gibi Kur’an’ın kanuni açıdan eşitlikle birlikte sunduğu farklılık anlayışı insanların eksiklerini gidermek, yardımlaşmayı sağlamak, toplumun muhtaç olduğu çeşitli işleri işbölümüyle halletmek içindir.²⁶⁶

Kur’an’ın bireyler için sunduğu bu farklılık anlayışının bir diğer hikmetini Allah’u Teala şöyle izah eder: “O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hakim kimseler)

²⁶² Şentürk, “Farklı Dünya Medeniyetlerinde İnsan Hakları: İnsan Hakları Bildirgelerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, s. 24.

²⁶³ Er, *Sosyal Gelişme ve İslam*, s. 62.

²⁶⁴ Kur’an, Zuhur 43/32.

²⁶⁵ Hasan Basri Çantay, *Kur’an’ı Hakim ve Meal-i Kerim*, Akit, Cilt: 3, İstanbul, 2011, s. 895-896

²⁶⁶ Er, *Sosyal Gelişme ve İslam*, s. 63.

yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır.”²⁶⁷ Ayette de ifade edildiği gibi insanlar arasında ki farklılığın bir diğer sebebi de imtihan unsurudur. İnsanlara verilen rızık ve imkanlar o kişinin halifelik vazifesinin mahiyetini belirler. Her birey kendisine verilen imkanlar dahilinde halifelik vazifesini yerine getirecek ve elinin altındaki imkanlardan hesaba çekilecektir. Zenginlik verilen bir birey malından, üstün derece akıl verilen bir bireyde aklının zekatından mesul olacaktır. Bu doğrultuda peygamberler dahi tebliğ vazifesini yerine getirip getirmemekten hesaba çekilecektir.²⁶⁸

Sosyal alanda farklılıkların varlığıyla birlikte, bireylerin eşitliğini kabul eden Kur’an dini anlamda da insanların eşit olduğunu bildirmiştir. Diğer dinlerde var olan din adamlarına kutsallık atfetme anlayışı İslam’ın kabul etmediği bir husustur. İslam’da alimler toplumu eğitmek ve uyarmakla görevlendirilmiş kimselerdir.²⁶⁹ Onların bu vazifeyi yerine getiriyor olmaları onları dini anlamda üstün kılmaz.

Kur’an sınıflandırma yapmaksızın bütün insanlara hitap ederek şöyle buyurur: “Ey insanlar! Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır.”²⁷⁰ Burada ifade edilen üstünlük insanlar arasında değil, Allah katında ki üstünlüktür. Bunu sağlayan şeyde ayette ifade edildiği gibi emirlerine uymak, Allah’a karşı gelmekten kaçınmaktır. Kur’an’da peygamberler de dahil olmak üzere herkes bu hükme tabidir. Peygamberlerin diğer insanlara karşı peygamberlikten başka bir üstünlüğü yoktur.²⁷¹ Bu husus Kur’an’da şöyle ifade edilir: “De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilah’ınız ancak bir tek ilâhtır" diye vahyolunuyor.”²⁷²

İnsanlar arasında ayrımcılığı ortadan kaldırma misyonunu yüklenen İslam, tür olarak da kadınlara erkeğin eşitliğini savunur ve menşei itibariyle bu iki türün birliğini şöyle açıklar:²⁷³ “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten

²⁶⁷ Kur’an, En’am 6/165.

²⁶⁸ Kur’an, Araf 7/6.

²⁶⁹ Ardoğan, “Kelâmî Açıdan İnsan Haklarının Temellendirilmesi”, s. 110.

²⁷⁰ Kur’an, Hucurat 49/13.

²⁷¹ Er, *Sosyal Gelişme ve İslam*, s. 66.

²⁷² Kur’an, Kehf 18/110.

²⁷³ Haşşab, *İslam Sosyolojisi*, s. 46-47.

sakının.”²⁷⁴ Bununla beraber Kur’an, insanın cennetten kovulması kıssasında Hıristiyanlar veya Yahudiler gibi kadını baştan günah keçisi ilan etmemiştir. Eski Ahit ve Tevrat da yer alan pasajlarda Hz. Havva tek suçlu hatta suçun azmettiricisi olarak anlatılırken Hz. Adem’de suçsuzmuş gibi gösterilir oysa Kur’an bu konuyu anlattığı ayetlerde hep ikil ifade kullanarak şeytanın her ikisini de aldattığını ifade eder.²⁷⁵ “Dedik ki: "Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı.”²⁷⁶

Kadının değersiz bir varlık olarak görülmesine sebep olan bu tür yaklaşımları ortadan kaldıran Kur’an, müşriklerin kız çocuklarını küçük görüp gömmelerini de eleştirmiştir.²⁷⁷ “Onlardan biri, Rahmân'a örnek kıldığı (isnad ettiği kız çocuğu) ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir.”²⁷⁸ Ayetten de anlaşılacağı üzere kız çocuğu o günün sosyal yapısında ayıplanan ve değeri olmayan bir varlıktır. Kur’an bu anlayışı yıkmış ve kadını miras bırakılan bir mal konumundan miras alan, mülk sahibi olan ve kamu hayatına katılan bir varlık haline getirmiş,²⁷⁹ her iki cinsi mülki ve iktisadi tasarruflar bakımından eşitlemiş, dinen ve manen aralarında bir fark olmadığını belirtmiştir.²⁸⁰

Kur’an asalet, zenginlik, makam, statü gibi insanların üstünlük sayabileceği kavramlar üzerinde durmuş ve bunların üstünlük vasıtası olamayacağını belirtmiştir.²⁸¹ Getirdiği hükümlerle, insan hakları kavramının içine giren, her bir bireyin insanlık değeri açısından, kanun önündeki eşitlik açısından ve fırsat eşitliği açısından²⁸² birliğini sağlamıştır. Bununla birlikte insanlara manevi sorumlulukta yükleyerek haksızlığa yol açabilecek durumları engellemiş ve eşitlik kavramını teminat altına almıştır.

²⁷⁴ Kur’an, Nisa 4/1.

²⁷⁵ Ali Coşkun, *Sosyal Değişme Kadın ve Din*, Rağbet, İstanbul, 2011, s. 115-117.

²⁷⁶ Kur’an, Bakara 2/35-36.

²⁷⁷ Coşkun, *Sosyal Değişme Kadın ve Din*, s. 120.

²⁷⁸ Kur’an, Zuhuruf 43/17.

²⁷⁹ Coşkun, *Sosyal Değişme Kadın ve Din*, s. 121.

²⁸⁰ Er, *Sosyal Gelişme ve İslam*, s. 69.

²⁸¹ Er, *Sosyal Gelişme ve İslam*, s. 69.

²⁸² Ardoğan, “Kelâmî Açıdan İnsan Haklarının Temellendirilmesi”, s. 111.

2.4.ÖZGÜR İRADE SAHİBİ OLMASI

İrade, bireyin bir fiili isteyerek yapmasını veya yapmamasını emreden güçtür. İrade hürriyeti insanı insan yapan ve diğer yaratılmışlardan farklı kılan en değerli özelliktir. Bundan dolayı insanın ayrılmaz bir parçasıdır.²⁸³ Kur'an bu hususa şöyle işaret eder: “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. ”²⁸⁴ . Mevlana Celaleddin'e göre ayette ifade edilen “emanet” insanın “hür irade”sidir.²⁸⁵

İnsan dışında ki bütün varlıklar Allah'ın kendilerine çizmiş olduğu ilahi programla hareket ederler. Tabiatları dışında bir davranış sergileyemezler. Bu sebeple tabiatdaki canlı veya cansız varlıklara bunu neden böyle yaptın denilemez, ceza verilemez. Mesala yırtıcı ve etcil bir hayvan olarak yaratılmış aslana yakaladığı bir avdan dolayı kızmak ve cezalandırmak anlamsızdır. İnsana gelince ona verilen irade hürriyeti ve bu hürriyetin tamamlayıcı özellikleri olan akıl, bilgi edinme ve bilgisini davranışa dönüştürebilme kabiliyeti din ve ahlak alanında doğruyu ve yanlış ayırt edebilmesine olanak sağlamıştır.²⁸⁶

İrade hürriyetinin diğer yaratılmışlar da olmayıp da sadece insanda bulunmasının hikmeti insanın dünyaya imtihan için gönderilmesidir. “Şüphesiz biz insanı, karışım halindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu iştir ve görür kıldık. Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kateder. Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık. İyiler ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içlerler.”²⁸⁷

İmtihanın olduğu yerde seçim hakkının olması mantıki bir zorunluluktur. Bu sebeple insana verilen hür irade imtihan sırrının temel unsurudur.²⁸⁸ Seçme şansının olmadığı bir imtihanda ceza veya mükafat adil olmayacaktır. Kur'an bu ilişkiyi şöyle açıklar: “Allah, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmek; mümin erkeklerin ve mümin

²⁸³ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 99.

²⁸⁴ Kur'an, Ahzab 33/72.

²⁸⁵ Şeriatı, *Toplumbilimi Üzerine*, s. 82.

²⁸⁶ Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 4, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2017, 405-407

²⁸⁷ Kur'an, İnsan 76/2-5.

²⁸⁸ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 99.

kadınların da tövbelerini kabul etmek için insana emaneti yüklemiştir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁸⁹

İradi bir hareketin dört aşaması vardır. Birinci aşama da yapılacak eylemin hedefi ve amacı belirlenir, ikinci aşama da düşünme ve muhakeme etme gerçekleşir, üçüncü aşama da yapılan muhakemenin neticesinde karar verilir ve son olarak verilen karar davranışa dönüştürülür.²⁹⁰

Her bir iradi harekette ortaya çıkan bu aşamalar hayatı bir eylem olarak düşündüğümüzde insanın genel hayat perspektifinde ve yaşantısında da geçerlidir. Bu noktadan hareketle Kur'an varlık ve oluşu anlamsız, boş ve saçma olarak gören ve eylemlerini bu mantık üzerine inşa eden insanlara karşı, birinci aşama olarak insanın yaratılış amacını düşünmesini ve eylemlerini bu amaç uğrunda belirlemesini istemiştir. “Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”²⁹¹ “Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık. Biz onları ancak hak ve hikmete uygun olarak yarattık. Ama onların çoğu bilmiyorlar.”²⁹²

İkinci aşamada Allah, insanın aklını kullanarak düşünmesini istemiş²⁹³ ve düşünmeyenleri şöyle eleştirmiştir: “Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir.”²⁹⁴ Ve “düşünüp öğüt alacak bir toplum için âyetleri (delilleri) ayrı ayrı açıkladık.”²⁹⁵ buyurmuştur.

Kur'an, insanın varlıktan ilham alarak yaratıcıyı keşfetmesi için akletmesini istemiş²⁹⁶ ve kişiyi yaratıcıya götürecektelilleri şöyle açıklamıştır: “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiğı yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı

²⁸⁹ Kur'an, Ahzab 33/73.

²⁹⁰ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca, İstanbul, 2014, s. 139.

²⁹¹ Kur'an, Mü'minun 23/115.

²⁹² Kur'an, Duhan 44/38-39.

²⁹³ Kur'an, Bakara 2/242.

²⁹⁴ Kur'an, Enfal 8/22.

²⁹⁵ Kur'an, En'am 6/126.

²⁹⁶ Mustafa Ünverdi, *Dini Açıdan Taklit*, Araştırma, Ankara, 2013, s. 97.

yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”²⁹⁷

Bu ve bunun gibi ayetler insanın aklını kullanmasına bir çağrıdır. Bu çağrının ilk sebebi kişiyi yaratıcıya ulaştırmak olsa da düşünmek ve soru sormak kişiyi bilgiye ve doğruya ulaştırır.²⁹⁸ Mü’minin imanını kuvvetlendirir, teslimiyetini arttır.²⁹⁹ Bilgi insanın emniyet kaynağı, cahillik ise kendisine ve yaratıcısına karşı zulümdür. “İnsanları bilgisizce saptırmak için Allah'a karşı yalan uyduran kimseden daha zalim kimdir? Şüphesiz Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”³⁰⁰

Kur’an insanların mantıksız bir düşünceyle hareket etmelerini de eleştirmiş ve düşüncedeki bu tutarsızlıkları getirdiği delillerle açıklamıştır: “Yoksa yerden, ölüleri diriltebilecek bir takım ilahlar mı edindiler? Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.”³⁰¹

“Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de.”³⁰²

“Allah, birbiriyile çekişen ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile, yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiç bir olur mu? Hamd Allah'a mahsustur. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar.”³⁰³

“(Ey Muhammed!) De ki: "Hamd Allah'a mahsustur. Selam onun seçtiği kullarına." Allah mı daha hayırlıdır yoksa onların ortak koştukları mı?

...Allah ile birlikte başka ilah mı var!? Hayır onlar (Allah'a) eş tutan bir kavimdir.

...Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!? Hayır onların çoğu bilmiyor!

...Allah ile birlikte başka ilah mı var!? Ne kadar az düşünüyorsunuz!

²⁹⁷ Kur’an, Bakara 2/164.

²⁹⁸ Zuhayli, *Fert ve Topluma Kur’an’ın Mesajı*, s. 234.

²⁹⁹ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 81.

³⁰⁰ Kur’an, En’am 6/144.

³⁰¹ Kur’an, Enbiya 21/21-22.

³⁰² Kur’an, Hac 22/73.

³⁰³ Kur’an, Zümer 39/29.

...Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!? Allah onların ortak koştuklarından yücedir.”³⁰⁴

Görüldüğü gibi Kur'an insanları doğru yola iletebilmek için sayısızca delil getirir ve inkar edenlere de "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.”³⁰⁵ der. Delil ikna etmek ve inandırmak için getirilir. Bu sebeple delil zorunluluk değil, tekliftir. Kişi iknada olabilir inkar da edebilir. O zaman Allah'ın insanlar için çeşit çeşit deliller getirmesi, inanmayanlardan da deliller istemesi kullarına verdiği hürriyetin işaretidir.³⁰⁶

Üçüncü aşamaya geçecek olursak insan hür iradesiyle Kur'an'da methedilen yolda da karar kılabilir, zemmedilen yolu da seçebilir. İradesiyle dindar da olabilir, imansız da olabilir. Adaletli bir hayatta yaşayabilir, rezil bir hayatın sahibi de olabilir.³⁰⁷ Bu aşamada Allah seçim hakkı vermiştir. “De ki: "Ey insanlar, size Rabbinizden gerçek (Kur'an) gelmiştir. Artık kim doğru yola girerse ancak kendisi için girer. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar.”³⁰⁸ “İşte bu bir öğüttür. Dileyen, Rabbine ulaştıran bir yol tutar.”³⁰⁹

Allah Kur'an'ı insanlara bir öğüt olarak armağan etmiş ve doğru yolu açıkça anlatıp zihinleri aydınlattıktan sonra insanları düşünce ve eylemlerinde özgür bırakmış, inanç hürriyetini de güvence altına almıştır. İnsanların vicdanlarına baskı yapılmaması gerektiğini söyleyen Kur'an, dinin gönül hoşnutluğu ile yaşanması gerektiğini bildirmiştir. Bu insana verilen hakların, bu hakların bir neticesi olan sorumluluğun kısaca imtihanın bir gereğidir. Hayatın her alanında insanlara uygulanan baskı ve zorbalıkla mücadele eden Kur'an, dini alanda da insanlara baskı ve zorlamanın yapılamayacağını bildirmiş ve her bir bireye başkasının özgürlük alanını ihlal etmediği sürece düşüncesini özgürce ifade edip yaşayabilme hakkı

³⁰⁴ Kur'an, Neml 27/59-63.

³⁰⁵ Kur'an, Bakara 2/111.

³⁰⁶ Yümeni Sezen, *Kur'an Işığında İnsan, Akıl ve Toplum*, İz, İstanbul, 2014, s. 112.

³⁰⁷ Gölcük, *Kur'an ve İnsan*, s. 251.

³⁰⁸ Kur'an, Yunus 10/108.

³⁰⁹ Kur'an, İnsan 76/29.

vermiştir.³¹⁰De ki: "Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin."³¹¹ "Dinde zorlama yoktur."³¹²

İnanç ve ibadetlerde baskı, sapma ve bozulma gibi toplumsal, riya ve gösteriş gibi psikolojik sorunlara yol açar ve toplumların ahlakını ve kişilerin huzurunu tehdit eder. Bundan dolayı Allah, dinin tebliğcisi olan peygamberine dahi bu hakkı vermemiştir.³¹³ "Biz onların ne dediklerini çok iyi biliyoruz. Sen, onlara karşı bir zorba değilsin. O halde sen, benim uyarımdan korkan kimselere Kur'an ile öğüt ver."³¹⁴

"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi Mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?"³¹⁵

İnsan hür iradesini kullanıp bir karar aldığında bu kararın davranışa dönüştürülebilmesi gerekir ki iradenin bir kıymeti olsun. İrادی eylemin dördüncü aşaması olan bu noktada Kur'an insanın iradi fiilleri için bir güç ve kudrete sahip olduğunu beyan etmektedir.³¹⁶ "Kim bir kötülük yapar, yahut kendine zulmeder, sonra da Allah'tan bağışlama dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve çok merhamet edici bulur."³¹⁷ Ayette de ifade edildiği gibi Allah razı olmasa da kullarına istedikleri amelleri işleme fırsatı tanımış³¹⁸ ve bu gücü vermiştir.³¹⁹

Kur'an'da bireyin "Özgür irade sahibi olması" başlığı altında kişinin inanç hürriyetine ağırlık vermemizin sebebi inancın kişinin eylemlerini etkileyen en önemli husus olmasıdır. Dini seçiminde özgür olan birey, dinle ilişkili olan ahlak ve sosyal yaşamında da özgür olacaktır. Bununla birlikte işaret etmek istediğimiz bir diğer husus da, Allah insanı varoluş sebebinde bile özgür bırakmışsa diğer eylemlerinde de özgür bırakacağı gerçeğidir.

³¹⁰ Faruk Ermemiş, "Kur'an'ı Kerim'in Düşünce ve İnanç Özgürlüğüne Yönelik Emirleri ve Hz. Muhammed'in Uygulamaları", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2018, 20-35

³¹¹ Kur'an, Kehf 18-29.

³¹² Kur'an, Bakara 2/256.

³¹³ Elik, *İnsan Eksenli Din*, s. 161.

³¹⁴ Kur'an, Kaf 50/45.

³¹⁵ Kur'an, Yunus 10/99.

³¹⁶ Gölcük, *Kur'an ve İnsan*, s. 252.

³¹⁷ Kur'an, Nisa 4/110.

³¹⁸ Gölcük, *Kur'an ve İnsan*, s. 237.

³¹⁹ Kur'an, Bakara 2/286.

Şunu da belirtmek gerekir ki, insanın iki tercihten birini seçme durumuyla karşı karşıya geldiğinde vicdanında yaptığı muhakeme ve seçim³²⁰ onun eylemlerinde mecbur olmayıp özgür bir iradeyle yaratıldığını göstermektedir.³²¹

2.5.SORUMLULUK SAHİBİ OLMASI

Sorumluluk bireyin özgür iradesi ile almış olduğu kararlara ve bu kararlar neticesinde ortaya koyduğu eylemlere sahip çıkması, kabullenmesi demektir. Sorumluluk sahibi insan üzerine aldığı şeyden dolayı hesap verebilmeye hazır insandır.³²² Sorumluluk bireye mesuliyet yükleyen bir kavramdır.³²³

Sorumluluğun Arapçadaki karşılığı, “mükellefiyet”tir. Mükellefiyet “teklif” kökünden türemiş bir kelimedir. Mükellefiyetin şartı da ehliyettir. Ehil olmayan kişiye teklif yapılması mantıksız bir iş olacaktır. Bu sebeple mükellef kılınan kişinin akıllı olması, temyiz kudretine sahip olması ve irade hürriyetinin bulunmuş olması gerekir.³²⁴ Bütün bu özelliklerle donatılmış tek varlık insandır. Ve Allah’ın teklifini insan kendisine verilen bu özgür irade ile kabul etmiştir. Bu teklif Kur’an’da şöyle ifade edilir: “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”³²⁵

Bu ayetten de anlaşıldığı gibi insan emaneti cebren ve zorla değil, yapılan bir teklif neticesinde iradi bir tercih olarak kabul etmiştir. Bu emanet büyük bir sorumluluğu da beraberinde getiren ağır bir yükür. Emanet hakkıyla yerine getirildiğinde büyük bir mükafatla, yerine getirilmediğinde de ağır bir cezayla sonuçlanacaktır.³²⁶

Abdullah Draz insanın böyle bir sorumluluğu yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyduğu bütün imkanların kendisine verilmesi gerektiğini söylemiş ve bunları şöyle sıralamıştır;

³²⁰ Kur’an, Şems 91/7-9.

³²¹ Gölcük, *Kur’an ve İnsan*, s. 250.

³²² Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 307.

³²³ Ali Akdoğan, *Kur’an ve Sünnet’ten Örneklerle Sosyal Ahlak (Sosyal İlişkiler ve Ahlaki Değerler)*, Pınar, İstanbul, 2011, s. 320.

³²⁴ Demirci, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s. 112.

³²⁵ Kur’an, Ahzab 33/72.

³²⁶ Gölcük, *Kur’an ve İnsan*, s. 54.

- İnsanın önünde değişik alternatifler olmalıdır.
- İnsan düşünme yeteneğine sahip olmalıdır.
- İnsan muhakeme ve mukayese kabiliyetine sahip olmalıdır.
- İnsan irade hürriyetine sahip olmalıdır.
- İnsan istediklerini yapabilme gücüne sahip olmalıdır.³²⁷

Önceki bölümlerde de işaret ettiğimiz gibi Allah insana bütün bu imkanları vermiş, hayır ve şerri göstermiş, seçme hakkı tanımış ve verdiği bu imkanlardan sorumlu tutmuştur. Bu sorumluluğun neticesinin ise hesap olacağını bildirmiştir. “Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz.”³²⁸

Kur’an’da ifade edilen öğüt ve ikazlar vaat edilen mükafat ve cezalar muhatabın iradesine işaret eder. Bunun aksini düşünmek, insanın iradesini sıfır noktasında görmek dini yok saymak demektir. Bu sebeple bizzat dinin var oluşu irade ve sorumluluğumuzun delilidir.³²⁹ “Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”³³⁰

Kur’an da ifade edilen sorumluluk, her bir bireyin yaptıklarından bizzat kendisinin sorumlu olmasıdır. Bu anlamda Kur’an Hıristiyan inancındaki “ilk günah” fikrini kabul etmez. Yine Kur’an’da ferdi sorumluluğun esas olduğunu ifade eden ayetler, Hz. İsa’nın insanlığın günahkarlığı için kendini feda etmesi doktrinini ve günahkar ile Allah arasındaki aracılık fikrini reddetmektedir.³³¹

Kur’an bireylerin teker teker hesaba çekileceğini ve o hesap gününde konum ve derecesi ne olursa olsun kimsenin bir başkasının günahını üstlenemeyeceğini bildirmiştir. “Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaak kabul olunmaz, fidiye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.”³³²

“Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey

³²⁷ Demirci, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s. 112.

³²⁸ Kur’an, Enbiya 21/35.

³²⁹ Sezen, *Kur’an Işığında İnsan, Akıl ve Toplum*, s. 125.

³³⁰ Kur’an, Mü’minun 23/115.

³³¹ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, (Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk)İşaret, İstanbul, 1996, s. 1084.

³³² Kur’an, Bakara 2/48.

yüklenilmez, çağırıldığı kimse yakını da olsa. Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah'adır.”³³³

Kur'an insana ferdi sorumluluğunun mahiyetini hatırlattıktan sonra sosyal bir varlık olmasından ötürü ictimai sorumluluğunu da hatırlatır. Bireyin tercihleri kendisini etkilediği gibi toplumu da etkileyebilir. O halde insanlar kendi fiillerinin sorumluluğunu taşıdıkları gibi sapkınlığa sürüklediklerinin de sorumluluğunu taşıyacaktır.³³⁴ “Andolsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir. Uydurmakta oldukları şeylerden de kıyamet günü şüphesiz, sorguya çekileceklerdir.”³³⁵

“İnananlar arasında hayasızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”³³⁶

Bu ayetlerde ifade edilen başkasının günahını yüklenmek, günaha sebebiyet vermektен dolayı terettüp eden bir cezadır. Yoksa Hıristiyan inancındaki gibi günahı işleyenin yerine ceza çekmek değildir. Herkes ferdi olarak yapıp ettiklerinden sorumlu olacaktır.³³⁷

Sorumluluk duygusu olmayan bir insan elinde ki özgürlükle aklına gelen ve menfaatine olan her şeyi yapmak ister. Herkesin aynı düşüncelerle hareket ettiği böyle bir ortamda da değersizlik bir değer olarak ortaya çıkar. Nicolai Hartman'ın ifadesiyle de “değerlerden sıyrılmış, kutsallığını yitirmiş bir dünyada yaşamaya kimse katlanamaz.”³³⁸

Sorumluluk, bilinçli yaşamının, bilinçli yaşantı da kişisel bütünlüğün gereğidir.³³⁹ O zaman bilinçli bir varlık olan insanın öncelikle sorumluluklarının olduğuna inanması gerekir. Bir insanın sorumluluk duygusunu en üst düzeyde hissetmesini sağlayacak şeyde bir tanrı inancıdır. Ancak böyle bir ahlaki sorumlulukla insan, bireysel ve toplumsal hayatında mutlu olabilir.

³³³ Kur'an, Fatır 35/18.

³³⁴ Hasan Elik, *Kur'an Işığında Farklı Konular Farklı Yorumlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2010, s. 147.

³³⁵ Kur'an, Ankebut 29/13.

³³⁶ Kur'an, Nur 24/19.

³³⁷ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 114.

³³⁸ Akdoğan, *Kur'an ve Sünnet'ten Örneklerle Sosyal Ahlak (Sosyal İlişkiler ve Ahlaki Değerler)*, s. 323-324.

³³⁹ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 308.

Rasyonalizmin insanı mutlu etmemesinin sebebi de ahlakiliği saf bilgiye, fazileti de bilime indirgemesidir. Oysaki mutlak gerçeklik tanınıp, o doğrultuda sorumluluk bilinci gelişmediği müddetçe insan en yüksek iyiye ulaşamaz.³⁴⁰ O olmadan da “hiç bir kanun ayakta duramaz; hiç kimse bir şeyden sakınmaz. İnsan kuvvetinden daha büyük bir kuvvete karşı hassasiyet ve korku şuurunun bulunmadığı bir nizam hakimiyet kuramaz.”³⁴¹

Modern dönemin manevi sorumluluktan yoksun bir ürünü olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ni sadece haklara ağırlık verdiği için eleştiren Gandhi: “Doğru olan, insanın vazifelerinin neler olduğunu ilan etmekle işe başlamaktır.” demektedir.³⁴² Vazifeden yoksun ve sorumluluktan uzak bir özgürlük mutluluğu sağlamaz. Dine dayanmayan sorumluluk bilinci de yüzeysel olarak değerlendirilmektedir.³⁴³

Emanetin insana verildiğini³⁴⁴ ve insanında bu emanete ehil kılındığını bildiren Kur’an, insanın Rabbine, kendine ve diğer yaratılmışlara karşı sorumlu³⁴⁵ olduğunu haber vermiş³⁴⁶ ve bu sorumluluğun kapsamına giren vazifeleri açıklayarak, emanete riayet edilmesini istemiştir.³⁴⁷ İnsanın sorumluluk alanına giren bu vazifeler ve emanetler şunlardır:

➤ Kulluk

İnsanın sorumluluk alanına giren hususların başında Allah’a karşı vazifeleri gelir. Kul yaratıcısının istediği ölçülere göre yaşamalı, istenilen ibadetleri yapmalı, yasakladıklarından kaçınmalı, ahlaki davranışlarını bu ölçülere göre düzenlemelidir. “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”³⁴⁸ İnsanın bu vazifesi bireysel sorumluluğu ve gayreti gerektirir.³⁴⁹ “Ey insan! Şüphesiz, sen

³⁴⁰ Akdoğan, *Kur’an ve Sünnet’ten Örneklerle Sosyal Ahlak (Sosyal İlişkiler ve Ahlaki Değerler)*, s. 324-325.

³⁴¹ Er, *Sosyal Gelişme ve İslam*, s. 87.

³⁴² Elik, *Kur’an Işığında Farklı Konular Farklı Yorumlar*, s. 144

³⁴³ Akdoğan, *Kur’an ve Sünnet’ten Örneklerle Sosyal Ahlak (Sosyal İlişkiler ve Ahlaki Değerler)*, s. 326.

³⁴⁴ Kur’an, Ahzab 33/72.

³⁴⁵ Kur’an, Kıyamet 75/36.

³⁴⁶ Hüseyin K. Ece, *Kur’an’dan Eskimez Ölçüler*, Beyan, İstanbul, 2016, s. 191.

³⁴⁷ Kur’an, Mearic 70/32.

³⁴⁸ Kur’an, Zariyat 51/56.

³⁴⁹ Demirci, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s. 116.

Rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın.”³⁵⁰

➤ Din

İslam insanlara ilahi bir emanettir. Bu emanetin getirdiği sorumluluk ise İslami bir hayattır. İnsanın örnek yaşantısıdır. İnsan bunu başardığı takdirde hem dünyasını düzene koyar hem de ahiretini kazanır.³⁵¹ “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz.”³⁵²

➤ Kur'an

Kur'an insanlığa bırakılan en aziz emanettir. Allah bu emanetini muhafaza edeceğini³⁵³ buyursa da sebepler dairesinde bizi mesul kılmıştır. Bize burada düşen vazife onu yaşamak, yaşatmak, insanlara ulaştırmak ve gelecek nesillere aktarmaktır. Kur'an kendisini korumayanları ve göz ardı edenleri de uyarılmış bu kişilerin hesaba çekilip cezaya muhatap olacaklarını bildirmiştir.³⁵⁴ “Peygamber, "Ey Rabbim! Kavmim şu Kur'an'ı terkedilmiş bir şey haline getirdi" dedi.”³⁵⁵

"Her kim de benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz.”³⁵⁶

➤ İlim

İnsana verilen emanetin akıl ve düşünce kabiliyeti olduğu da anlaşılmıştır. Ve insan akıllı bir varlık olduğu için getirilen tekliflerde ilim olarak isimlendirilmiştir. İnsana düşen bu ilimle Allah'ı bilmek, cennete gidecek bir kul olmaktır.³⁵⁷ “Böylece biz onu (Kur'an'ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik. Sana gelen bu ilimden sonra eğer sen onların heva ve heveslerine uyarsan, Allah tarafından senin için ne bir dost vardır, ne de bir koruyucu.”³⁵⁸

³⁵⁰ Kur'an, İnşıkak 84/6.

³⁵¹ Ece, *Kur'an'dan Eskimez Ölçüler*, s. 192.

³⁵² Kur'an, Al-i İmran 3/110.

³⁵³ Kur'an, Hicr 15/9.

³⁵⁴ Ece, *Kur'an'dan Eskimez Ölçüler*, s. 194.

³⁵⁵ Kur'an, Furkan 25/30.

³⁵⁶ Kur'an, Taha 20/124.

³⁵⁷ Gölcük, *Kur'an ve İnsan*, s. 55.

³⁵⁸ Kur'an, Ra'd 13/37.

Şüphesiz Allah katında din İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkar ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir.”³⁵⁹

Bunun dışında birde Allah'ın dinde fakih kıldığı kişiler vardır ki bunların sorumluluğu da ilmi ile amil olması, muhtaç olanlara ulaştırmasıdır.³⁶⁰ “Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alış veriş ne kadar kötüdür.”³⁶¹

➤ Beden

İnsan ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır. İnsan öncelikle ruhsal varlığını koruması gerekir ki onu şerefli kılan aklını ve zekasını sağlıklı kullanabilsin.³⁶² İnsanlığına zarar verebilecek davranışlar içerisine girmesin. Çünkü Allah “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık.”³⁶³ buyurmuştur.

İkinci olarak kişinin bedeni emanettir. İbadet için yaratılan her bir organın sahibi üzerinde hakkı vardır. Bu sebeple Kur'an intiharı yasaklamış bedenin bir emanet olduğunu hatırlatmıştır. “Ey iman edenler! Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, onu cehennem ateşine atacağız. Bu, Allah'a pek kolaydır.”³⁶⁴

➤ Mal

Helal yoldan kazanıp helale sarfetmek, mal ile zalim olmamak, malı çoğaltma hırsıyla ibadetleri ihmal etmemek, mülkün asıl sahibinin Allah olduğunu unutmamak kişinin malına karşı sorumluluğudur.³⁶⁵

Malın bir diğer sorumluluğu da varlıklı olanların toplum yararını gözeterek hakkı olan kişilere zekatını vermesidir. Mali sorumluluğun yerine getirilmesi refahın, huzurun ve dayanışmanın geniş tabana yayılması için gereklidir.³⁶⁶ Kur'an toplumsal bütünlüğü sağlayacak bu sorumluluğu şöyle izah eder: “İyilik, yüzlerinizi doğu ve

³⁵⁹ Kur'an, Al-i İmran 3/19.

³⁶⁰ Ece, *Kur'an'dan Eskimez Ölçüler*, s. 198.

³⁶¹ Kur'an, Al-i İmran 3/187.

³⁶² Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 117.

³⁶³ Kur'an, İsra 17/70.

³⁶⁴ Kur'an, Nisa 4/30.

³⁶⁵ Ece, *Kur'an'dan Eskimez Ölçüler*, s. 201.

³⁶⁶ Elik, *İnsan Eksenli Din*, s. 172.

batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.”³⁶⁷

“Allah'ın, rızkı dilediğine bol verdiğini ve (dilediğine) kısıtığını görmediler mi? Bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır. Öyle ise akrabaya, yoksula, ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³⁶⁸

Kur'an mali sorumluluğa dikkat çektiği kadar onun yerine getirilişine de önem vermiştir. Bu husus insanın şerefi ve toplumun huzuru için önemsenmiştir.³⁶⁹ “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler.”³⁷⁰

Kur'an'ın mali sorumluluk ve dayanışmayla ilgili dikkat çektiği bir diğer hususta ihtiyaç sahiplerinin araştırılıp tespit edilmesidir.³⁷¹ “İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir.”³⁷²

➤ Aile

Kur'an insanın sosyal bir varlık olduğunu kabul eder ve bu gerçekten hareketle yakın çevresinden başlayarak sorumluluk alanına giren kişilere karşı vazifelerini bildirir.³⁷³ “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine

³⁶⁷ Kur'an, Bakara 2/177.

³⁶⁸ Kur'an, Rum 30/37-38.

³⁶⁹ Elik, *İnsan Ekseni Din*, s. 173.

³⁷⁰ Kur'an, Bakara 2/264.

³⁷¹ Elik, *İnsan Ekseni Din*, s. 173.

³⁷² Kur'an, Bakara 2/273.

³⁷³ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 118.

verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.”³⁷⁴

Kişi evlat sahibi ise her birini salih bir birey olarak yetiştirip, İslam kimliği vermekle sorumludur.³⁷⁵ “Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükafat vardır.”³⁷⁶

Kişinin eşi de Allah’ın bir emanetidir. Bu sebeple kişinin eşine karşı vazifelerini yerine getirmesi, ona ihanet etmemesi, onu incitmemesi Kur’an’ın istediği bir görevdir. “Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir. Açık bir hayasızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.”³⁷⁷

Kişinin anne babası da birer imtihan unsurudur. Evlat onları hoşnut etmek ve onlara güzel davranmakla sorumludur. Anne-baba evlat için ya cennete ya da cehenneme bir bilettir.³⁷⁸ “Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik.”³⁷⁹

Kur’an burada ifade ettiğimiz hususların dışında kalan sosyal alanda da insanlara yükümlülükler getirmiş, insanı özgür iradesi ile yaptıklarından ve yüklendiği sorumluluklardan hesaba çekeceğini bildirmiştir. Bununla beraber Kur’an insanı, sosyal hayatın ahenkli bir şekilde işleyebilmesi için³⁸⁰ hiçbir modern hukukta olmayan “iyiliğin yaygınlaştırılması kötülüğünde ortadan kaldırılması”³⁸¹ gibi eşsiz bir kaideyle sorumlu tutmuştur.

Bütün bunlarla şu sonuca varabiliriz ki Kur’an bireye, sadece din ve ibadet alanında sorumluluk yüklememiş bununla birlikte bireye örnek bir medeniyet kurma sorumluluğu da yüklemiştir. Ve bunun gerçekleşmesi için toplumsal ve ahlaki emirlerini bildirmiştir.

382

³⁷⁴ Kur’an, Tahrir 66/6.

³⁷⁵ Ece, *Kur’an’dan Eskimez Ölçüler*, s. 201.

³⁷⁶ Kur’an, Enfal 8/28.

³⁷⁷ Kur’an, Nisa 4/19.

³⁷⁸ Ece, *Kur’an’dan Eskimez Ölçüler*, s. 201.

³⁷⁹ Kur’an, Ankebut 29/8.

³⁸⁰ İsmet Altıkardeş, *Toplumun İnşasında Kur’an’ı Kerim’in Rolü*, Rağbet, İstanbul, 2019, s. 58.

³⁸¹ Kur’an, Al-i İmran 3/104.

³⁸² Buti, *Kur’an’da İnsan ve Medeniyet*, s. 23.

III. BÖLÜM

İNANÇ ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN KUR'AN'DA BİREY TİPLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Fowler inancı, “dini kapsamakla birlikte onunla sınırlı yahut özdeş olmayan dinamik ve kapsamlı bir insan deneyimi”³⁸³ olarak tanımlar. Kişinin hayatını kuşatan, iç dünyasını oluşturan inanç, ifade edildiği üzere, dini olabileceği gibi, dinin sınırları dışında kalan bir unsur veya din karşıtlığı da olabilir. İnsanlar bireysel varoluşlarının anlamını bu inançlar üzerine kurarlar.³⁸⁴

Sosyal ve bireysel işleviyle “inanç”, toplum hayatını düzenleyen, tek tek bireylerin günlük yaşamlarını ve davranışlarını belirleyen bir sosyal yaptırım mekanizmasıdır. İnsanlar arasındaki ilişkilerin temel belirleyici ögesi olan bu kavram sosyolojik olarak şöyle tarif edilir; “kişilerin toplum hayatında ona göre tavır alacakları, davranacakları temel bir sistemin işlevsel boyutudur.”³⁸⁵

Kişinin hayatında bu kadar büyük bir rol oynayan ve yaşamına anlam kazandıran inancın³⁸⁶ tarifinden sonra, özgür düşünce ve bireysel etkinlik boyutuna gelecek olursak Fromm inançları iki kısma ayırır: “kişinin düşünsel ya da duygusal açıdan içsel etkin olma durumu” şeklinde ortaya çıkmışsa akılcı ve bireysel; “kişinin doğru olup olmadığına bakmaksızın doğru kabul ettiği, kendisine verilmiş bir şeye boyun eğmesi” şeklinde ortaya çıkmışsa mantıksız ve kolektif. Fromm, bu ayrımı yaptıktan sonra akılcı ve bireysel inancın olumlu ve mutlu insanı, mantıksız ve kolektif inancın da umutsuz ve yalnız insanı ortaya çıkaracağını ifade eder.³⁸⁷

Fromm’un sınıflandırmasıyla Kur’an’daki inancı değerlendirecek olursak Kur’an sorgulayan, özgür ve sorumluluk bilinci olan bir inanç hedeflemekte mantıksız ve tutarsız inançları da reddetmektedir. Bütün insanlığı muhatap alan ve bu

³⁸³ M. Doğan Karacoşkun, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:2, (2004), 23-36

³⁸⁴ Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, (Çev. Ali coşkun, vd.), Rağbet, İstanbul, 2016, s. 106.

³⁸⁵ Karacoşkun, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar” s. 26

³⁸⁶ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 105

³⁸⁷ Karacoşkun, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar” s. 25.

insanların doğru bir inanca sahip olmasını isteyen Kur'an, kendi çizdiği sınırlar dışında kalan farklı inançların yanlışlıklarını ve tutarsızlıklarını onlara göstererek düşüncelerini ve doğru yolu tercih etmelerini bekler ve yanlış inançların sebeplerini şöyle izah eder:³⁸⁸

Kur'an birinci sebep olarak yanlış bilgi ve zannın kişiyi yanlış inançlara sürükleyeceğini haber verir. Materyalistlerin metafizik alemi reddedip insanı bu dünya ile sınırlandırması ve bir yaratıcısının olamayacağı düşüncesi zandan öteye gitmeyen bir bilgidir. Kesin bilgidен hareket ettiğini söyleyen, ama kesin olmayan bir inanca dayanan bu fikri Kur'an şöyle eleştirir: "Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder." Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar."³⁸⁹

Hıristiyanların da Allah'a çocuk isnat etmeleri ve çoklu inanç sistemleri kesin bir bilgidен öte düşünüldüğünde yanlış olduğu anlaşılan yalan bir haberdir. Kur'an bu inancın yanlışlığını şöyle ifade eder: "(Allah onu), katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak, salih ameller işleyen Mü'minleri, içlerinde ebedi olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek ve "Allah bir çocuk edindi" diyenleri de uyarmak için dosdoğru bir kitap kıldı. Bu konuda ne kendilerinin, ne de atalarının hiçbir bilgisi yoktur. Ne büyük bir söz (bu) ağızlarından çıkan! Onlar ancak yalan söylüyorlar."³⁹⁰

Kur'an'a göre yanlış inançların ikinci sebebi kişilerin geleneklerine körü körüne bağlanıp atalarının izinden gitmeleridir. "Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"³⁹¹

Yanlış inancın üçüncü sebebini Kur'an, çarpık bir bakış açısıyla oluşan kaderci yaklaşımı gösterir. "'Eğer Rahmân dileseydi biz onlara kulluk etmezdik" dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar."³⁹² Bu sebeple hiç kimse yanlış inançlarına bahane üretmemelidir. Çünkü Allah insanın

³⁸⁸ İsmail Yakıt, "Kur'ân ve Sünnette İnanç ve Düşünce Özgürlüğü", *Kur'ân ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, (Ed. Muhsin Demirci), Ensar, İstanbul, 2014, s. 390.

³⁸⁹ Kur'an, Casiye 45/24.

³⁹⁰ Kur'an, Kehf 18/2-5.

³⁹¹ Kur'an A'raf 7/28.

³⁹² Kur'an Zuhruf 43/20.

vicdanına doğru inancın numunelerini yerleştirmiş aklını kullanarak doğru yolu bulmasını istemiştir.

Yanlış inancın dördüncü sebebinin Kur'an kişinin heva ve hevesi olarak görür. Kendisine özgür irade ve akletme kabiliyeti verilen insan bu yetilerini kullanıp doğru inanca ulaşabilecek olmasına rağmen yaptığı kıyasla inançları görmezden gelir ve arzularını gerçekleştirmeyi tercih eder. Kur'an bu kişilerin durumunu şu ayetlerle anlatır: "Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar."³⁹³

"Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın; (halini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?"³⁹⁴

Kişiyi yanlış inanca götüren bir diğer sebepte imtihan unsuru olan inancı mucize beklentisiyle kabul etmemektir. "Dediler ki: "Yerden bize bir pınar fişkırtmadıkça, yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça, yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe, yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe, yahut altından bir evin olmadıkça, ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmediğimiz göğe çıktığına da inanacak değiliz." De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resul olarak gönderilen bir beşerim."³⁹⁵ Bu kişilerin ortaya koydukları bahane mantıklı değildir. Bu insanlar peygamberi olağanüstü güçlerle görmek istediklerini söylüyorlar oysaki mantıklı olan kendileri gibi beşer olan birisinin örneklidir.³⁹⁶ Zaten bu tarzda düşünen insanlara bir melekte peygamber olarak gönderilse onlar bize neden bizim gibi bir beşer peygamber olarak gönderilmedi diye inkar edeceklerdir. Kur'an bu kişilerin beklentilerinin aslında birer bahane olup amaçlarının ise inançları alaya almak olduğunu bildirir. "Rab'lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar

³⁹³ Kur'an Furkan 25/43-44.

³⁹⁴ Kur'an Casiye 45/23.

³⁹⁵ Kur'an İsra 17/90-93.

³⁹⁶ Kur'an İsra 17/95.

mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler. O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: "Bu da ancak sizin gibi bir insan."³⁹⁷

Kur'an'ın sadece doğru inancın tarifini yapmayı değil yanı sıra inanışlar üzerinde de durup, muhakeme yollarını göstermesi, Kur'an'ın sorgulayan ve sorgulatan bir kitap olduğunu gösterir.³⁹⁸ Bu da muhatapta akletme ve irade kabiliyetini gerektirir. İnsanda bu özelliklerle donatılmış bir varlıktır.³⁹⁹ Öyleyse insan inançlarını akıl süzgecinden geçirmeli,⁴⁰⁰ doğru ile yanlış ayırt edebilmeli,⁴⁰¹ tercihinin delillerini getirebilmelidir.⁴⁰²

Kur'an insanların yapmış olduğu bu inanç tercihlerini Mü'min, münafık ve kafir olmak üzere üç sınıfta değerlendirir. Sınıflandırma veya kategorizasyon çalışmaları tipoloji olarak ifade edilir. Bu yöntemle üretilen tipler de gerçek dünya hakkında fikir yürütmemizi sağlayan araçlardır.⁴⁰³ Kur'an'da bu bağlamda inanç tiplerinin psikolojik, sosyal ve itikadi açıdan, ayırt edici özelliklerini vererek, detaylı bir tiplendirme yapmıştır.

Biz de bu başlık altında bütün bu özellikler içerisinde "birey" kavramı ile ilişkisi olanları tespit etmeye ve değerlendirmeye çalışacağız.

3.1.MÜ'MİN BİREY

Kur'an, doğru yol olarak gösterdiği ve tarifini yaptığı inanca sahip olan insanları Mü'min olarak isimlendirmektedir. Mü'min kelimesinin sözlük anlamı güvenen ve kendisine güvenilen demektir. Kur'an'ın inanan insana verdiği bir diğer isim de "Müslim"dir. Müslim kelimesinin sözlük anlamı ise teslimiyet, arınmışlık ve barış demektir.⁴⁰⁴

Kur'an'ın inanan insan için tercih etmiş olduğu Mü'min kelimesi sözlük anlamından da anlaşılacağı üzere güveni gerektirir. Burada ki güvenden maksat

³⁹⁷ Kur'an Enbiya 21/2-3.

³⁹⁸ Yakıt, "Kur'an ve Sünnette İnanç ve Düşünce Özgürlüğü", s. 392.

³⁹⁹ Sezen, *Kur'an Işığında İnsan, Akıl ve Toplum*, s. 125.

⁴⁰⁰ Kur'an Bakara 2/242.

⁴⁰¹ Kur'an Maide 5/105.

⁴⁰² Kur'an Neml 27/64.

⁴⁰³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat, Ankara, 2005, s. 319.

⁴⁰⁴ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, s. 111.

kişinin hür iradesiyle, iradesini ilahi iradeye teslim etme duygusudur.⁴⁰⁵ İnsan bilgisi olmayan bir konuda güven duyamaz. Bunun oluşabilmesi içinde kişinin araştırması ve bilgi edinmesi gerekir. Bu da bize göstermektedir ki bir kişinin Mü'min olabilmesi için iradesini en iyi şekilde kullanması gerekir.⁴⁰⁶

Müslim kelimesi ise akıl ve kalp uyumunu, kötü duygu ve düşüncelerden arınmış olmayı ve Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğmeyi ifade eder.⁴⁰⁷ Bu da sağlam bir karakteri gerekli kılar. Sağlam bir karakter de ancak iradesi güçlü insanlarda ortaya çıkar.⁴⁰⁸

Kur'an'da doğru inanca sahip insanları ifade etmek için kullanılan kelimelerinin sözlük anlamlarından da anlaşılacağı üzere iradesini en iyi kullanan tip Mü'min bireylerdir. Bu tip'in "birey" kavramıyla ilişkili olan Kur'an'daki özellikleri ise şunlardır:

3.1.1. Sorgulayıcı (Tahkiki)

Delillerle, araştırmayla elde edilmiş imana tahkiki iman denilir. Tahkik kelimesi hak kelimesinden türetilmiştir. Bu durumda Mevlana'ya göre tahkiki imandan kasıt kişinin kendi hakkını bilmesi, Allah'ın hakkını bilip doğru bir şekilde iman etmesi ve bunlarla beraber toplumun ve dünyanın haklarını yerine getirmesidir.⁴⁰⁹

Kur'an'da tahkik kelimesi kullanılmamakla birlikte insanın sorgulamasını, düşünmesini, akletmesini ve inancına deliller getirmesini isteyen birçok ayet vardır.⁴¹⁰ Fakat buradaki akletme pozitivist rasyonalizmin yücelttiği akılcılık değildir. Çünkü bu akılcılık insanı inkara götürebilir. Oysaki Kur'an'ın teşvik ettiği akletme, varlıktan ilham alarak yaratıcıyı bulma sürecidir.⁴¹¹ Mü'min birey bu sorgulama neticesinde inanmış kimsedir.⁴¹²

⁴⁰⁵ Şerafettin Gölcük, *Din ve Toplum*, Esra, Konya, 2000, s. 46.

⁴⁰⁶ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 19.

⁴⁰⁷ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, s. 111.

⁴⁰⁸ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 29.

⁴⁰⁹ Hasan Kurt, "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, (2012), 1-15

⁴¹⁰ Kurt, "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi", s. 11

⁴¹¹ Ünverdi, *Dini Açından Taklit*, s. 97.

⁴¹² Kur'an Zümer 39/18.

Tahkiki imanın Mü'min için zorunluluğunu ifade eden Maturidi, kişinin aklını kullanmasının gerekliliğini de şöyle açıklamıştır.⁴¹³

Eğer Allah kuluna iman etmesini emrettiyse kulda buna ulaşma kudretine sahip olması gerekir. Bu olmadığı takdirde kişi teklifin dışında kalır. Çünkü Allah'ın kulun idrak edemeyeceği şeyi emretmesi uygun değildir. Bilakis Allah, kulun akletmesini istemiş ve kişiyi inanmaya götüren yollara sevk etmiştir.

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.”⁴¹⁴

“Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır.”⁴¹⁵

“Düşünesiniz diye Allah size ayetlerini böyle açıklamaktadır.”⁴¹⁶

İkinci olarak Allah, sorgulama ve araştırma neticesinde emrettiği şeylere ulaştıracak deliller yaratmıştır ki ahirette insanın mazeret üretme şansı kalmasın ve cezaya çarptırıldığında hatayı kendi nefsinden bilsin. Bu sebeple insanın bu ayetler üzerinde tefekkür etmesi ve Allah'ı derinlemesine idrak etmesi gerekir.

“Allah, ahirette onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. O halde, ey iman etmiş olan akıl sahipleri, Allah'a karşı gelmekten sakının! Allah, size bir zikir (Kur'an) indirdi.”⁴¹⁷

“Onlar da şöyle derler: "Evet, bize bir uyarıcı gelmişti. Fakat biz onu yalanlamış ve 'Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz' demiştik." Yine şöyle derler: "Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık." İşte böylece günahlarını itiraf ederler. Artık alevli ateştekiler Allah'ın rahmetinden uzak olsun!”⁴¹⁸

Kişinin akletmesinin ve sorgulamasının bir diğer sebebi de, inanan insanın imanını kuvvetlendirecek, inanmayanı da doğruya ulaştıracak bir ihtiyaç olmasıdır.

⁴¹³ Ünverdi, *Dini Açıdan Taklit*, s. 146.

⁴¹⁴ Kur'an Al-i İmran 3/190.

⁴¹⁵ Kur'an Ra'd 13/4.

⁴¹⁶ Kur'an Bakara 2/242.

⁴¹⁷ Kur'an Talak 65/10.

⁴¹⁸ Kur'an Mülk 67/9-11.

Kur'an'daki Hz. İbrahim'in kavmi ile yaşadığı hadise bize göstermektedir ki Mü'min birey sorgulayan ve tahkiki imana ulaşan kişidir.

“Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi.

Ay'ı doğarken görünce de, "İşte Rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi.

Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca (kavmine dönüp), "Ey kavmim!" Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" dedi.

"Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim."⁴¹⁹

Bu ayetlerde takip edilen yol kişiyi Kur'an'ın ifadesiyle “kesin ilme”⁴²⁰ yani tahkiki imana götüren yoldur. Ayetlerde Hz. İbrahim Allah'tan başkasına tapanlara yaptığı sorgulama ile gittikleri yolun yanlışlığını göstermekte, kendi yolunun da hakikat olduğunu bildirerek imanını kuvvetlendirmektedir.

Bütün bunlar bize göstermektedir ki kişinin inancını sorgulamadan tahkiki imana ulaşma imkanı yoktur. İnanmak düşünmeyi ve akıl yürütmeyi gerektirir. Mü'min tefekkürü öteleyen, telkin ve taklide yaslanan kişi değildir.⁴²¹ Aksine Kur'an Mü'mini akıl yetilerini en iyi kullanan kişi olarak tarif eder. “Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.”⁴²²

3.1.2. Etkin Emr-i Bi'l Ma'ruf Nehy-i Ani'l Münker

Toplumun bireyi etkilemesi sosyolojik bir gerçek olmasına rağmen toplumların gelişmesi, gerilemesi ve değişmesi de bireylerin eliyle gerçekleşir. Bu bağlamda toplumsal değerleri belirleyen de yine o toplumun sahibi olan bireylerdir.⁴²³

⁴¹⁹ Kur'an En'am 6/76-79.

⁴²⁰ Kur'an En'am 6/75.

⁴²¹ Muammer Esen, “Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, (2011), 111-128

⁴²² Kur'an Zümer 39/18.

⁴²³ Mualla Selçuk, vd., *Kur'an ve Birey*, s. 148.

İnsanın özünde bir imtihan sırrı olarak cahillik, zalimlik, nankörlük, acelecilik, dünya sevgisi ve kibirlenme gibi birçok olumsuz özellik bulunmaktadır. “İnsan çok zalimdir, çok cahildir.”⁴²⁴ “İnsan çok aceleci (te zcanlı) yaratılmıştır.”⁴²⁵ “İnsan gerçekten pek nankördür.”⁴²⁶ “Hiç şüphesiz insan, çok katıdır.”⁴²⁷ “Nefisler kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır.”⁴²⁸ “İnsan zayıf yaratılmıştır.”⁴²⁹ Bütün bunlarla birlikte insanda özgür irade kabiliyeti de vardır. İnsan iradesiyle bu olumsuz yönlerini bastırıp inancının kendisine yüklediği güzel değerleri hayata geçirebilir. Bu sorumluluk insana yüklenen emanetin bir gereğidir.⁴³⁰

Kur’an Mü’min bireyi kendi değerlerini yaşamanın yanında, önemsemek ve korumakla da görevlendirmiştir. Bu sebeple değerlerinin unutulup gitmemesi için bunları tavsiye etmeyi ve gelecek zararların engellenmesi için de kötülüklerden sakındırmayı emretmiştir.⁴³¹ “Mü’minler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır.”⁴³²

Böyle bir uygulama Müslüman toplumun din özgürlüğünün zedelenmemesi⁴³³ ve öz benliğinin korunması için gereklidir. Mü’min çevresi tarafından biçimlendirilen değil, çevresini biçimlendiren kişidir. Allah’ın halifesi olan bir Mü’min, toplumun, tarihin ve çevresinin esiri olamaz.⁴³⁴ O kendisini nefsinin esaretinden kurtardığı gibi toplumu da kötülüklerden uzaklaştırarak imar eden kişidir.⁴³⁵

Bu ilahi sorumluluk toplumun düzeninin korunması, toplumda huzur-düzen ve barışın sağlanması, haksızlık-fitne ve fesadın önlenmesi için önemlidir. Bu ilkeye uyan bireylerin yaygın olduğu bir toplumda ahlak düzeni kolay kolay bozulmaz. Toplumsal birlik ve kardeşlik yaygınlaşır.⁴³⁶ Refah ve huzur seviyesi artar.⁴³⁷

⁴²⁴ Kur’an Ahzab 33/72.

⁴²⁵ Kur’an Enbiya 21/37.

⁴²⁶ Kur’an Adiyat 100/6.

⁴²⁷ Kur’an Adiyat 100/8.

⁴²⁸ Kur’an Nisa 4/128.

⁴²⁹ Kur’an Nisa 4/28.

⁴³⁰ Kur’an Mülk 67/2.

⁴³¹ Mualla Selçuk, vd., *Kur’an ve Birey*, s. 148.

⁴³² Kur’an Tevbe 9/112.

⁴³³ Mualla Selçuk, vd., *Kur’an ve Birey*, s. 151.

⁴³⁴ Şeriatı, *Toplumbilimi Üzerine*, s. 127.

⁴³⁵ Kur’an Hud 11/61.

⁴³⁶ Uysal, *Ahlaki Varlık Olarak İnsan*, s. 190.

Bu vazife yerine getirilmediğinde ise o toplumda vurdumduymazlık ve nemelazımcılık yaygınlaşır, iyiliklerin yerini kötülükler alır, insanlık fesada uğrar ve dini hayat zarar görür.⁴³⁸ Bu olduğu takdirde bütün insanlar sorumlu olur.⁴³⁹ Kur'an toplumun bu duruma düşmemesi için bazı insanların bu vazifeyi yapması gerektiğini söyler. Bunu yapacak olanlarda Mü'minlerdir. "Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."⁴⁴⁰

Kur'an'ın idealleştirdiği bu birey tipi, Avrupa'da ortaya çıkan toplumsal sorunlardan uzak kendi kabuğuna çekilmiş pasif birey anlayışından uzaktır. Kur'an'ın idealize ettiği Mü'min, toplumsal sorunlara duyarlı ve çevresini güzelleştirmekle sorumlu etkin bir bireydir.

3.1.3. Söz Ve Davranış Uyumuna Sahiptir

Mü'min iman eden iman ettikten sonra da çevresine güven veren kişidir. Öyleyse sadece iman etmek Mü'min olmak için yeterli değildir. İmanla beraber amel ve ahlakta gereklidir.⁴⁴¹

İslam ahlakının ortaya koyduğu ilkelerin en önemli özelliği de, doğruluk kavramı üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Doğruluk kavramı diğer ahlak ilkeleriyle de bağlantısı olan İslam'ın en önemli prensibidir. Bu sebeple İslam'ın bir diğer ismi de "sırat-ı müstakim (doğru yol)"dir.⁴⁴²

Doğruluk Kur'an'da "sıdk" ve "istikamet" kavramlarıyla ifade edilir. Özü, sözü ve davranışları bir olan insanlar da "sıddık" olarak isimlendirilir. İstikamette kişinin bu doğruluktan şaşmaması demektir.⁴⁴³ Mü'min her an kendisini görüp gözetten Allah'a inanan kişidir. Öyleyse özünde bu inanca sahip olan kişi daima yanlış yapmaktan kaçınmalıdır.⁴⁴⁴ Nitekim bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilir: "Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru

⁴³⁷ Erkan Perşembe, "Toplum ve Ahlak", *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Ahlak, Birey ve Toplum*, (Ed. Hüseyin Peker, Mustafa Kara), Üniversite, Samsun, 2015, s. 244.

⁴³⁸ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 255.

⁴³⁹ Elik, *Kur'an Işığında Farklı Konular Farklı Yorumlar*, s. 148.

⁴⁴⁰ Kur'an Al-i İmran 3/104.

⁴⁴¹ Mustafa Kara, "Kur'an ve Ahlak", *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Ahlak, Birey ve Toplum*, s. 31.

⁴⁴² Uysal, *Ahlaki Varlık Olarak İnsan*, s. 180.

⁴⁴³ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 249-250.

⁴⁴⁴ Uysal, *Ahlaki Varlık Olarak İnsan*, s. 182.

olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O yaptıklarınızı hakkıyla görür.”⁴⁴⁵

Bu sebeple kişi öncelikle Allah’a karşı verdiği sözü yerine getirmeli ve davranışlarını ona göre ayarlamalıdır. Çünkü bütün insanlar Allah’ın Rab olduğunu kendilerinin de kulu olduğunu beyan etmişler ve bir ahit yapmışlardır. İnanan Mü’min bireyler bu sözün gereği olarak Allah’ın emrettiklerini yapmalı nehyettiklerinden de kaçınmalıdır. Bu onların sıdk sıfatlarının bir gereğidir.⁴⁴⁶

Mü’min bireyin imanının bir gereği de dürüstlüktür. Söz ve davranışlarıyla insanlara örnek olması gereken Mü’minin söylem ve eylemi inançlarına ters düşmemelidir. Mü’min bir birey insanları aldatmaz, ikiyüzlü davranmaz.⁴⁴⁷ Aksi bir davranış toplumda güven duygusunu zedeler, huzuru bozar. Nitekim Kur’an inananları şu ayetlerle uyarmıştır:

“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?

Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.”⁴⁴⁸

Kişinin söz ve eylem farklılığı, kendi ilmini ve kendi inancını fiilen yalanlaması demektir. Böyle bir davranış karşı tarafta söylenen hususların kıymetsizleşmesine sebep olur.⁴⁴⁹ İnanan insan ile inanmayan arasında davranışsal bir fark kalmadığında da inancın bir değeri olmaz. Bu da mesajın yozlaşması gibi bir tehlikeye sebep olur.⁴⁵⁰

İnsanların Mü’min olması kötülüklerin ortadan kalkması için yeterli değildir. Dünyanın insanileşmesi ancak çalışan ve ödevlerini yerine getiren Mü’min bireylerle olacaktır.⁴⁵¹ Bu sebeple kişinin söz ve davranış uyumu kötülüklerin engellenmesi için birincil sebeptir. İkiyüzlü bir insanın topluma örnek olması düşünülemez.⁴⁵²

⁴⁴⁵ Kur’an Hud 11/112.

⁴⁴⁶ Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, s. 129.

⁴⁴⁷ Demirci, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s. 250.

⁴⁴⁸ Kur’an Saf 61/2-3.

⁴⁴⁹ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 230.

⁴⁵⁰ Elik, *İnsan Eksenli Din*, s. 67.

⁴⁵¹ Hanefi, *İslam Kültüründe İnsan ve Tarih Eleştirel Bir Bakış*, s. 93

⁴⁵² Kesler, *Kur’an’ı Kerim’de (Maun ve Kevser Surelerinde) İnsan Tipleri*, s. 127.

“(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”⁴⁵³

İnançlarla davranışların uyumsuzluğu bireylerde psikolojik ve sosyal çatışmalara sebep olur.⁴⁵⁴ Avrupa’da inancını kendi mahrem alanında yaşamaya mahkum edilen bireyler bu iç sıkıntıyı yaşamış ve toplumsal olarak huzursuz olmuşlardır. Bu sebeple Mü’min bireyin bu özelliği sosyal hayatın sigortasıdır.⁴⁵⁵

3.1.4. İsar Duygusuna Sahiptir

Cömertlik erdeminin en üst seviyesi sayılan isar, “*bir kimsenin, başka birinin yararını kendi yararına tercih etmesi, kendisinin ihtiyaç duyduğu bir şeyi muhtaç olan din kardeşine ikram etmesi anlamına gelen ahlaki bir fazilet*”tir.⁴⁵⁶

Bireyler arasında emniyetin ve iletişimin gerçekleşebilmesi için muhatabın anlaşılması önemlidir. Muhatapların birbirlerini tanınması ve anlaması sosyal münasebetlerde rahatlatıcı bir zemin oluşturur. Muhataba sempati ile davranıldığında emniyet, empati ile davranıldığında da anlayış gerçekleşir. İsar ise emniyet ve anlayışın ötesinde kardeşliği tesis eden bir husustur.⁴⁵⁷ İsar Mü’minin üstün bir özelliğidir.

“Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”⁴⁵⁸

Kur’an Mü’minin sahip olduğu bu özelliği cemiyetin birlik ve bütünlüğü, toplumun da sağlığı için önemsemiştir. Nasıl ki vücutta bir organda meydana gelen acıya diğer organlar ilgisiz kalmazsa Mü’min de ihtiyacı olan bir insana bigane

⁴⁵³ Kur’an Hud 11/114.

⁴⁵⁴ Sema Yılmaz, Mustafa Doğan Karacoşkun, “Dini Davranışlar ve İnançla İlişkisi”, *Din Psikolojisi*, (Ed. Mustafa Doğan Karacoşkun), Grafiker, Ankara, 2013, s. 142.

⁴⁵⁵ Akdoğan, *Sosyal Ahlak*, s. 338.

⁴⁵⁶ Mustafa Çağrı, “İsar”, *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşamın Ansiklopedisi*, Cilt: 2,(Ed. İbrahim Kafi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2006, s. 960.

⁴⁵⁷ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 225.

⁴⁵⁸ Kur’an Haşr 59/9.

olamaz. Zengin fakire, imkanı olan ihtiyacı olana, güçlü olan zayıf olana yardım etmelidir.⁴⁵⁹

“Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.

(Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah rızası için yediyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız."

Allah da onları o günün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir.”⁴⁶⁰

“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”⁴⁶¹

Seyyid Şerif Cürcani’ye göre Mü’minin sahip olduğu isar sadece yarar sağlayacak hususlarda başkasını kendine tercih etmek değildir. Bununla beraber kişinin zararı def etme konusunda da başkasını kendisinden önde tutmasıdır. Bu insanlığın ve kardeşliğin zirve noktasıdır.⁴⁶²

Avrupa’da ortaya çıkan birey anlayışında ise bireyler kutsal olandan uzaklaşmış, inancın denetiminden sıyrılmışlardır. Bu anlayışın hakim olduğu bir toplumda da dünyevileşme yaygınlık kazanmış, “Kendini Gerçekleştirme” düşüncesi kendini göstermeye dönüşmüş ve insanlarda egoizm ve bencillik artmıştır. Mü’minin sahip olduğu isar anlayışı ise insanlığa ait problemlerin çözümünde önemli bir yer tutmuştur.

3.1.5. Ahiret Bilinciyle Hareket Eder

Ahiret, dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan sonsuz hayattır. Mü’minin ahiret inancı varlık gayesi kadar önemli bir husustur. Ahiret inancı kişinin hayatına anlam kazandıran temel faktördür. Bu sebeple Kur’an ahiret inancını farklı şekillerde anlatım ve tabirlerle Mü’minin hayatına yerleştirmek

⁴⁵⁹ Durak Pasmaz, “Kur’an’da İsar Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, (2011), 77-104

⁴⁶⁰ Kur’an İnsan 76/8-11.

⁴⁶¹ Kur’an Al-i İmran 3/92.

⁴⁶² Pasmaz, “Kur’an’da İsar Kavramı”, s. 81.

ister.⁴⁶³ Mü'min için ahirete inanmak demek ilahi adalete inanmak demektir. Bu sebeple Mü'min yaptığı her bir davranışın hesabını vereceğini bilir ve ona göre hareket eder.⁴⁶⁴

"Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde, yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır."⁴⁶⁵

Bireylerin ahlak ve adalet anlayışlarının şekillenmesinde ahiret inancı önemlidir. Ahiret inancı olmayan kişi yaptığı eylemin adaletli veya ahlaki olup olmadığına kendisi karar verir ve bu kararda kişinin nefsi ve şahsi düşünceleri ön plandadır. Böyle bir durumda da kargaşanın olması kaçınılmazdır. Oysaki ahiret inancı olan bir birey, inancının kendine yüklediği sorumluluğa göre hareket eder ve son mahkemenin ahirette kurulacağını bilir.⁴⁶⁶ Bu sebeple de ne birisine haksızlık yapar ne de kendisine yapılan haksızlıktan ötürü büyük bir üzüntü duyar. Çünkü bilir ki ahirette herkes yaptığıının karşılığını alacaktır.

"Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!

Allah, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak, herkese kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır."⁴⁶⁷

Mü'minin sahip olduğu ahiret inancı ona insan onurunu muhafaza edecek bir takım yetileri de kazandırır. Bunları kısaca ifade edecek olursak:⁴⁶⁸

- Vicdan: Kişinin adaletli davranmasını sağlayan içsel bir kontrol mekanizmasıdır.

⁴⁶³ Diriliş günü, kıyamet günü, ceza ve mükafat günü, hesap günü, kavuşma günü, ebedilik günü, hasret ve pişmanlık günü, ahiret yurdu, toplanma günü isimleri örnek olarak zikredilebilir.

⁴⁶⁴ Ahmet Saim Kılavuz, "Ahiret", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (Ed. İbrahim Kafi Dönmez), Cilt: 1, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2006, s. 52-53

⁴⁶⁵ Kur'an Lokman 31/16.

⁴⁶⁶ Fazlur Rahman, *Ana konularıyla Kur'an*, s. 181

⁴⁶⁷ Kur'an Casiye 45/21-22.

⁴⁶⁸ Hatice Taş, *Ahirete İmanın İnsan Davranışlarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 52-78

“Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene ant olsun ki, nefsinin arındırıcı kurtuluşu ermiştir. Onu kötülüklerle gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.”⁴⁶⁹

- Takva: Kulun rabbinin azametinden ve ahiret gününün şiddetinden korkarak kulluk görevlerini yerine getirmesi ve günahlarından sakınması demektir.

“Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir.”⁴⁷⁰

- Sabır: Hayatta karşılaşılan her türlü acı, yoksulluk, haksızlık veya sıkıntıya karşı ahirete iman duygusuyla tahammül etmektir.

“(Ey Muhammed!) O halde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helak edilir.”⁴⁷¹

- Ümit: Kişinin yaratıcısına olan inanç, ihtimallerin tükendiği anda ayakta durmasını ve kaybetme korkusu yaşadığında tekrar ayağa kalkıp rabbine güvenmesini ifade eder.

“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör olur. Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, "Kötülükler benden gitti" diyecektir. Çünkü o şımarık ve böbürlenen biridir. Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir. İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.”⁴⁷²

- Tövbe: Kişinin ahiret inancı yaptığı hatadan dolayı pişman olmayı gerektirir. Pişmanlık duyup bu hatadan dönmek ve bir daha da yapmamak da tövbe etmek demektir. Kişinin hatasını bilip, pişmanlık duyması da bir erdemdir.

⁴⁶⁹ Kur'an Şems 91/7-10.

⁴⁷⁰ Kur'an Tevbe 9/44.

⁴⁷¹ Kur'an Ahkaf 46/35.

⁴⁷² Kur'an Hud 11/9-11.

“Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁴⁷³

Avrupa'nın seküler birey anlayışı kişinin hayatının bu dünya ile sınırlı olduğunu söyler. Bu da bireylerde yok olma korkusuna sebep olur. Oysaki insan yokluğu kabul etmek istemeyen bir varlıktır. Kur'an'ın Mü'min birey için ısrarla üzerinde durduğu ahiret inancı ise onu yok olma korkusundan kurtaracak ebedi bir hayatın müjdesidir.⁴⁷⁴

3.1.6. Toplumsal Gelişmeyi Sağlar

Toplumsal değişim bütün toplumlar için geçerli bir kavramdır. Değişip başkalaşmayan toplum yoktur. Sosyolojinin temel konularından olan bu realitenin kavramsal olarak tanımını yapacak olursak “*zaman içerisinde bir toplumda gözlenebilen ve toplumun sosyal teşkilatının yapısı veya fonksiyonlarını geçici olarak değil de sürekli ve köklü bir şekilde etkileyen ve toplumun tarihinin akışını değiştiren değişimdir.*”⁴⁷⁵

Değişme değer yüklü bir kavram değildir. Olumlu yönde ilerlerse toplumsal gelişmeye olumsuz bir tavır sergilerse de toplumsal çöküşe sebep olur. Bu sebeple toplumsal değişim genel bir hata olarak, toplumsal gelişme ve ilerleme ile karıştırılmamalıdır. Bununla beraber değişim bu kavramları da kapsamaktadır. Bir toplumda gelişmenin olabilmesi için olumlu yönde değişimlerin olması gerekir. Ekonomik anlamda refahın artması, orta sınıfın çoğalması, düşünen bireylerin etkinliği, kültürel seviyenin artması, diğergamlık duygusunun yaygınlaşması, gibi değişimler gelişme için ölçülerdir.⁴⁷⁶

Bu bilgiler ışığında öncelikle Mü'minin, bir inancı ve bu inancın getirdiği köklü yenilikleri kabullenmiş olması onun bireysel anlamda toplumsal değişime açık olduğunu gösterir. Bu değişimin şeklini öğrenebilmek için İslam'ın ortaya çıktığı topluma bakacak olursak, bedevilik kültürünün hakim olduğu, katı cemaat bağlarına

⁴⁷³ Kur'an Maide 5/39.

⁴⁷⁴ Fatma Pınar, “İslam Düşüncesinde Ahiret İnancının Temel Dayanakları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, (2016), 197-214

⁴⁷⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan, İstanbul, 2014, s. 363.

⁴⁷⁶ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, Der, İstanbul, 1995, s. 231-232.

sahip kabile toplumu iken, İslam’la birlikte bireyselliğin hakim olduğu bir şehir toplumuna dönüşmüştür. Bu da toplumsal değişimin gelişme yönünde olduğunu gösterir.⁴⁷⁷ Bu toplumsal dinamizmi sağlayan ve olumlu yönde değişimi gerçekleştiren faktörde dini heyecanı yüksek bireylerin varlığıdır.⁴⁷⁸

Burada şunu da hatırlatmalıyız ki oryantalistlerin, “İslam’ın ilk dönemlerinde sahip olduğu aktif ve değişimci yapısının zamanla durgun ve değişime kapalı bir hale dönüştüğü” iddiası⁴⁷⁹ doğruyu yansıtmaz. Nitekim Osmanlı kurulduğunda bir beylik iken geçirdiği değişimlerle beraber bir medeniyete dönüşmüş ve altı yüzyıl ayakta kalabilmiştir. Osmanlı hukukunun en temel prensiplerinden “zamanın değişimi ile hükümlerin değişimi inkar olunamaz” maddesi de oryantalistlerin bu iddiasını yalanlamaktadır.⁴⁸⁰

Oryantalistlerin İslam’ı kötülemek için kullandıkları bu argümanı kabul etmeyen Ubcini şöyle der:

*“Eğer din sözüyle, insan aklını egemenliği altına alan, insan düşüncesini ezerek, insan mantığını köleleştiren sırlar ve akideler bütünü kastediliyor ve bu tür bir inanç besleniyorsa, İslam böyle bir din değildir. Kur’an donmuş kaideler yerine her devrin ihtiyaçlarına cevap verecek ilkeler vermiştir. Arızaları Kur’an’da ve dinde değil, insanlarda ve teşkilatlarda aramalıdır.”*⁴⁸¹

Kur’an’da toplumun bir parçası olan bireyler iradesiz varlıklar olarak değil aksine toplumsal değişimlerin sebebi olan etkin özneler olarak ele alınmıştır.⁴⁸²

“Bir toplum kendilerinde bulunan (iyi davranışlar)ı değiştirmedikçe Allah onlara verdiği bir nimeti değiştirmez ve şüphesiz Allah hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir.”⁴⁸³

⁴⁷⁷ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Sentez, İstanbul, 2015, s. 195.

⁴⁷⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 533.

⁴⁷⁹ Celalettin Çelik, “Kur’an’da Toplumsal Değişme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Kur’an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*, (Ed. Mehmet Bayyigit), Yediveren, Konya, 2003, 119.

⁴⁸⁰ Kurt, *Din Sosyolojisi*, s. 202.

⁴⁸¹ Yümni Sezen, *İslam’ın Sosyolojik Yorumu*, İz, İstanbul, 2004, s. 383.

⁴⁸² Çelik, “Kur’an’da Toplumsal Değişme”, s. 135.

⁴⁸³ Kur’an Enfal 8/53.

Kur'an toplumsal değişme için şartlar meydana geldiğinde, Allah'ın zatının⁴⁸⁴ ve sünnetinin dışında her şey için değişimin kaçınılmaz olduğunu haber verir.⁴⁸⁵ Bu sebeple Mü'minlerin Allah'ın sünnetine göre hareket etmesini ister.⁴⁸⁶

“Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen Allah'ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın. Yeryüzünde dolaşp kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı? Oysa onlar kendilerinden daha da kuvvetli idiler. Ne göklerde ve ne de yerde Allah'ı aciz bırakacak hiçbir şey vardır. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir.”⁴⁸⁷

Batı'da ki modernitenin bireylerden istediği değişim bireysel özgürlükleri kısıtlamış ve bireyleri kişiliksizleştirmiştir. Bunun sebebi de değişimin genel olarak yukarıdan aşağıya doğru olmasıdır.⁴⁸⁸ Bununla beraber Kur'an'ın Mü'min bireyden istediği değişim hür iradesi ve tasarrufuyla gerçekleşecektir. Kur'an, bireyleri durağanlığa ve pasifliğe iten çarpık kadercilik anlayışını reddeder⁴⁸⁹ ve Mü'minleri yeryüzünün halifesi ilan ederek,⁴⁹⁰ yeryüzünü imar etmekten⁴⁹¹ yani toplumsal gelişmeyi sağlamaktan sorumlu tutar.

3.1.7. Toplumsal Birliği Sağlar

Toplumsal birlikten maksat herkesin aynı olması değildir. Buradaki birlik, benzerlik değil, yapı ve işlev konusudur. Kişilerin anlamlı bir şekilde bir araya gelebilmesi ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir. Bu anlamda sosyal bütünleşme farklılıkları önlemeye bir sebep değildir.⁴⁹²

⁴⁸⁴ Kur'an Rahman 55/26-27.

⁴⁸⁵ Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr, Ankara, 1994, s. 140.

⁴⁸⁶ Ejder Okunuş, “Kur'an'da Toplumsal Çöküş”, *Toplumsal Çöküş Teorileri*, (Ed. Ejder Okunmuş), İnsan, İstanbul, 2007, s. 238.

⁴⁸⁷ Kur'an Fatır 35/43-44

⁴⁸⁸ Çelik, “Kur'an'da Toplumsal Değişme”, s. 124.

⁴⁸⁹ Çelik, “Kur'an'da Toplumsal Değişme”, s. 133.

⁴⁹⁰ Kur'an Bakara 2/30.

⁴⁹¹ Kur'an Hud 11/61.

⁴⁹² Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, Anı, Ankara, 2009, s. 238.

Bu bütünleşmeyi sağlayacak olan temel faktör de normal ve dengeli bireylerin varlığıdır.⁴⁹³ Bireylere bu yetileri kazandıracak olan da kültürdür. Kültürün maddi unsurlarının yanında manevi unsurlarında ki ahenk yani “*bir mana etrafında toplanarak bir birlik meydana getirmek*” bütünleşmenin en uyumlu şeklini ortaya çıkartır.⁴⁹⁴

Kur’an’ın Mü’min bireye yüklediği bu vazife sadece bir millette, sosyal bir çevrede veya içinde bulunduğu grupta geçerli değildir. Aksine Kur’an Mü’min bireyi bütün insanlığa yönelterek ona evrensel bir sorumluluk yüklemektedir. Bu doğrultuda Kur’an insanları tevhid akidesi etrafında toplanmaya davet etmiştir.⁴⁹⁵

“De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz Müslümanlarız."⁴⁹⁶

Kur’an’ın Mü’minleri toplumsal bütünlüğe çağırırken yaptığı bir çağrı da insanlar arasındaki farklılıkların ayrılmaya ve kutuplaşmaya değil, tanışmaya sebep olduğu gerçeğidir.⁴⁹⁷

“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır.”⁴⁹⁸

Mü’minin toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir diğer özelliği de ibadetleridir. Birlikte kıldığı namaz, güven duygusunu; oruç, insanlar arasında eşitlik duygusunu; zekat, yardımlaşma duygusunu; hac ise Mü’minlerin bir aile olduğu duygusunu verir. Bu sebeple Mü’min inancı ve ibadetleri gereği hep diğer insanlarla bir olmak zorundadır. Bu anlayışın bir gereği olarak da İslam ahlakında bir Mü’minin

⁴⁹³ Fichter, *Sosyoloji Nedir*, s. 237.

⁴⁹⁴ Ali Coşkun, *Sevgi Sosyolojisi: Din Sosyolojisi ve Antropolojisi Yazıları*, Rağbet, İstanbul, 2012, s. 138.

⁴⁹⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 350.

⁴⁹⁶ Kur’an Al-i İmran 3/64.

⁴⁹⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 350.

⁴⁹⁸ Kur’an Hucurat 49/13.

kardeşine küsmesi hoş görülmemiştir.⁴⁹⁹ Mü'min küsen kişi değil, barıştıran bütünleştiren kişidir.

“Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”⁵⁰⁰

Kur'an'ın bu birleştirici ve bütünleştirici Mü'min birey anlayışına karşılık, hususileşen din anlayışının ürünü olan modern bireycilik, toplumsal bütünlüğü zedelediği ve kişileri yalnızlaştırdığı için eleştirilmiştir.⁵⁰¹

3.2.MÜNAFIK BİREY

Başka türlü gözükme anlamında ki nifak kelimesinden türeyen “münafık”, inanmadığı halde kendisini Mü'min gösteren kişidir. İman ile inkar arasında gidip gelen münafık kalbine şüphe hastalığı bulaşmış kimsedir.⁵⁰²

Münafık'ın sözlük anlamı ise yer altına girip gizlenen demektir. Sözlük anlamından da anlaşılacağı üzere münafık kendisi olamayan, başkası gibi davranmayı adet edinmiş bireysel varoluştan uzak kişidir. Toplumda böyle kişilerin varlığı büyük bir tehlikedir. Kur'an bu tip insanları inanmayan insanlardan daha tehlikeli görmüş ve bu insanların cehennem en alt tabakasında yer alacağını bildirmiştir.⁵⁰³

“Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcı da bulamazsın.”⁵⁰⁴

Bireysel varoluştan uzak, bu kişilerin özellikleri ise şunlardır:

3.2.1. İnatçı

Sözlükte uzaklaşmak, topluluktan ayrı durmak anlamlarına gelen inat “*kişinin bir görüş, inanç ve davranışı doğru olduğunu bilmesine rağmen reddetmesi, aykırı davranmakta direnmesi*” demektir.⁵⁰⁵

⁴⁹⁹ Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, s. 104-105.

⁵⁰⁰ Kur'an Hucurat 49/10.

⁵⁰¹ Luckman, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, s. 132-133.

⁵⁰² Kara, *Kur'an'da İnsan ve Davranışları*, s. 149-150.

⁵⁰³ Ahmet Saim Kılavuz, “Münafık”, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşamış Ansiklopedisi*, (Ed. İbrahim Kafi Dönmez), Cilt: 3, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2006, s. 1465.

⁵⁰⁴ Kur'an Nisa 4/145.

Kur'an'da geçen inat kavramları Kurtubi'nin tefsiriyle "gerçeği kabul edip ona teslim olmamakta direnen isyankar kişi" diye tarif edilir.⁵⁰⁶ İnat münafığın birinci özelliğidir. Münafık hakkı bildiği hatta içinde olduğu halde inat edip inanmaz ve bir takım menfaatlerden dolayı isyanı seçer. İnat özgür düşüncüyü ve özgür davranabilmeyi engelleyen psikolojik bir hastalıktır.

"Her inatçı zorba hüsrana uğradı. Hüsranın ardından da cehennem vardır. Orada kendisine irinli su içirilecektir."⁵⁰⁷

"Hayır, umduğu gibi olmayacak. Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı inatçıdır."⁵⁰⁸

3.2.2. Riyakar

Herhangi bir çıkarından dolayı inanan kişilerin yanında dindar bir kişilik görüntüsü vermeye riya denir. Bir kişilik bozukluğu olan riya tüm kalbi hastalıklarında temel sebebidir. Kur'an'ın "yazıklar olsun!"⁵⁰⁹ dediği bu kişileri Muhasibi münafıklarla irtibatlandırmaktadır. Ona göre münafıkların en belirgin vasfı riyakarlıktır.⁵¹⁰

"Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler."⁵¹¹

Münafık bireylere karşı dikkatli olmaya davet eden Kur'an, onların ibadetlerdeki davranış şekillerini haber vererek tanınmalarını ister. Bu sebeple sosyal yönleri öne çıkan namaz ve zekat ibadetlerindeki hal ve tavırlarını bildirir.⁵¹²

⁵⁰⁵ Mustafa Çağrı, "İnat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2000, 264-265

⁵⁰⁶ Çağrı, "İnat", 264-265.

⁵⁰⁷ Kur'an İbrahim 14/15-16.

⁵⁰⁸ Kur'an Müddessir 74/16.

⁵⁰⁹ Kur'an Maun 107/4.

⁵¹⁰ Tahsin Kula, "El- Muhasibi'ye Göre Riya'nın İnsanın Olumsuz Kişilik Yapılanmasına Etkisi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, (2017), 37-49

⁵¹¹ Kur'an Bakara 2/264.

⁵¹² Hasan Kurt, "Amel Bakımından Münafıkların Özellikleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, (2013), 51-64

“Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar.”⁵¹³

Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindedir (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip, iyiliği yasaklarlar, ellerini de sıkı tutarlar. Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu. Şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir.”⁵¹⁴

3.2.3. Kurnaz

Münafık görüşlerini muhatabına kabul ettirebilmek için her türlü rolü ustalıkla oynayabilen kişidir. Tartışma sanatını ustalıkla kullanan münafık, anlattıklarını üstün bir belağatla anlatır ve inandırıcı olabilmek için sürekli yemin eder. Kurnazlık pratik zekayı gerekli kılsa da münafıklara akıllı denilemez. Çünkü onların hakikati bildikleri halde yaptıkları her türlü kurnazlık sadece bir akıl oyunudur.⁵¹⁵

“Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!”⁵¹⁶

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o düşmanlıkta en amansız olandır. O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez. Ona "Allah'tan kork" denildiği zaman gururu onu daha da günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!”⁵¹⁷

⁵¹³ Kur'an Nisa 4/142.

⁵¹⁴ Kur'an Tevbe 9/67.

⁵¹⁵ Mevlüt Erten, “Akıl-Zeka Ayırımı Bağlamında Münafıkların Zihniyet Analizi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, (2013), 1-21

⁵¹⁶ Kur'an Münafikun 63/4.

⁵¹⁷ Kur'an Bakara 2/204-206.

3.2.4. Menfaatçi ve Egoist

Münafıkların iman ediyor gibi gözükmelerinin sebebi bir menfaat beklentisidir. Nitekim münafık tiplerin ortaya çıktığı tarih ganimetlerin elde edilmeye başlandığı Medine dönemidir. Menfaatçiliğin bir sonucu da egoistliktir. Mü'min birey isar duygusuyla kardeşini düşünürken münafık her türlü menfaatle egosunu tatmin etmeye çalışır.⁵¹⁸

“Fakat Allah lütuf ve kereminden onlara verince, onda cimrilik ettiler ve yüz çevirerek dönüp gittiler. Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri için o da kalplerine, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar (sürecek) bir nifak soktu.”⁵¹⁹

3.2.5. İkiyüzlü

Kişinin sahip olmadığı duygu ve düşüncelerle hareket etmesi demektir. İkiyüzlülük bireyi çelişki ve ikileme götürür. Bildiğini yaşayamayan insan hiçbir zaman gerçek saadet ve huzuru tadamaz. Ufak menfaatler uğruna başlayan ikiyüzlülük zamanla sıradanlaşır ve hayatın bütünü kuşatan bir hastalığa dönüşür. Bu hastalığa yakalanan insanda hiçbir zaman mükemmel anlamda insanlığı yaşayamaz. Çünkü ikiyüzlülük beraberinde kişiye yalan, iftira, gösteriş gibi olumsuz becerileri de kazandırır.⁵²⁰

“İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler.”⁵²¹

“İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler de vardır. Bunlar Allah'ı ve Mü'minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir. Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır.”⁵²²

⁵¹⁸ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 277.

⁵¹⁹ Kur'an Tevbe 9/77.

⁵²⁰ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 278.

⁵²¹ Kur'an Bakara 2/14.

⁵²² Kur'an Bakara 2/8-10.

3.2.6. Toplumsal Düzeni Bozar

Münafıklar toplumu ıslah etme adı altında insanlara güzel sözlerle etkili olurlar ve insanları yönetme gibi bir takım imkanlarda elde ederler. Fakat bu imkanları elde edince gerçek yüzlerini gösterirler ve her türlü hileye başvurarak toplumda bozgunculuk çıkartırlar.

Sureti haktan gözükep batıla hizmet eden ve bütün kötü huyları üzerinde toplamış olan bu münafık birey tipi İslam tarihi boyunca Müslümanlar için en büyük imtihan olmuştur. Münafıklar İslam toplumunun içinde yaşamış her türlü imkanı elde etmişler ama o toplumun düşmanlarıyla hareket etmekten de vazgeçmemişlerdir. Düşmanların içeride ki ajanları gibi hareket eden münafıklar işgal ettikleri makamları da onların hizmetine kullanmışlardır.⁵²³

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o düşmanlıkta en amansız olandır.”⁵²⁴

“O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez.”⁵²⁵

“Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve Mü'minleri aldatırlar.”⁵²⁶

“Bunlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz!" derler.”⁵²⁷

“İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir.”⁵²⁸

“Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.”⁵²⁹

⁵²³ İbrahim Halil Erdoğan, “Geçmişten Günümüze Münafıkların Değişmeyen Karakteri (Kur'an-ı Kerim'deki Nitelikler), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 16, (2018), 175-204

⁵²⁴ Kur'an Bakara 2/204.

⁵²⁵ Kur'an Bakara 2/205.

⁵²⁶ Kur'an Bakara 2/9.

⁵²⁷ Kur'an Bakara 2/11.

⁵²⁸ Kur'an Bakara 2/12.

⁵²⁹ Kur'an Bakara 2/15.

3.2.7. Toplumsal Birliği Bozar

Genelde insanlar özelde de İslam toplumu için en tehlikeli düşman olan münafıklar, yaşayış biçimine getirdikleri ikiyüzlülük ve hilekarlığı, insanlarla iletişimlerinde de kullanırlar ve inanan bireylerin doğru diye kabul ettiği şeylere şüphe karıştırmaya, safi niyetlerini bozmaya, onları yanıltmaya çalışırlar.

Dini, çıkarları uğrunda fonksiyonel olarak kullanan⁵³⁰ bu insanlara karşı uyanık olmalı, gelen haberleri araştırıp kabul etmeli, sui zandan kaçınmalı, gıybet ve iftira gibi hastalıklar engellenmelidir.

“Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindedir (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip, iyiliği yasaklarlar, şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir.”⁵³¹

“Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, "Allah ve Resülü bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar" diyorlardı.”⁵³²

“O zaman münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar, (sizin için), «Bunları, dinleri aldatmış» diyorlardı. Halbuki kim Allah'a dayanırsa, bilsin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir. (Kendisine güveneni üstün ve galip kılacak O'dur. Yoksa orduların sayı ve tehzat üstünlüğü değildir).”⁵³³

3.3.KAFİR BİREY

Sözlük anlamı olarak küfr; örtmek, gizlemek, nankörlük etmek demektir. İslam terimi olaraksa “Hz. Muhamed'in Allah'tan alıp tebliğ ettiği hususlara inanmamaktır. Kendisine verilen sayısız nimete karşı nankörlük edip, vicdanındaki inanma yeteneğini örten kimseye verilen isim de kafirdir. Kafirin işlediği eylemse küfürdür. Küfür, varlığın yaratıcısını tanımamak, emirlerine uymamak, ubudiyetini kabul etmeyip kibirli davranmaktır.”⁵³⁴

Kur'an'ın, kafir bireylerin özelliklerinde dikkat çeken husus, bu kişilerin inanç ilkelerine karşı göstermiş oldukları olumsuz davranışların ve bu davranışları

⁵³⁰ Aslan Karaoğlan, “ Kur'an'da Anlatılan Münafık Tipolojisinin En Belirgin Karakteristik Özellikleri (Nisa 142-143. Ayetleri Örneği)”, *Eskiyeni*, Sayı: 38, (2019), 45-76

⁵³¹ Kur'an 9/67.

⁵³² Kur'an Ahzab 33/12.

⁵³³ Kur'an Enfal 8/49.

⁵³⁴ Kara, *Kur'an'da İnsan ve Davranışları*, s. 148.

sürekli yapmalarının kendilerini şartlandığıdır. Bu birey için büyük bir tehlikedir. Çünkü inkara şartlanmış bireyin bir daha doğru ve güzel olanı yapması imkansız hale gelir.⁵³⁵

“Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.”⁵³⁶

“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır.”⁵³⁷

3.3.1. Ata Dinini Kabul Ederler (Taklidi)

İnsan bir toplum içerisinde yaşar ve o toplumdan etkilenir. Bu sosyolojik bir vakıadır. Aynı zamanda insan tarihi bağlarından da kopuk değildir. Kişinin geçmişi ile toplumun geçmişi arasında sıkı bir bağ vardır. İnsan kişiliğini ve geleceğini bu bağlarla kurar. Fakat bu demek değildir ki toplumların bireylere aktardığı bütün miraslar onlar için faydalı. Bilakis toplumların faydalı gelenek damarları olduğu gibi kişileri yalnızca sürükleyen adet ve düşünceleri de vardır.⁵³⁸

Bu sebeple bireylerin yaptığı davranışları gelenekle temellendirmesi doğru değildir. Nitekim Allah insana akıl ve özgür irade vermiş ve düşünmesini istemiştir. Bununla birlikte bireyi aklıyla da tek başına bırakmamış vahiyle desteklemiştir. O zaman kişinin düşüncelerini “biz atalarımızı böylece bulduk” diyerek taklit etmesi mantıksızdır. Kişi akıl ve iradesini kullanmak zorundadır. Zaten iman da bu ikisinin aktif sonucudur.⁵³⁹

“Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıkları: Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız, derlerdi.

⁵³⁵ Mustafa Doğan Karacoşkun, “Dini Kişilik”, *Din Psikolojisi: El Kitabı*, (Ed. Mustafa Doğan Karacoşkun), Grafiker, Ankara, 2013, s. 202.

⁵³⁶ Kur’an Bakara 2/6.

⁵³⁷ Kur’an Bakara 2/7.

⁵³⁸ İbrahim Yıldız, “Kur’an’ı Kerim’de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 26, (2015), 175-216

⁵³⁹ Mustafa Ünverdi, “Klasik İslam Geleneğinde Taklidi İmanın Değeri”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, (2012), 221-254

Ben size, babalarımızı üzerinde bulduğunuz (din)den daha doğrusunu getirmişsem (yine mi bana uymazsınız)? deyince, dediler ki: Doğrusu biz sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz.”⁵⁴⁰

“Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tattmışlardı. De ki: "Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.”⁵⁴¹

3.3.2. Sapkın

Bir toplumun veya bir dinin onaylamadığı davranışlara “sapkın” davranışlar denilir. Birey sosyal hayatında bunlardan uzak durması gerekir. Çünkü toplumun normlarına aykırı hareket etme dışlanmaya sebep olur, iletişimi imkansız hale getirir.

Sapkınlık kişinin bu normlara aykırı hareket etmesi demektir. Bu normlar sağlık, eğitim, din, hukuk, kültür olmak üzere hayatın her alanında. Bireyin çiğnememesi gereken bu sosyal normları belirleyende bir takım süreçler ve değerler vardır.⁵⁴² Bunun başında da din gelir. Kur'an da kafirler ahiret duyguları olmadığı için bu normları dikkate almayıp her türlü sapkınlığı yapmaktan uzak durmayan bireyler olarak anlatılır.

“Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve onun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.”⁵⁴³

“Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkar etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç

⁵⁴⁰ Kur'an Zuhuruf 43/24.

⁵⁴¹ Kur'an En'am 6/148.

⁵⁴² Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji*, Usak, Ankara, 2009, s. 117-119.

⁵⁴³ Kur'an Nisa 4/14.

yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler.”⁵⁴⁴

3.3.3. Kibirli

Kibir birçok olumsuz davranışın kökü olan, kendini yeterli görme duygusuyla başlayıp, herkesten üstün olduğunu düşünmeye varan bir davranış şeklidir. Dini anlamda ise kibir bireyin elinde bulunan nimetlerin asıl sahibini, yani Rabbini bilmemesi demektir.⁵⁴⁵

Kur’an’da kafirlerin küfrünün sebebi olarak kibir gösterilir. Kibirlerinin tezahürlerinin ise böbürlenme, şımarma, gururlanma ve kendini müstağni görme şeklinde olduğu haber verilir.⁵⁴⁶

“Kârûn, "Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir" dedi. O, Allah'ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helak etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz (Çünkü Allah hepsini bilir).”⁵⁴⁷

“Sizin ilahınız tek bir ilahtır. Ahirete inanmayanların kalpleri bunu inkâr etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar. Şüphe yok ki Allah, onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları hiç sevmez.”⁵⁴⁸

“Derken kendine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: "Bunun sonsuza değin yok olacağını sanmıyorum."

Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: "Seni topraktan, sonra bir damla döl suyundan yaratan, sonra da seni (eksiksiz) bir insan şeklinde düzenleyen Allah'ı inkâr mı ediyorsun? Bağına girdiğinde ‘Mâşallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır' deseydin ya!.."

⁵⁴⁴ Kur’an Bakara 2/217.

⁵⁴⁵ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 348.

⁵⁴⁶ Abdusselam Altay, *Kur’an’ı Kerim’de Toplumsal Tipolojiler*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 65-66.

⁵⁴⁷ Kur’an Kasas 28/78.

⁵⁴⁸ Kur’an Nahl 16/22-23.

Derken bütün serveti helak edildi. (Yıkılmış) çardakları üzerine çökmüş haldeki bağına yaptığı harcamalar karşısında ellerini ovuşturuyor ve şöyle diyordu: "Keşke Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım..."⁵⁴⁹

3.3.4. Saldırgan

Saldırganlık dürtüsü, düşmanlık beslenen kişi veya değerlere karşı eziyet verme amacıyla ortaya çıkar. İnsan yaratılış itibarıyla çok zalim ve çok cahildir. Fakat insana verilen irade ve bu iradeye doğru yolu gösteren din, insanı denetler ve kontrol eder. İnsan böyle manevi bir sistemle denetlenmedikçe sürekli nefsi isteklerini tatmin etmeye çalışan bir varlık haline gelir.⁵⁵⁰

Kur'an saldırganlığın zulüm olduğunu, zulmün sebebinin de kibir olduğunu haber verir. Kafirlerin saldırganlıklarının bir diğer sebebi de inanan insanların düşüncelerine tahammüllerinin olmamasıdır. Bu sebeple kafirler inanan bireylere karşı her türlü zulmü yapabilirler.⁵⁵¹ Oysaki din inananlara inanmama özgürlüğünü verirken kafirler inanç özgürlüğüne tahammül edemezler.

"Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri, küçük görülüp ezilen inananlara, "Siz, Salih'in, Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu (sahiden) biliyor musunuz?" dediler. Onlar da, "Biz şüphesiz onunla gönderilene inananlarız" dediler."⁵⁵²

"Allah bize yollarımızı dosdoğru göstermişken, biz ne diye ona tevekkül etmeyelim? Bize yaptığınız eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.

İnkâr edenler peygamberlerine, "Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize dönersiniz" dediler. Rableri de onlara şöyle vahyetti: "Biz zalimleri mutlaka yok edeceğiz."

"Onlardan sonra sizi elbette o yere yerleştireceğiz. Bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimseler içindir."

⁵⁴⁹ Kur'an Kehf 18/35-42.

⁵⁵⁰ Veli Çayır, *Kur'an Kıssalarında İnsan Tipleri*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2015, s. 212.

⁵⁵¹ Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan, İstanbul, 2015, s. 150.

⁵⁵² Kur'an A'raf 7/75.

Peygamberler Allah'tan yardım istediler ve her inatçı zorba hüsrana uğradı.⁵⁵³

3.3.5. Asabiyet Duygusuna Sahip

Peygamber efendimizin tanımıyla asabiyet “bir kimsenin haksız olmasına rağmen, kendi kavmine arka çıkmasıdır.” Kur’an asabiyeti yasaklamış ve asabiyet zihniyetini oluşturacak her türlü soy üstünlüğü, kabilecilik ve kavmiyet davalarını reddetmiş adaletin herkes için değişmez olduğunu bildirmiş, asabiyetten kaynaklanan düşmanlıkları ateş çukuruna benzetmiştir.⁵⁵⁴

Kur’an’da Mü’minler inançlarından dolayı kardeştir ve bu hakikatin üstünde bir değerleri yoktur. Kafirler ise cahiliyedeki taassupları ile hareket eden kişilerdir.

“Hani inkar edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zâten onlar buna lâıyk ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”⁵⁵⁵

“Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı.”⁵⁵⁶

“Ey iman edenler! Bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.”⁵⁵⁷

3.3.6. Toplumsal Baskıyla Hareket Eder

Toplumsal değerler bireylerin hedeflerini belirlediği gibi sonuçlarını değerlendirmesine de yarayan ölçek görevi görürler. Değerlerin diğer bir fonksiyonu da bireylerin toplum tarafından yargılanmasını sağlayan ölçülerdir. Bu anlamda

⁵⁵³ Kur’an İbrahim 14/12-15.

⁵⁵⁴ Mustafa Çağrı, “Asabiyet”, *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Cilt: 1,(Ed. İbrahim Kafi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2006, s. 160.

⁵⁵⁵ Kur’an Feth 48/26.

⁵⁵⁶ Kur’an Tekasür 10/1-2.

⁵⁵⁷ Kur’an Maide 5/2.

değerler bireye çevresinin gözünde ki değerini göstermesi yönüyle birer araç, bireylerin yaşantılarını etkilemesiyle de birer amaçtır.⁵⁵⁸

Bireylerin yaşantısını bu denli etkileyen ve onları yığın olmaktan kurtarıp, birlik olmaya götüren toplumsal değerlerin ortaya çıkışını sağlayanda yine o toplumun bireyleridir. Bu sebeple birey toplumsal hayatın ve değişimin kaynağıdır.⁵⁵⁹

Durhheim'a göre "Bu davranış ve düşünce tipleri, yalnızca bireyin dışında olmakla kalmaz, sahip oldukları buyurucu ve zorlayıcı bir güç sayesinde, istesin istemesin, ona kendilerini kabul ettirirler." Bununla birlikte bireysel farklılıklar, arayışlar değişimin ana dinamiği olurlar.⁵⁶⁰

Kur'an, kafirlerin bu toplumsal yapının baskısı altında kaldığını ve bireysel var oluşlarını ortaya koyamayarak doğru veya yanlış demeden toplumun baskılayıcı değerlerine göre hareket ettiklerini bildirir. Bu anlamda Kur'an kafirlerin inanmama sebeplerinden birisi olarak da "acaba ne derler ?" düşüncesini gösterir. Bu düşünceyle hareket eden birisi o günün toplumunda yaygın olan kölelerle aynı grup içerisinde bulunmak istemeyecektir.

"Dediler ki: "Sana hep aşağılık kimseler uymuş iken, biz hiç sana inanır mıyız."⁵⁶¹

3.3.7. Toplumsal Çatışmaya Sebep Olur

Çatışma, hem iki birey arasında hem de sosyal gruplar arasında çekişmeleri, anlaşmazlıkları ve gerilimleri içeren mücadelelerdir. İnsanın olduğu yerde çatışma kaçınılmazdır. Bu sebeple çatışma istenmeyen ve önlenmesi gereken bir olgu olsa da insanlık tarihi kadar eskidir.⁵⁶²

Kur'an inanan insanların kötü davranışlardan uzaklaşarak Allah'ın istediği gibi yaşamalarını beklemektedir. Bununla birlikte Mü'minin bir diğer görevi de

⁵⁵⁸ Mehmet Yazıcı, "Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, (2014), 209-223

⁵⁵⁹ Yazıcı, "Değerler Ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri", s. 215.

⁵⁶⁰ Yazıcı, "Değerler Ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri", s. 216.

⁵⁶¹ Kur'an Şuara 26/111.

⁵⁶² Anthony Giddens, Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Ali Esgin), Phoenix, Ankara, 2018, s. 379-380.

haksızlıktan uzak eşit bir dünya kurmaktır.⁵⁶³ Mü'min bireyin gerçekleştireceği bu hedef kafirlerin bir takım çıkarlarına ters düşmektedir. Buda Mü'min istemese de çatışmaya sebep olmaktadır.⁵⁶⁴ Bu sebeple Kur'an farklılıklara tahammülü olmayan ve isminin gereği olarak güzellikleri örtmek isteyen kafiri çatışmanın sebebi olarak gösterir ve çatışmaya sebep olan kibir, cehalet, kendine güvenme gibi davranışlarına dikkat çeker.

“Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık.”⁵⁶⁵

“Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini (Kur'an'ı) inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.”⁵⁶⁶

“Allah'ın nûrunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nûrunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.”⁵⁶⁷

“Sonra kıyamet gününde (Allah), onları rezil eder ve der ki: «Kendileri hakkında (Mü'minlere) düşman kesildiğiniz ortaklarım nerede?» Kendilerine ilim verilmiş olanlar derler ki: «Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük kâfirleredir.»⁵⁶⁸

⁵⁶³ Kur'an Hud 11/61.

⁵⁶⁴ Mustafa Sarmış, “Kur'an'da Toplumsal Çatışma”, *Mütefekkir: Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, (2014), 123-151

⁵⁶⁵ Kur'an Nisa 4/37.

⁵⁶⁶ Kur'an Bakara 2/90.

⁵⁶⁷ Kur'an Tevbe 9/32.

⁵⁶⁸ Kur'an Nahl 16/27.

SONUÇ

Batı terminolojisinde ifade edilen birey ile Kur'an'ın ifade ettiği birey arasında tespit ettiğimiz temel farklılık, Kur'an'daki birey için din, onun varlığının ayrılmaz parçası ve bireyliğini sağlayan temel faktör iken; Batı'daki birey anlayışın da dinin en iyi ihtimalle kişinin kendi mahrem alanında yaşanacak bir olgu olarak görülüp bireyin ve toplumun özgürlüğünü engellediği algısıdır.

Modern dönemde ortaya çıkan birey ve bireycilik düşüncesi insanların hayata ve dine karşı bakış açılarını değiştirmiş bir fenomendir. Bireyin özgürlüğünü ve saygınlığını, toplumun denetleyici baskı vasıtalarına karşı korumayı kendine amaç edinen bireycilik genel olarak dini kişinin bireysel varoluşuna engel olarak görmüş bu sebeple dini dışlamış ve Weber'in tespiti ile birey için aşamalı olarak seküler bir dünya oluşturmuştur.

Oysaki Kur'an için din insanların varlık sebebi ve insanın, insanlık onurunu koruyan temel gayedir. Din olmadan Allah'ın kanunlarına ve insanların birbirlerine saygısı kalmaz. İnsanın yüce bir kuvvete hürmetle bağlanmadığı ve ondan korkmadığı bir nizam ayakta duramaz. Kur'an için din kişileri olumsuz davranışlardan ve cezayı gerektirecek hususlardan koruyan kontrol mekanizmasıdır.

Bu farklılığın bireyler üzerindeki etkisi bakımından değerlendirildiğinde ise vardığımız sonuç; bireysel varoluşun, anlam dünyasını ancak aşkın bir "Dünya Görüşü"yle elde edebileceği gerçeğidir. Dünya görüşü, kişiye nedensellik ve amaç kategorileri sunan bir anlam sistemidir. Modern insanın tanrıyı öldürüp bunların yerine kendi tarihini, kendi ruhunu ve kendi varlığını putlaştırması kişiye özgürlüğünü kazandırmamıştır. Aksine bireyi, bitip tükenmek bilmeyen bir anlam arayışına teslim etmiştir.

Bireyciliğin, bireyleri pasifliğe ve ezilmeye mahkum eden kader anlayışını reddedip insanları yaptıkları eylemlerden sorumlu tutması Kur'an'ın'da temel sorundur. Bu bağlamda sorumluluk fikri ortak payda olarak değerlendirilebilir.

Kur'an insana isimlerin öğretildiğini, yani akledebilme ve bilgiye ulaşabilme kabiliyetinin verildiğini bununla beraber özgür iradeye de sahip olduğunu haber verir. Bu imkanlar bile insanın sorumlu olmasına yetecekken birde doğruya giden yolun gösterilmesi insanın mazeret üretmesini engelleyecek hususlardır. Öyleyse kendi akibetini kendi belirleyen birey sorumludur.

Ancak burada şu farklılığın da belirtilmesi gerekir ki, bireyciliğin ifade ettiği sorumluluk, pozitif hukuk kurallarından ibaret olan sorumluluktur. Bu sorumluluk bireyi kamusal alanda yanlış yapmaktan korusa da insan hayatı kamusal hayattan ibaret değildir. İnsan diğer insanlarla birçok ilişki biçimi yaşayan bir varlıktır. Bu ilişkilerde asıl olan da ahlak kurallarıdır. Ahlak kurallarını belirleyen ve kişiye bu kuralları uymaya yönlendiren temel faktörde dindir. Yani bireyciliğin sorumluluk öğretisi kişileri pasiflikten kurtarması yönüyle olumlu olarak değerlendirilebilecekken kişilere ahlaki bir değer katmadığı için de eleştirilmiştir.

Modern bireyciliğe getirilen bir diğer eleştiri de, toplumun, bireyin zihninde soyutlaşmasına sebep olmasıdır. Toplumunu yaşamayan ve toplumu kabul etmeyen modern insan toplumu acayip bir olay olarak gördü ve böylece toplum gerçekliğini ve anlamını yitirdi. Oysaki modern insan özgürlük hayaliyle yola çıkmıştı. Geline durumda toplumdan uzak bir hayat yaşayan insan, yalnızlaştı ve kendi kendisini, kendi dünyasına mahkum etti.

Bireyi bu duruma düşüren temel sebep de, varlık ve oluşun boş ve saçma olarak görülmesidir. Bu olduğu takdirde diğer sıkıntılarda onu takip edecektir. Bu sebeple Bireycilik akımının dini dışlaması ve değerleri görmezden gelmesi güzel hedeflerle çıktığı yolu eleştirilebilir hale getirmiştir. Çünkü insan kendine özgü özellikleri ve değerleri ile mutlu olan bir varlıktır.

Kur'an'ın sınırları içindeki bireye bakacak olursak, Batı'daki bireycilik özgürlük ve akılcılık hedefleriyle bireyi heva ve hevesine tabi kılarken; Kur'an bunun aksine kişinin nefesine hakim olamamasını zulüm, heva ve heveslerine tabi olmasını da kölelik olarak nitelendirmiştir. Nitekim Hz. Adem ile Hz. Havva'nın cennetten dünyaya sürgün edilmesini anlatan ayetlerde Allah'ı Teala cennette bütün nimetlerden istifade edebileceklerini bununla beraber bir tane ağaca yaklaşmalarını söyler. Eğer yaklaşırlarsa zalimlerden olacaklarını bildirir. Ama şeytan onları kandırır ve o uyulması gereken kural ihlal edilir. Ve Hz. Adem ve Hz.

Havva yaptıkları yanlışın farkına varırlar ve “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.” diyerek pişman olurlar. Yine Hz. Musa’nın bir kıptiyi yanlışlıkla öldürmesinden sonra “Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim.” demesi göstermektedir ki kişinin bir kurala tabi olmadan istediği şekilde hareket etmesi, sonucunda hem kendisini hem de çevresini olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Bu ayetlerde tespit ettiğimiz bir diğer hususta kişi özgür iradesiyle yanlış bir eylemde bulunsa bile inandığı değerlerin o kişiye pişmanlık hissi yaşatıp yaptığı eylemden dönebilme yeteneğini kazandıracak olmasıdır. Kur’an’da tövbe diye isimlendirilen bu davranış şeklinin bireye ve topluma birçok faydası vardır. Tövbe öncelikle bireye psikolojik bir rahatlama kazandırır. İkinci olarak bireyin aynı hatayı tekrar etmemesini sağlar. Üçüncü olarak bu hatayı telafi edebilme gayretiyle bireyleri iyi davranışlara yönlendirir. Toplumsal olaraksa, kişilere karşı yapılan yanlış eylemlerde, haklıya hakkını teslim etme şartı toplumda adalet duygusunun yaygınlaşmasına sebep olur.

Kur’an birey için gayri ahlaki yerleşik kültürü, geleneği, doğmaları reddetmiş; bireylerin eleştiri ve sorgulama yetilerini etkin bir şekilde kullanmalarını istemiştir. Bu doğrultuda körü körüne atalarının dinine tabi olmalarını eleştirmiş ve kişilerin geleneklerini yaptıkları yanlış eylemlere mazeret olarak sunmalarını kabul etmemiştir.

Kur’an’ın birey anlayışı için tespit ettiğimiz bir diğer konu da Batı’daki bireycilik anlayışı bireyleri yalnızlığa ve kendi mahrem alanına yönlendirip benmerkezci bir varlık haline getirirken, Kur’anın bireyi sosyalleşmeye ve “bizi” düşünebilmeye sevk etmesidir. Nitekim Kur’an’da bireyden istenilen namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetler bireyin sosyal bir hayat yaşamasını gerektirirken, ideal birey olarak sunulan Mü’minlerin özelliklerinin anlatıldığı ayetlerde de Mü’minlerin salih amel işleyen kişiler olduğu haber verilir. Salih amel ise cemiyet için faydalı ve güzel eylemlerdir. Yani kişinin ben duygusunu aşıp bizi düşünebilmesidir. Bu doğrultuda Mü’min bireyin sahip olduğu isar duygusu da Kur’an’daki birey olgusunun bencillikten ne kadar uzak olduğunu gösteren bir kriterdir.

Kur’an’daki birey sosyalleşmeyi sağladığı gibi sosyal gelişmeyi de sağlamakla görevlidir. Çünkü Kur’an’da birey Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak nitelendirilmiştir. O yeryüzünü imar etmekle mes’uldür. O bunu yapabilecek bilgi ve

kapasiteye sahiptir. Onun bu ideali gerçekleştirmesi için bütün kainat emrine verilmiş, iktisadi gelişmeyi sağlaması için kurallar konulmuş, sosyal adaleti sağlamak için yükümlülükler getirilmiştir.

Kur'an'ın bireyler için emrettiği zekat iktisadi gelişmenin katlanarak artmasını gerektiren bir ibadettir. Zekat malın kırkta birinin yoksullara verilmesini gerektiren bir ibadettir. Her yıl malının kırkta birini veren kişi elindeki sermayenin tükeneceğini bilir ve bu duruma düşmemek için yatırım yapar, yoksullara iş imkanı sağlar, parayı piyasaya sürer. Yine aynı şekilde zenginin malından kırkta bir oranında fakire giden mal zengin ile fakir arasındaki farkın kapanmasına sebep olur. Sosyal gelişmenin bir şartı olan orta tabaka çoğalır ve sosyal adalet sağlanır.

Kur'an'ın bireyler için sosyal adaleti sağlayacak bir ilkesi de eşitlik ilkesidir. Kur'an'da ki bireyler renk, ırk, kabile ayrımı yapmadan eşittir. Bireyler arasında ki üstünlük ancak Allah'a yakınlık ile mümkün olan bir durumdur. Bu da sosyal alanda etkisi olan bir durumdan ziyade kişinin manevi hayatını ilgilendiren bir husustur.

Eşitlik denilince akla gelen bir diğer hususta kadın erkek eşitliğidir. Kur'an bu hususta kadınla erkeğin dini anlamda eşit olduğunu belirtmiş ve her ikisine de fitratlarına uygun olacak şekilde birtakım görevler yükleyerek birbirlerinin farklılıklarına saygı duymalarını istemiştir.

Bu bilgiler ışığında vardığımız noktada şunları söyleyebiliriz ki; Kur'an bir davetse insan da bu davete icabet etmesi beklenen özgür bir bireydir. İcabet edip etmemek, kanunlarını uygulayıp uygulamamak kendi elindedir. Kur'an'daki birey, düşünen, sorgulayan, eleştiren, bilgi edinen, bilgisini aktif bir şekilde kullanan sorumlu bir bireydir.

“Mü'min”, “münafık” ve “kafir” birey tipleri ile Batı'lı anlamdaki “birey” anlayışının değerlendirmesini yapacak olursak söz konusu üç Kur'ani bireyden Mü'min ve kafir özgür düşünebilme ve bireysel isteğiyle hareket edip kendini gerçekleştirebilme kriterlerine göre Batı'lı anlamdaki bireyle uyuşmakta iken münafık tipleri ise “birey” kavramına en uzak tip olarak gözükmektedir.

Mü'minin sorgulayıcı yapısı onun özgür bir düşünceye sahip olduğunu, etkin bir karaktere sahip olması da kendini gerçekleştirip bireysel hareket edebildiğini göstermektedir. Mü'min birey toplumsal şartlara ve kriterlere göre değil inancının

gereklerine göre hareket eden kişidir. Mü'minin sahip olduğu bu özellikler onun özgür düşünce ve bireysel varoluş anlamında "birey" kavramına en yakın tip olduğunu göstermektedir.

Kafir de özgür düşüncesiyle inanmamayı tercih edip küfrünün devamı niteliğinde ki sapkınlık, kibir ve saldırganlık gibi davranışları sergileyebiliyor olması (doğru veya yanlış ayırımına girmeden) kafirlerinde iradeleriyle hareket edebildiklerini göstermektedir. Bununla birlikte kafir birey tipinin özelliklerinden olan ata dinine tabi olma, asabiyet ve toplumsal baskıyla hareket etme gibi başlıklar ise bu tipinde tamamen toplumun etkisinden kurtulamayıp "birey"likten uzaklaşan noktaları olduğunu göstermektedir.

Münafık tiplemesinin sahip olduğu özellikler ise bu tipin bireysellikten en uzak tip olduğunu göstermektedir. Nitekim münafığın özelliklerinden olan ikiyüzlülük ile birey kavramını bir arada düşünmek imkansızdır. Birey kavramı özgür düşünebilmeyi ve kendini gerçekleştirebilmeyi gerekli kılarken münafığın sahip olduğu inatçılık, riyakarlık, kurnazlık, menfaatçilik gibi özelliklerin tamamı farklı görünmeyi, olduğundan uzaklaşmayı gerektiren özelliklerdir

KAYNAKÇA

Akbaş, Muhsin, “Reformasyon Düşüncesinde Eskatoloji: Martin Luther’de Kurtuluş ve Ahiret”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, (2017), 23-30.

Akdoğan, Ali, *Kur’an ve Sünnet’ten Örneklerle Sosyal Ahlak (Sosyal İlişkiler ve Ahlaki Değerler)*, Pınar, İstanbul, 2011

Aksan, Gamze, Özlem Çelik, “Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, (2011), 1-10

Altay, Abdusselam, *Kur’an’ı Kerim’de Toplumsal Tipolojiler*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011

Altıkardeş, İsmet, *Toplumun İnşasında Kur’an’ı Kerim’in Rolü*, Rağbet, İstanbul, 2019

Ardoğan, Recep, “Kelâmî Açından İnsan Haklarının Temellendirilmesi”, *Kur’ân ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, (Ed. Muhsin Demirci), Ensar, İstanbul, 2014

Aydınlı, Yaşar, *Farabi’de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İz, İstanbul, 2014

Bahar, Halil İbrahim, *Sosyoloji*, Usak, Ankara, 2009

Barbier, Maurice, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, (Çev. Özkan Güzel), Kaknüs, İstanbul, 1999

Bayet, Albert, *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi*, (Çev. Cemal Süreya), Varlık, İstanbul, 1970

Bayyigit, Mehmet, “Sosyolojinin Din Serüveni ve İslam (Kur’an) Sosyolojisi”, *Kur’an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*, (Ed. Mehmet Bayyigit), Yediveren, Konya, 2003

Berger Peter L., - Thomas Luckman, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*, (Çev. Mustafa Derviş Dereli), Heretik, Ankara, 2016

Berger, Peter L., vd., *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar, İstanbul, 1985

Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz, İstanbul, 1985

Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 1, İstanbul, 1989, 358-359

Buber, Martin, *Tanrı Tutulması*, (Çev. Abdüllatif Tüzer), Lotus, Ankara, 2013

Buti, Muhammed Said Ramazan, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, (Çev. Resul Tosun), Risale, İstanbul, 2007

Canatan, Kadir, *İslam Sosyolojisi*, Beyan, İstanbul, 2005

Cebeci, Lütfullah, “Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, (1987), 5-38

Cevizci, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi*, Say, İstanbul, 2017

_____, *Felsefe Sözlüğü*, Say, İstanbul, 2017

_____, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Say, İstanbul 2015

Corcuff, Philippe, *Bireyciliğin Meselesi*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Ankara, 2016

Coşkun, Ali, *Sevgi Sosyolojisi: Din Sosyolojisi ve Antropolojisi Yazıları*, Rağbet, İstanbul, 2012

_____, *Sosyal Değişme, Kadın ve Din*, Rağbet, İstanbul, 2011

Çağrı, Mustafa, “Asabiyet”, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Cilt:1,(Ed. İbrahim Kafi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2006, 160

_____, “İnat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 22, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2000, 264-265

_____, “İsar”, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Cilt:2, (Ed. İbrahim Kafi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2006, 960

Çantay, Hasan Basri, *Kur'an'ı Hakim ve Meal-i Kerim*, Cilt: 3, Akit, İstanbul, 2011

Çayır, Veli, *Kur'an Kıssalarında İnsan Tipleri*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2015

Çelik, Celalettin, *Kur'an'da Toplumsal Değişim*, İnsan, İstanbul, 1996

_____, “Kur'an'da Toplumsal Değişme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler*, (Ed. Mehmet Bayyigit), Yediveren, Konya, 2003

Çelik, Fikret, “Modern Dönemde Cumhuriyetçi “Özgürlük” Anlayışı”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, (2013), 125-163

Çetinkıran Balcı, Elif, “İsteme Özgürlüğünden Eylem Özgürlüğüne: Kant'ın Özgürlük Görüşü”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı:1, (2018), 20-32

Çınar, Sema, “Kur'anî Sorumluluklarda Birey ve Toplum Dikatomisi”, *Journal Of Analytic Divinity*, Cilt: 2, Sayı:1, 2018, 162-180

Çiftçi, Adil, *Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları: Empirik Bir Deneme*, Ankara Okulu, Ankara, 2016

_____, *Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar*, Ankara Okulu, Ankara, 2016

Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, Dedalus, İstanbul, 2017

_____, *Bir İmkan Olarak Modernite*, İletişim, İstanbul, 2015

Çörekçiöğlü, Hakan, “Otonomi Sorunu: Eleştirel Mesafe ve Düşünüm”, *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyologlar*, Cilt: 9, Sayı: 1, (2016), 97-105

Çüçen, A. Kadir, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı (2006) 25-34

Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2018

Ece, Hüseyin K., *Kur'an'dan Eskimez Ölçüler*, Beyan, İstanbul, 2016

Elik, Hasan, *İnsan Eksenli Din*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2011

_____, *Kur'an Işığında Farklı Konular Farklı Yorumlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2010

Er, İzzet, *Sosyal Gelişme ve İslam*, Rağbet, İstanbul, 1999

Erdoğan, İbrahim Halil, "Geçmişten Günümüze Münafıkların Değişmeyen Karakteri (Kur'an-ı Kerim'deki Nitelikler)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 16, (2018), 175-204

Erkal, Mustafa E., *Sosyoloji*, Der, İstanbul, 1995

Ermemiş, Faruk, "Kur'an'ı Kerim'in Düşünce ve İnanç Özgürlüğüne Yönelik Emirleri ve Hz. Muhammed'in Uygulamaları", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2018, 20-35

Erten, Mevlüt, "Akıl-Zeka Ayırımı Bağlamında Münafıkların Zihniyet Analizi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, (2013), 1-21

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret, İstanbul, 1996

Esen, Muammer, "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, (2011), 111-128

Esen, Salihe, "Karşı Reform Hareketi ve Dominikenler", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 52, (2017), 111-130

Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir*, Anı, Ankara, 2009

Giddens, Anthony, - Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Ali Esgin), Phoenix, Ankara, 2018

Gölcük, Şerafettin, *Din ve Toplum*, Esra, Konya, 2000

_____, *Kur'an ve İnsan*, Kitap Dünyası, Konya, 2009

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan, İstanbul, 2014

Gürbüz, Ahmet, “J. J. Rousseau ve Toplum Sözleşmesi Kuramı'nın Değeri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, (2003)

Hampson, Norman, *Aydınlanma Çağı*, (Çev. Jale Parla), Hürriyet Vakfı, İstanbul, 1991

Haşşab, Samiye Mustafa, *İslam Sosyolojisi*, (Çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen), Çamlıca, 2015

İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah, İstanbul, 2018

Kara, Osman, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, Ark, İstanbul, 2017

Karacoşkun, Mustafa Doğan, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:2, (2004), 23-36

_____, “Dini Kişilik”, *Din Psikolojisi: El Kitabı*, (Ed. Mustafa Doğan Karacoşkun), Grafiker, Ankara, 2013

Karaman, Hayreddin,- vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt: 4, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2017

Karaoğlan, Aslan, “Kur'an'da Anlatılan Münafık Tipolojisinin En Belirgin Karakteristik Özellikleri (Nisa 142-143. Ayetleri Örneği)”, *Eskiye*, Sayı: 38, (2019), 45-76

Kesler, Muhammet Fatih, *Kur'an'ı Kerim'de (Maun ve Kevser Surelerinde) İnsan Tipleri*, Akçağ, Ankara, 1995

Kierkegaard, Soren, *Günlüklerden ve Makalelerden Seçmeler*, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka, İstanbul, 2005

Kılavuz, Ahmet Saim, “Ahiret”, *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Cilt:1, (Ed. İbrahim Kafi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2006, 52-53

_____, “Münafık”, *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Cilt:3, (Ed. İbrahim Kafi Dönmez), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2006, 1465

Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karahan, Adana, 2016

Koschaker, Paul, *Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, (Kitabı Yeniden Elden Geçiren: Kudret Ayiter) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1977

Koyuncu, Ahmet Ayhan, “Özgürlüğün Bir İmkani Olarak Belirsizlik: Bauman Bağlamında Eleştirel Bir Değerlendirme”, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı:77, (2019), 21-38

Krishnamurti, Jiddu, *Birey ve Toplum*, (Çev. Mihriban Doğan), Omega, İstanbul, 2013

Kula, Tahsin, “El- Muhasibi’ye Göre Riya’nın İnsanın Olumsuz Kişilik Yapılanmasına Etkisi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, (2017), 37-49

Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Sentez, İstanbul, 2015

Kurt, Hasan, “Amel Bakımından Münafıkların Özellikleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, (2013), 51-64

_____, “Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, (2012), 1-15

Küçükalp, Kasım – Ahmet Cevizci, *Batı düşüncesi (Felsefi Temeller)*, İsam, İstanbul, 2014

Luckmann, Thomas, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, (Çev. Ali Coşkun, vd.), Rağbet, İstanbul, 2016

Lukes, Steven, *Bireycilik*, (Çev. İsmail Serin), Ark, Ankara, 1995

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat, Ankara, 2005

Okumuş, Ejder, “Kur’an’da Toplumsal Çöküş”, *Toplumsal Çöküş Teorileri*, (Ed. Ejder Okumuş), İnsan, İstanbul, 2007

_____, *Kur’an’da Toplumsal Çöküş*, İnsan, İstanbul, 2015

Önder Erol, Pelin, “Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 33, (2016), 49-66

Özsoy, Ömer, *Sünnetullah Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr, Ankara, 1994

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca, İstanbul, 2014

Perşembe, Erkan, “Toplum ve Ahlak”, *Kur’an ve Sünnet Ekseninde Ahlak, Birey ve Toplum*, (Ed. Hüseyin Peker, Mustafa Kara), Üniversite, Samsun, 2015

Pınar, Fatma, “İslam Düşüncesinde Ahiret İnancının Temel Dayanakları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, (2016), 197-214

Pusmaz, Durak, “Kur’an’da İsar Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, (2011), 77-104

Rahman, Fazlur, *Ana konularıyla Kur’an*, (Çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara Okulu, Ankara, 2018

Sarmış, Mustafa, “Kur’an’da Toplumsal Çatışma”, *Mütefekkir: Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, (2014), 123-151

Selçuk, Mualla, - vd., *Kur’an ve Birey (Radikal Söylem Üstüne)*, Turhan, Ankara, 2010

Sennett, Richard, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz), Ayrıntı, İstanbul, 2019

Sert, H. Emin, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge, İstanbul, 2004

- Sezen, Yümni, *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1994
- _____, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz, İstanbul, 2004
- _____, *Kur'an Işığında İnsan, Akıl ve Toplum*, İz, İstanbul, 2014
- Simmel, Georg, *Bireysellik ve Kültür*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis, İstanbul, 2015
- Skirberk, Gunnar - Nils Gilje, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (Çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu), Kesit, İstanbul, 2013
- Şentürk, Recep, "Farklı Dünya Medeniyetlerinde İnsan Hakları: İnsan Hakları Bildirgelerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, (Ed. Muhsin Demirci), Ensar, İstanbul, 2014
- Şeriati, Ali, *Toplumbilimi Üzerine*, (Çev. Kenan Sökmen), Bir, İstanbul, 1988
- Talu, Nilüfer, "Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey" *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2, (2010), 141-171
- Taş, Hatice, *Ahirete İmanın İnsan Davranışlarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005
- Tekin, Mustafa, *İslam sosyolojisinin İmkânı*, Rağbet, İstanbul, 2015
- Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Yapı Kredi, İstanbul, 2018
- Türk Dil Kurumu, *Tükçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2011
- Tüzen, M. Ahmet, "Hiyerarşik Varlık Zincirinden Modern Bireyin Doğuşuna", *Mavi Atlas Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, (2018), 107-125
- Urhan, Veli, "Aristoteles'in Siyaset Felsefesinde Anayasal Yönetim", *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 27, (2016), 211-230
- Uysal, Enver, *Ahlaki Varlık Olarak İnsan*, Emin, Bursa, 2013
- Ünal, Mehmet Süheyl, *Dinsel Bireycilik*, Açılım, İstanbul, 2011

Ünverdi, Mustafa, “Klasik İslam Geleneğinde Taklidi İmanın Değeri”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, (2012), 221-254

_____, *Dini Açıdan Taklit*, Araştırma, Ankara, 2013

Üskül, Zeynep Özlem, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, Büke, İstanbul, 2003

Watt, Ian, *Modern Bireyciliğin Mitleri*, (Çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2016

Yakıt, İsmail, “Kur’ân ve Sünnette İnanç ve Düşünce Özgürlüğü”, *Kur’ân ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, (Ed. Muhsin Demirci), Ensar, İstanbul, 2014

Yazıcı, Mehmet, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, (2014), 209-223

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, (Sad. İsmail Karaçam vd.), Cilt: 1, Azim, İstanbul,

Yıldız, İbrahim, “Kur’an’ı Kerim’de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 26, (2015), 175-216

Yılmaz, Sema, - Mustafa Doğan Karacoşkun, “Dini Davranışlar ve İnançla İlişkisi”, *Din Psikolojisi*, (Ed. Mustafa Doğan Karacoşkun), Grafiker, Ankara, 2013

Yüksel, Mehmet, “Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, (2003), 181-213

_____, “Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 1, (2009), 275-298

Zijderveld, Anton C., *Soyut Toplum*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar, İstanbul, 1985

Zuhayli, Vehbe, *Fert ve Topluma Kur’an’ın Mesajı*, (Çev. Halil İbrahim Kutlay), Risale, İstanbul, 2017

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Selçuk Celepoğlu

Doğum Tarihi/Yeri: 08.07.1991 / Eminönü

Eğitim:

İlköğretim: Dr. Reşit Galip İlkokulu, İstanbul, 2005

Ortaöğretim: Devrekani İmam Hatip Lisesi, Kastamonu, 2009

Lisans: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 2014

Formasyon: Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2016

Adres: Beşelsiz Mah. Şehit Er Ercan Üzer sok. No: 10 Daire:6, İstanbul,
Zeytinburnu

Telefon: 05453329403